GODINA VII. SVEZAK V.—VI.

HRVATSKA STRAŽA

ZA KRŠĆANSKU PROSVJETU

ČASOPIS

NAMIJENJEN

FILOSOFIJI I DRUGIM ZNANOSTIMA

(GLASILO »LEONOVA DRUŠTVA« U SENJU)

IZLAZI SVAKOGA DRUGOGA MJESECA

CIJENA 6 KRUNA NA GODINU
SVEUČILIŠTARCI, GJACI VIŠIH RAZREDA I PUČKI UČITELJI PLAĆAJU 3 KRUNE.

UREDNIK:

* * * **DR. FRAN BINIČKI.** * * *

KNJIGOTISKARA T. DEVČIĆ & CO. U SENJU.
1909.

Da se znade!

S ovim je dvosveskom postala „Hrvatska Straža" vlasništvom „Leonova društva", pa će se odsele i tiskati u Senju, gdje će biti i uredništvo i uprava. Molimo, da se odsele šalje u Senj sve, što se tiče „H. S."

K jednu molimo, da se ne zamjeri, ne bude li odmah iz početka sve u redu. „Hrvatska će Straža", čim uredimo neke poteškoće, izlaziti redovito, i to po svoj prilici 10 puti godimice. Gg. dužnike molimo, da podmire što prije dug, jer su sad troškovi veći nego prije, a mi nemamo potpore van od vrijednih pretplatnika.

Primili smo sa zahvalnošću i preporučujemo:

P. Laurent Mihačević: Liber sapientiae et prudentiae humanae. Romae 1908. Ex typis socialibus Polizzi et Valentini. Cijena 1 K 60.

L. M. K.: Milosrdje i mir. U Zagrebu 1909. Tisak C. Albrechta. Cijena ?

Vzdělávací četba R. VIII. č. 1.—2. v Praze 1909.

L. de la Vallée Poussin: Bouddhisme, Paris 1909. Gabriel Beauchesne & Cie Rue Rennes 117. Prix 4.

B. Carra de Vaux: La doctrine de l' Islam. Paris 1909. Beauchasne. Prix frc 4.

Albert Hetsch, médecin, Allemand et protestant devenu Français, Catholique et Prêtre. Introduction du Cardinal Perrand. Paris 1909. G. Beauchasne. 2 vol. Prix frc 5.

P. Dr. H. Holzapfel: Manuale historiae ordinis fratrum minorum. Friburgi Brisgoviae 1909. Sumptibus Herder. Cijena 11 K 40 vez. 13 K 80.

Nauka o supstancialnoj formi.[1])

Forme akcidentalne jesu podloga klasifikaciji prirodnih tjelesa.

1. Forma u slovnom smislu znači neki oblik, figuru, kalup. Oblik, figura, kalup jesu u ontološkom redu neki odregjeni načini, kojima se prirodna tjelesa zaodijevaju; u logičkom se redu ti načini uobliče u neke predikate, koje mi odnosnim subjektima pridijevamo. Forma u opće uvijek znači neku opredjelbu, koja, kad opstoji samo u stvaralačkom duhu, zove se slika, uzor, ideja. Mi ćemo ovdje raspravljati o formi u ontološkom redu.

Sva prirodna tjelesa su protežita; prema tomu imadu neki oblik i sasma odregjenu formu. Tri dimenzije omogućuju sijaset geometrijskih, konkretnih, *spoljašnih* oblika na području organske i anorganske prirode; dočim razna *unutarnja*, fizička i kemička svojstva osnovnom su podlogom onoj silnoj raznolikosti prirodnih pojava. Jedan je predmet okrugao, drugi nije, jedan tvrd, drugi krhak, jedan ekspanzivan, drugi kovan, jedan težak drugi lagan, jedan svijetao drugi taman i t. d. Svi se ti konkretni i realni oblici mojem duhu prikazuju kao stalne oznake, kao neke opredjelbe predmeta, ili kako bi školastici rekli, kao neke forme, koje više manje determiniraju neku tjelovnu masu.

Od oznaka i forma predmeta pregjimo za čas na same predmete. Tu imademo organskih i anorganskih, živih i neživih bića. Imademo bakra, željeza, vapnenca; pa opet cvijeća, voćaka, stabala; pa opet riba, ptica, zareznika, sisavaca. A tko bi ih nabrojio! Rijetki su oni, koji bi mogli ispitati sve pojedine individue te analizom iscrpsti uprav neizmjerno vrelo prirodnih tjelesa. Prirodoslovci nabrojiše skoro 200.000 vrsti bilja, 500.000 sistematičkih vrsti životinja.[2])

---

[1]) Vidi „Hrv. straža", t. g. s. 207.
[2]) Willems, Institutiones philosophicae, 1906., V. II., p. 195.

Ali toga i ne treba. Analizu uzastopce slijedi sinteza. Sinteza ujedinjuje empiriju i tim pojednostavnjuje znanstvenu spoznaju.

2. Mi pitamo sad, što omogućuje sintezu empirijskog materiala? Mi opažamo, da lav siše kao i pas, da golub leti kao i gavran, da zmija gmiže kao i guž, da šaran pliva kao i lovrata, da je muha zareznik kao i buha, da gujavica nema koštura kao ni pijavica; zato i prve svrstavamo u red sisavaca, druge u red ptica, treće u red gmazova, četvrte u red riba, a megjutim sva ova četiri reda ujedinjujemo u koljeno kralješnjaka; muhe pak i buhe u koljeno člankonosaca, gujavice i pijavice u koljeno crva; sva pak ova nabrojena pa i ostalih pet koljena, obuhvaća jedno carstvo životinjstva. Linné († 1778.) je prema prašnicima i pestićima cijeli bilinski svijet sistemizovao u 24 razdjela. Takogjer možemo sve rude, prema položaju ledaca, osi, prema kemijskim, fisičkim, naoseb prema električnim i magnetičkim svojstvima svrstati u stanovite razrede i podrazrede. Tako doista i činimo.

Pitamo, gdje je osnovni temelj tom sistematskom svrstavanju gdje uzrok *klasificiranju* prirodnih pojava? Na dugo bi nas dovelo, kad bi htjeli istražiti sve okolnosti, koje su podlogom raznim klasama i potklasama u trim carstvima prirodnih pojava; zato u opće tvrdimo, da su većinom neke oznake, (kao n. p. način unutarnjeg ustroja, rasploda, uzdržavanja, kretnje, boja, veličine), te neke vanjske oznake vremena i mjesta (ptice selice, noćne, afričke, primorske . . .) ne samo povodom već i dovoljnom podlogom postepenoj prirodopisnoj klasifikaciji.

Ali svi ti oblici, oznake, koje mogu biti podlogom klasifikaciji, jesu obzirom na tri najviša carstva ruda, bilina i životinja, samo *izvanjske* oznake; t. j. one bivstvo rudstva, bilinstva i životinjstva ne sačinjavaju, već su s njime u više ili manje nužnoj ovisnosti. Sisavci, ptice, ribe mogli bi biti *životinje* i bez kralješnice, ko što su životinje kukci, mekušci, crvi i dr., a da nemaju kralješnice. To znači, da nije u bivstvu životinja, da budu kralješnjaci, mekušci il kukci, već mogu biti jedno i drugo i treće, a da ne prestanu biti životinje. Isto tako je *bilini* kao takvoj indiferentno, da li imade jedan il više prašnika il pestića, da li su oni jednaci il nejednaci, jer u jednom i drugom slučaju bilina ostaje bilina. Isto vrijedi i o rudstvu. Sjaj ne sačinjava ni zlata ni srebra; jer su nesjajne ko-

vine kao olovo i bakar isto tako kovine kao zlato i srebro. Razlika dakle unutarnjeg ustroja, kao baza klasifikaciji n. p. životinjstva u 9 koljena, još manje pak neke osebitosti istih životinja u području istog koljena, kao n. p. da su jedne ptice grabilice, druge pjevice, neki sisavci majmuni, drugi psi, dä, svi ti oblici, načini, leže izvan područja bivstva, t j. oni bivstvo životinjstva ne sačinjavaju.

Al su sa bivstvom u većoj il manjoj ovisnosti. Povod klasificiranju mogu biti neke *konstantne* vlastitosti, koje iz bivstva nužno proizlaze, kao n. p. kralješnica kod sisavaca, ptica i riba; te su vlastitosti nazvali stari *proprium* (praedicabile proprium) Povod pako, da se razna koljena opet podijele u neke podregjene vrsti, mogu biti i neke oznake, koje sa bivstvom stoje u slučajnom il kontingentnom savezu; kao n. p. kontingentno je svojstvo *ptica*, da živu na visokim gorama il u dolinama, da se hrane žitom il strvinama. Stari su takve oznake zvali akcidentalnim predikatima (praedicabile per accidens).[1])

Zaključimo! Razni oblici, oznake, forme tjelesa podlogom su prirodoslovnoj klasifikaciji. Te oznake su sa bivstvom stvari u nužnoj il samo kontingentnoj ovisnosti. U jednom i drugom slučaju one ne sastavljaju bivstva, već iz njeg izviru. Zato i te forme *ne potpadaju vrhovnom rodu supstancije već akcidensa*. Te su forme prozvali skolastici *akcidentalnim* formama, e bi ih razlikovali od supstancialnih formi, o kojima doskora.

Materija druga podloga akcidentalnoj formi.

3. Ali predikati, oznake, oblici, forme jesu apstraktni i relativni pojmovi. Predikat je korelativan nekom subjektu, forma nekom materialnom suptraktu. Korelativni se pojmovi ne mogu jedan bez drugoga ni shvatiti, a kamo se u realnom svijetu ostvariti. Ko što

[1]) Niti se od diobenog stanovišta bitno razlikuju moderni prirodoznanci, koji prihvaćaju *prirodne* i *sistematične* vrste, prem jednim i drugima ne osijecaju točno granice. Prirodne vrsti pokazuju neka općenita, zajednička, konstantna obilježja, dočim sistematične samo varijacije il vanjske znakove prirodnih vrsta. Prve su nepromjenljive, druge su podložne akcidentalnim promjenama unutar granica prirodne vrste. Tako bi podjela životinjstva u kralješnjake i nekralješnjake, bilinstva (po Endlicheru) u acotyledones, monocotyledones, dicotyledones bila podjela u prirodne vrsti; dočim bi ostale klasifikacije kao n. p. ptica u pjevice, grabilice, plivačice, ili 24 klase bilinstva Linné-one bile sistematične vrsti.

pojam predikata iziskuje pojam subjekta, tako i materialna forma svoju materialnu podlogu. Kralješnica je u kralješnjaka, prašnici u bilju, tvrdoća i oblik u rudama. Ko što predikat opredjeljuje pojam subjekta, tako i forme u stalnom smjeru opredjeljuju tjelovnu masu. Svi prirodni pojavi javljaju se u različitim formama, al svim tim različitim formama zajednička je jedna podloga, neka tjelovna masa; a baš ta masa ili materija *kao nešto neopredijeljeno smatra se podlogom raznim fisičnim oblicima i subjektom prirodnih promjena.*

Sad nam se namiće pitanje: što je tjelovna masa? Jedan nam odgovor daje fisika, a drugi metafisika. Fisički pojam tjelovne mase il *materije druge* ne isključuje, već usuprot uključuje metafisički pojam *materije prve.* Prva vodi do druge. Da vidimo.

Sva nam se tjelesa pojavljaju po sili otpornosti, koja opet pretpostavlja tjelovnu protežitost. Sila je otpornosti reakcija protiv vanjskog utjecaja, dakle neko gibanje. Takogjer su sva tjelesa podložna ili statičnoj il kinetičnoj sili, prema tomu da li su u stanju napetosti (teže, ravnoteže) il u stanju faktičnog djelovanja. Il jedno il drugo il obadvoje ukupno naći će se uvijek u tjelesima. Zato i kažemo, da su tjelesa u „*vječitom*“ gibanju — uvijek aktivna.

Ali „gibanje je slučajno stanje tjelesa. Gibanje kao takvo nužno zahtijeva jednog materialnog nosioca, uz kojeg da se prilijepi. Ovaj može biti neka mjerljiva il nemjerljiva masa, jedno vidljivo tijelo il njegove nevidljive čestice il napokon nevidljivi eter. Nu kod mekaničkog djelovanja treba da je podloga vidljiva i mjerljiva. Al nije sve na tijelu nosilac njegovog gibanja; ne njegov obujam, ne njegov oblik, ne njegovo agregatno stanje i t. d.; već nešto, što je od svih ovih pojavnih oblika neovisno, te podstoji u svim fisičkim i kemičkim promjenama nepromjenljivo. Ovo se nešto zove *tjelovna masa*“.[1])

Po receptu dakle moderne fisike masa je u svim stvarima jednaka; jednaka u svim fisičkim i kemičkim promjenama, kojim je podložna. To se zaključuje iz sile teže. Jedan odregjeni quantum n. p vode, pokazuje sasma jednaku silu teže i brzine, kad je ona u solidnom il uzdušnom stanju; kao i onda, kad se rastvori u svoja kemička počela, kisik i vodik, te se kao prosta smjesa kisika i

[1]) Dressel, Lehrbuch d. Physik, 1905., V. 1., s. 23.

vodika pušta, da pada na zemlju To je stavak o *uzdržavanju mase,* koji se ovako izražuje: Zbroj svih masa u vasioni ostaje kod svih fisičkih i kemičkih promjena nepromjenljiv.[1])

4. Masa nepromjenljiva! A odakle ona silna raznolikost prirodnih pojava? Na to pitanje odgovorit ćemo kašnje. Za sada jedino ističemo, da ta raznolikost ne potiče od tjelovne mase, koja je, ko što vidjesmo, u svim stvarima jednaka. Svojstva su mase tromost i gravitacija. Obadvoje ne kažu ništa stalnoga.[2]) Neodregjena svojstva predmnijevaju isto tako neodregjenu svoju podlogu ili subjekat. Ko što su dakle sva tjelesa po masi tvorna i gravitirajuća, slijedi, da su po masi i neodregjena. Pošto je masa u svim predmetima ista, ista u organskoj kao i u anorganskoj prirodi, slijedi da se raznolikost prirodnih pojava ne izvagja iz mase.

Al rek bi, da se našem izvagjanju izravno protivi iskustvo koje nam jamči, da se tjelovna supstancija uvijek pojavlja u konkretnim, odregjenim i individualnim oblicima. Tamo je zlato, srebro, stablo i t. d. Istina je; al to ne čini ništa protiv naše tvrdnje. To jedino kaže, da masa po sebi neodregjena *može* poprimiti razna gibanja, te tako postati odregjenim subjektom isto tako odregjenih materialnih sila.

Jasno je dakle, da masa *može postati* realnom i konkretnom podlogom raznog gibanja, a potom i podlogom raznih promjena koje isto gibanje proizvodi. Mekaničke, fisičke, kemičke materialne sile nalaze u tjelovnoj masi svoj zajednički subjekat, svoju nepromjenljivu podlogu.

Promjenljivost prirodnih tjelesa treba da se vrši na nekoj podlozi, koja kao takva mora da je pasivna, a to je tjelovna masa. Ona treba da je neka efektivna realnost, jer se i konkretno stvarna promjena na njoj izvodi. Hrana n. p. pretvara se u krv, meso, kosti i t. d. Stari su takvu tjelovnu masu zvali *materija druga,* e bi ju razlikovali od materije prve, koja je konstitutivni princip bivstva. Materija druga je fisična i realna podloga prirodnih promjena, oblika, akcidentalnih formi u gori označenom smislu; naprotiv materija prva je metafisična podloga samog bivstva, ona nam tumači „primum esse rei“.

[1]) Dressel, ib, s. 24.
[2]) Vidi Philosophisches Jahrbuch, XXI. B. s. 459 ss.

Kako dolazimo do materije prve i forme supstancialne.

5. Dosadanje naše izvode potvrgjuju eksperimentalne znanosti u opće, te prirodopisne nauke životinjstva, bilinstva i rudstva napose. Toli raznovrsni prirodni pojavi mogu biti objektom i dubljeg promatranja, potom i omogućuju savršeniju spoznajnu sintezu, nego li je ona prirodoslovnih nauka. Sa područja dakle iskustvenih znanosti pregjimo na racionalno filosofsko polje. Jedino filosofija, koja istražuje zadnje razloge sviju stvari, može nas apstrakcijom od pojedinosti dovesti do takve sinteze. Al zato konkretne pojedinosti mi ne odbacujemo, niti mislimo pretrgnuti veza, koji spaja fisički sa metafisičkim redom; ne, već na doslije izložene činjenice nadovezat ćemo daljna razmatranja. Uporište nam je kauzalni princip, koji iz vidljivih oznaka prirodnog tijela omogućuje zaključak na prvu nevidjivu podlogu, na narav prirodnog tijela (natura corporalis.)

Gori smo rekli, da ni kralješnica ni člankovitost tjelesnog ustroja (navagjamo samo ove dvije najglavnije oznake) ne sačinjavaju bivstva živog bića. Na isti način, prije nego li rude prema njihovom obliku il kemičkim svojstvima podijelimo u stanovite grupe, prije nego li bilje podijelimo n. p. u cvijetnjače i trusnjače, mi pretpostavljamo svim poznatu činjenicu, da su sva ta organska odnosno anorganska bića, — napose svako biće za sebe, — u svojoj vrsti potpune supstancije. Iz toga slijedi, da doslije izložene oznake, koje mogu biti podlogom klasifikaciji, leže izvan područja bivstva tjelovne supstancije t. j. one tjelovnu supstanciju ne sačinjavaju.

Al ipak tjelovna supstancija je tu. Je li ona jednostavna il sastavljena? Jednostavna nije, jer je protežita, mjerljiva. Ako je sastavljena, koji su njeni konstitutivni principi? Akcidentalne forme, povod klasifikaciji, te korelativna materija druga kao subjekat promjena, nijesu drugo nego *daljna modifikacija već opstojeće supstancije*; oni dakle nijesu njeni sastavni elementi. Gdje da ih onda tražimo? U samoj supstanciji. U njoj treba da je ona prava nepromjenljiva, nužna osnovka svim daljnim oznakama i diferencijama, a to je *forma supstancialna*, koja opet predmnijeva svoj korelativni subjekat a to je *materija prva.*

6. *Kojim načinom dolazimo do materije i forme?* Na drugom smo mjestu[1]) dokazali, da prirodna tjelesa spoznajemo po njihovim vlastitostima, koja konačno izviru iz dva svim prirodnim tjelesima zajednička vrutka, iz kolikoće (protežitosti) i kakvoće (aktivnosti). Istodobno smo razjasnili, da kolikoća i kakvoća pogledom na tjelovnu supstanciju jesu akcidenti, a kao takvi ne mogu da sastave njeno bivstvo. Nu ako ne sačinjavaju bivstva, to su kolikoća i kakvoća, kao privatna zajednička svojstva svih tjelesa, neposredne vjesnice bivstva, jer iz njega neposredno izviru. Kolikoća dovodi nas do materije, a kakvoća do forme. Prva je poradi materije, druga poradi forme. Materija dakle prva i forma supstancialna jesu prvi, fisični konstitutivni principi prirodnog tijela. Prirodno je tijelo *sastavljeno u svom bivstvu.* Ondje smo takogjer dokazali, da ni sama materija ni sama forma u obliku atomizma i dinamizma, jer nedostatne i jednostrane, nijesu dovoljne, da nam protumače tjelovnu supstanciju, i zato smo upućeni na dualizam materije i forme.

[1]) „Hrv. Straža", t. g. s. 215. ss.

Neposredni povod takvom zaključku opažamo u samoj naravi. U prirodi bo opažamo, da se tjelesa unutar stanovitih granica neprestano mijenjaju, i to ne samo u obliku, ko što n. p. vosak u svijećama razne veličine, već iz jedne vrste prolaze u drugu. Prirodne bo sile razrješuju kohezivnu silu najtvrgjeg i najkompaktnijeg tijela, rastavljaju u svoja počela svaku slučevinu, al istodobno spajaju razrožne i sebi oprječne elemente, te uobličuju nova tjelesa, koja su bitno različita od svojih prvotnih sastavnih elemenata. Bilina sebi shodne elemente u zemlji i u zraku rastvara i asimilira u svoju supstanciju; životinja opet rastvara bilinske sastojke, te ih pretvara u krv i u meso; razvija dalje svoju supstanciju, da u naponu svoje snage proizvede sebi slično biće, eda pak opet klone, te se rastavi u svoja sastavna počela. Više tisuća godina obnavlja se isti ciklički proces.

Ovo su činjenice; povucimo zaključak. Supstancija il slučenina, koja se rastvara u svoja elementarna počela, i novi kemijski spoj, koji se iz tih počela sastavlja, dovodi nas do spoznaje, da supstancija u prvom i drugom smislu, dakle ona, koja se mijenja, te i ona, u koju se mijenja, dakle jedna i druga jest *supstancija sastavljena* iz dvaju fisičkih počela. Jedno je počelo zajedničko jednoj i drugoj supstanciji; (onoj, koja se raspada, i onoj, u koju se sastavlja) drugo je počelo različito u jednoj i drugoj supstanciji. *Altero utrique communi, altero singulari proprio.* „U promjeni jedne

supstancije u drugu nešto mora ostati u drugoj, jer inače ne bi bila promjena, već stvorenje; takogjer je nužno, da nešto preostaje, te se drugo proizvede, inače ne bi nastala druga supstancija, već samo prva promijenila svoj način. Tako kad kisik i vodik proizvedu vodu, nužno je, da nešto iz tih elemenata preostane u vodi (inače se voda ne bi mogla rastaviti u svoja počela) a nešto da propadne. Kad ne bi ništa preostalo, voda se ne bi iz njih sastojala, već iz ništa proizvela; ako bi sve potpuno ostalo, t. j. da ne bi ništa propalo, voda se tad ne bi razlikovala od svojih počela."[1])

Uzmimo drugi slučaj. Hrana se probavom pretvori u krv. Al istodobno bilo je moguće, da se hrana rastavi u svoja prvobitna počela. U jednom i drugom slučaju promjena se je ovršila na materiji, koja je jednoj i drugoj supstanciji zajednički subjekat. Različita je forma (terminus ad quem); jer u prvom slučaju nastala nova supstancija — krv, u drugom — sastavna počela iste hrane.

Neprestani dakle kemički proces spajanja i sastavljanja počela, ili bolje neprestane akcidentalne osobito pak supstancialne promjene, dovode nas do neke svim tjelesima zajedničke podloge, u kojoj se promjene zbivaju, koja im je dakle zajednički subjekat, (subjectum mutationum naturalium), a to je materija prva skolastikâ.[2]) Odregjeno pak djelovanje prirodnih pojava, kao odraz jedinstvenog bivstva dovagja nas do drugog, ne zajedničkog, dakle od materije različitog principa, do principa, koji specializuje red bivstva i eksistencije, potom i djelovanje odnosne supstancije — dovodi nas do forme supstancialne.

Nu razglobimo pojmove i odredimo njihovo značenje.

Pojam materije prve, forme supstancialne i compositum-a.

7. Tjelovna je dakle supstancija sastavljena u svom bivstvu. Njeni sastavni i korelativni elementi materija i forma ne mogu se shvatiti odjelito, već u njihovom zamjenitom odnosu. Nu nastojat ćemo da uočimo najprije jedan pa drugi princip u njihovom me-

[1]) Liberatore, Instit. Philosoph. 1900, V. II., s. 122.

[2]) U tom smislu piše Schiffini: (Institutiones philosoph. in compendium 1893. V. I., p. 253.) „Prvu tjelovnu materiju ne poznajemo od druguda, nego iz promjene, kojoj su tjelesa podložna ne samo u kolikoćama i drugim akcidentima, nego i u supstancialnom bivstvu, u kojem u prvom redu postoje".

gjusobnom odnosu, kao u odnosu spram od njih sastavljenog compositum-a.

Materija prva može se definovati: *Prvi subjekat naravnih promjena.*[1]) Kažemo *prvi subjekat*: a) jer se proizvagja u samoj supstanciji, koja je prvo biće stvari, *primum esse rei;* b) da se isključi drugi subjekat, materija druga, kako ju gori označismo, koja se smatra samo podlogom daljnih možebitnih promjena, koje su pogledom na bivstvo akcidentalne; c) jer je materija konstitutivni i fisični princip bivstva; bivstvo bo ne može *u sebi* ništa pretpostaviti. Kažem *u sebi*, jer su materija i forma *unutarnji razlozi* bivstva, koje predmnijeva *vanjski tvorni i ciljni uzrok.* Nu o tom kašnje.

Kažemo dalje: *naravnih promjena*; jer prva materija može poprimiti sve joj moguće i dolične forme, al zato ona još ne uključuje nijedne. Ona je prva potentia, jer je lišena svakog *supstancialnog čina* kao podloga daljnih čina i specifikacija. Nu nije ona zato puko ništa, jer puko ništa ne može biti subjekat iz kojeg se realno biće proizvagja. Materija kao efektivna realnost doista ne postoji: nijedna bo stvar ne može opstojati, ako nije u svom bivstvu odregjena. Odrediti bivstvo te odnosnu supstanciju svrstati u stanoviti rod ili vrstu pripada supstancialnoj formi.

8. *Forma supstancialna* je prvi čin materije (actus primus materiae). Kažemo: *čin*, da je razlikujemo od materije, koja izražava samo mogućnost čina; *prvi*: a) da se ne pomuti sa akcidentima, koji čini barem naravlju (natura) kasnije slijede; b) da ga razlikujemo od djelovanja supstancije, koji je čin obzirom na supstanciju *drugi.* Forma dakle kao prvi čin najprije upotpunjuje supstanciju u svom bivstvu, iz kojeg se pak neposredno izvija specifično djelovanje (drugi čin). Prema tomu je *forma principium essendi et operandi* („*operandi*" u manje strogom smislu). Ibaan[2]) ovako definuje formu: „Nepotpuna supstancija, koja činom odregjuje materiju, tako da nastave prirodno tijelo."

9. Promotrimo materiju i formu u njihovom zamjenitom odnosu. Materija izražava mogućnost da primi neku formu, forma tu mogućnost ostvari. Materija je potencija subjektivna, forma njezin prvi čin. Materija je neodregjeni subjekat svih mogućih promjena

[1]) Liberatore, o. c. s. 106.

[2]) Philosophia naturalis, 1898. s. 199.

(terminus a quo), forma je konačna svrha svih promjenljivih i u čin privedenih stvari (terminus ad quem). Materija je osnov djeljivosti, forma osnov jedinstvenosti prirodnih tjelesa.

10. Iz rečenoga je jasno, da konačni cilj materije i forme jest da zamjenitim i unutarnjim djelovanjem proizvedu prirodno tijelo (*compositum naturale*). To je moguće jedino na način, da se materija i forma ne smatraju kao potpune, za se opstojeće (per se subsistentes) konkretno realne, već kao nepotpune supstancije, t. j. kao fisična i konstitutivna počela, od kojih se jedno na drugo *bitno odnosi, u sasma razregjenom pravcu*, u sastavu naime prirodnog tijela. Prema tomu bitno je formi, da opredjeljuje materiju, i obratno, bitno je materiji, da ju opredjeljuje forma, te bude spram ove kao konaturalni subjekat, *pura potentia*. To je jedini dovoljni razlog eksistencije materije i forme. „Materija i forma jesu si megjusobni *uvjeti* eksistencije; uzrok pako eksistencije jedne i druge (materije i forme) jest onaj uzrok, koji iz njih sastavljeno tijelo proizvagja."[1]) Moć i čin (potentia et actus) su korelativni pojmovi, te se ne mogu odijeliti ni u logičkom ni ontološkom redu. Isto vrijedi o materiji i formi. Forma, koja je na to i onako po naravi preodregjena, saopćuje svoje bivstvo materiji, da ova, koja je dosad bila *in pura potentia*, postane *in actu*. Forma nekako ispunjuje raspoloživost, prikladnost i potenciju materije.

Zato materija i forma jesu unutarnji uzroci tjelovne supstancije. Oni bo poput tvornog uzroka ne proizvagjaju *nešto novoga* od sebe različitog, već megjusobnim, zamjenitim saopćivanjem svojeg bivstva, unutarnjim se načinom stječu, da sastave treće prirodno tijelo. Materijalni princip osnov je ekstenzije, formalni aktivnosti prirodnog tijela. Bitni bo su predikati svake tjelovne supstancije ekstenzija i aktivnost; jedna i druga nalaze u materiji i formi svoj dovoljni razlog i prirodnu osnovku. O tom opširnije u narednoj točki.

Kvantitativna i kvalitativna svojstva tjelesa dovode nas do materije i forme.

11. Do istog zaključka možemo doći i aposteriornim, deduktivnim putem. Bitna i primarna svojstva tjelesa jesu kolikoća i

[1]) Kleutgen, Philosophie der Vorzeit, 1878. V. II., s. 239.

kakvoća. Iz kolikoće se izvagja formalna protežitost, nepronićnost, djeljivost, težina; iz kakvoće sve fisične, kemične, atomične i molekularne sile. („Hrv. Straža" ib. s. 216—219). Pošto je pako kolikoća poradi materije a kakvoća poradi forme, možemo bez bojazni ustvrditi, da sva tjelesna svojstva izviru *posredno* dijelom iz materije, dijelom iz forme, a *neposredno iz sastavljenog tijela po materiji i formi* (ex conjuncto); t. j sva svojstva tjelesa izviru iz materije u čin privedene po formi; izviru iz forme, u koliko determinuje neku materiju. Prema tomu sva primarna i sekudarna svojstva tjelesa nužno predmnijevaju neki materialni i formalni princip kao svoju neposrednu korelativnu podlogu, u kojoj se nalaze — predmnijevaju tjelovnu supstanciju. Ovoliko s općenitog stajališta.

a) *Kvantitativna svojstva.*

12. Napose tvrdimo: *Bez materije i forme nema tjelovne protežitosti.*

Tjelesa su formalno protežita, t. j. ona imaju česti izvan česti. (partes extra partes). To je protežitosti bitno.

Sad pitamo: odakle se tjelovna protežitost izvagja? Koji je dovoljni uzrok njezinog bivstva i eksistencije? Jasno je, da se protežitost sama sobom ne tumači, te se iz same sebe ne izvagja. Stvorene bo stvari nemaju u sebi dovoljni razlog svog bivstva. Atomisti ju izvode iz atoma, ali atomi, ili elektroni (sastavni elementi elektricitete) jesu u smislu moderne fisike protežiti potom i djeljivi. Atomi protežiti predmnijevaju djeljivost, potom česti izvan česti, što je isto, predmnijevaju protežitost, al je ne tumače. Neprotežiti pak atomi ne mogu protežitosti proizvesti, ako ne ćemo da učinku priznavamo krepost, koju odnosni uzrok u sebi ne krije. To je apsurd.

Pošto dakle protežitost ne možemo izvesti iz jednostavnih fisičkih počela atoma ili elektrona, upućeni smo na neki *bivstveno sastavljeni* princip, na neku formalnu osnovku.[1])

A koja je ta osnovka? Prije nego li na to pitanje odgovorimo, moramo opet označiti pojam materije obzirom na formalnu protežitost. Protežitost bo je poradi materije.

[1]) Budde, u Philosophisches Jahrbuch, l. c. s. 319 ss.

Ko što su atomi protežiti, tako je i masa *po svojoj naravi kvantitativna*, a kao takva ona ne može a da ne bude *mnogostručna*. Što je po *svojoj naravi* mnogostručno, to je s jedne strane do u neizmjernost djeljivo, s druge do u neizmjernost umnoživo. Prema tomu je i masa *princip neomegjašene množine i neodregjene različnosti*.

Takva bo masa po naravi kvantitativna ne može opstojati kao konkretna efektivna realnost. U stvarnom redu je sve ograničeno, omegjašeno, individualno. Nu ako ona ne može efektivno postajati u svojoj neomegjašenosti i množini, može ipak biti dovoljni suptrakt i podloga drugoj supstanciji, da ju ograniči, poujedini i konkretizira. Drugim riječima: masa kao počelo množine i različnosti upućena je na princip jedinstva i jednostavnosti. „Suvisla cjelina (continuirliches Vieles) u protežitosti je nemoguća, a da ovoj množini ne bude podlogom neko jedinstvo.“[1]) Taj drugi princip treba da je *po svojoj naravi* neprotežit i jednostavan, jer jedino tako može kvantitativnoj masi podati karakter jedinstva.

Da taj princip doista postoji, svjedoči nam iskustvo, koje nam kaže, da opstoji jedan čovjek, jedno stablo, jedan atom. Kad kažem „*jedan*“ čovjek, ono *jedan* tvrdi, da sve one kvantitativne česti one materialne podloge, onog čovjeka participiraju jedne jedinstvene čovječje naravi. Materija u stablu, u čovjeku, u rudi se ne sastavlja iz individualnih jedinica, nego ih ona po formi u sebi sadržava.[2]) „Sva bi vasiona bila jedna supstancija kad nebi nastupilo jedno odijeljenje sa drugom ili preko druge supstancije.“[3]) Ovu drugu, jednostavnu nedjeljivu, nepotpunu supstanciju mi zovemo *formalnim principom*, koji tjelovnoj supstanciji saopćuje *jedinstvenu protežitost*; dočim s istog pogleda materialnim principom zovemo onu takogjer nepotpunu supstanciju, čija se sadržina prostorom proširuje.[4])

Navedimo još, što u pokrjepu naše teze pišu dva učena filosofa nove i najnovije dobe.

Liberatore: svaka protegnuta supstancija „izim principa, iz kojeg proistječe množina česti, zahtijeva i drugi princip, iz kojeg izvire i njezino jedinstvo; ali jedinstvo ne može izvirati nego iz nečeg, što je jednostavno i neprotežito. Dakle za sastavljanje bivstva

[1]) Ib.
[2]) Ib. 323.
[3]) Ib. 334.
[4]) Ibaan, Philosophia naturalis, 1898. p. 203.

stvari izim materije, izvora mnogostručnosti česti, zahtijeva se i drugi po sebi jednostavni princip, odakle proizlazi jedinstvo i nedjeljivost materije. Ovaj se princip zove forma.“[1])

Na isti se način izražava i Budde: „Sam princip protežitosti ne može protumačiti bivstva stvari; jer onaj ne kaže ništa o jedinstvu, u kojem stoje megjusobno česti; i za ovo treba da je jedan dovoljni razlog, ili, što je isto: naravno jedinstvo traži na isti način u prirodnim tjelesima jedan dovoljni razlog, t. j. jednu jedinstvenu supstanciju, kao i naravna množina — „koliko je protežita i djeljiva — traži jedan supstancialni princip za ovu različnost. Pošto pako množina ne može nikako biti uzrok jedinstva i obratno, tad moraju barem dva supstancialna principa konstituirati sva prirodna tjelesa.“[2])

Ovo vrijedi i za elementarna jednostavna tjelesa, dapače i za atome i elektrone (u fisičkom smislu), u koliko su ta bića protežita, sastoje se iz dva supstancialna principa, iz materije i forme.[3])

12. *Bez materije i forme nema tjelovne neproničnosti.* Prvo svojstvo kolikoće jest neproničnost. Nekoji zamjenjuju neproničnost sa silom otpornosti, te je prema tomu neproničnost bližnji uzrok aktualne protežitosti. Po učinku, što ga izvodi, neproničnost je svojstvo tijela, po kojem tvar zaprema neki prostor, kojeg ne može istodobno zaprematí nijedna druga tvar. Neproničnost ograničuje tjelovnu supstanciju na stalan prostor.

Pitamo: odakle tjelesima svojstvo neproničnosti?

Ona se ne izvagja iz *same* mase, koja je, ko što više puta rekosmo, *po naravi kvantitativna*, te pošto neomegjašena obzirom na broj česti, mora biti neomegjašena i obzirom na *prostor* istih česti. Masa dakle kao princip množine i mnogostručnosti je do u neizmjernost djeljiva i umnoživa. *Kao takva* ne može ona *sama* da bude temeljnom osnovkom *efektivne* neproničnosti, po kojoj bi tijelo a potom i njegove česti zapremale stalan prostor. Ko što je u strogom smislu nemoguće, da u stvarnom redu postoji tjelovna masa po naravi kvantitativna, bez drugog principa, koji istoj masi podaje biljeg jedinstva, na isti način ista masa ne može da bude neproična bez drugog jednostavnog principa, koji dok odnosnoj masi

[1]) Ib. s. 123.
[2]) Ib. s. 322.
[3]) Sr. Budde, Ib.

podaje biljeg jedinstva, istodobno ga omegjašuje na stalan i konkretan prostor; a taj je drugi princip forma supstancialna.

Dakle zadnji temelj neproničnosti tjelesa ne možemo jedino tražiti u masi, već poglavito i u onom principu, koji neodregjenu masu postavlja u red efektivne konkretne realnosti i tim u stalan prostor, t. j. čini ju neproničnom.

Što smo rekli o tjelovnoj protežitosti i neproničnosti, to vrijedi i o drugim svojstvima, koja se posredno izvagjaju iz materije, kao o težini, gravitaciji, djeljivosti, mjerljivosti. Sva ta svojstva prednmijevaju tjelovnu protežitost kao zajedničku svoju osnovku; potom što vrijedi o njoj, to vrijedi i o svojstvima, koja se iz nje neposredno izvagjaju, i na koju se reduktivno i konačno svagjaju.[1])

b) *Kvalitativna svojstva.*

14. Tjelesa nemaju samo kvantitativna već i kvalitativna svojstva: tjelesa su aktivna.

Odakle potječe aktivnost tjelesa?

Stalno je, da ne potječe od *same materije,* dakle iz one realnosti odakle potječe i tjelovna protežitost, i to s razloga, što su svojstva materije različna dapače oprječna svojstvima odakle potječe aktivnost. Ekstenzija se i aktivnost isključuju. Ekstenzija (koja je poradi materije) uključuje neku prostornost, aktivnost pak jednostavnost i neprotežitost; ekstenzija tvrdi neomegjašenu množinu česti, aktivnost naprotiv jedinstvo i nedjeljivost. Ekstenzija, prema tomu i masa je po naravi kvantitativna, aktivnost, kako sama riječ kaže, je gibanje. Iz rečenoga izvagjamo, da tjelovna supstancija, kakovu ju sjetilima zamjećujemo, u koliko u sebi ujedinjuje oprječna obilježja prostorne protežitosti i jedinstvene aktivnosti, ne smije se izvoditi iz *jednog* principa, jer bi to bio apsurd; *već u tjelesima izim materije, koja je izvor ekstenzije, moramo pretpostaviti i drugi princip, koji bi bio izvor aktivnosti.* Kriv je dakle atomizam.

14. Aktivnost tjelesa ne potječe iz same aktivnosti ili iz samih sila; jer se protivi, da tijelo samo sebe opredjeljuje na gibanje, te bude samo sebi dovoljni razlog svoje aktivnosti. Formalna aktivnost isključuje formalnu protežitost t. j. česti izvan česti, jer je aktivnost po naravi jedna, nedjeljiva. Kriv je dakle dinamizam.

[1]) Vidi, kako o tom pitanju, sa stanovišta eksperimentalne fizike učeno raspravlja već toliko puta spomenuti Budde. Ib.

Eda dakle protumačimo, recimo tako, materialnu aktivnost tjelesa, nije dostatna ni sama materija ni sama forma, odnosno ni protežitost ni aktivnost, već smo upućeni na jedan *sastavljeni supstancialni* princip koji ujedinjuje i jedan i drugi elemenat. Taj sastavljeni princip, jest tjelovna supstancija, *u svom bivstvu* sastavljena iz materije i forme. Opetovno naglašujem, da materija i forma nijesu svaka za sebe potpune supstancije, jer ne opstoje same za sebe, već zamjenito jedna za drugu; one bo su principi *svoje vrsti*, sastavni bitni principi jedne tjelovne supstancije. S istog razloga takva potpuna prirodna supstancija sa sebi bitnim kvantitativnim i kvalitativnim svojstvima nužno pretpostavlja dva principa, od kojih je prvi korijen kvantiteta, te svih iz istog izvedenih vlastitosti, a drugi je korijen aktivnosti i prirodnih sila iz nje izvedenih. Sve bo fisične, kemične, u jednu riječ materialne sile vezane su uz jednu materialnu podlogu, uz neki materialni subjekat, koji specifično djelovanje sila ograničuje na stanoviti materialni quantum. Iz svega je doslije izloženog jasno, da aktivnost tjelesa pretpostavlja jedan materialni i jedan formalni princip ili bolje tjelovnu supstanciju Da se bivstvo prirodnog tijela ne sastoji ni od samih atoma ni od samih sila, nužna je posljedica izložene nauke.[1])

14. Tim bi pitanje bilo riješeno. Ali namiče nam se jedan prigovor, kojem se ne smijemo ugnuti. „Kako da *oprječna* svojstva, kvantitativna i kvalitativna, stječu se da sastave jednu prirodnu supstanciju“?

Već smo načelno tu poteškoću riješili tim, što smo dosta jasno označili pojam materije i forme u njihovom zamjenitom odnosu spram sebe te spram supstancije, koju unutarnjim načinom sastavljaju. Zato kratkoće radi upućujemo tamo prigovaratelja. Ali pošto se radi o predmetu, koji je po svojoj naravi dosta zamršen i teško shvatljiv, opetovno ću istaći te oprječne pravce, koji se ipak u stanovitom mjestu sijeku, pa morao podnesti opravdan prigovor, da se opetujem.

Materija je vrelo ekstenzije, forma vrelo aktivnosti prirodnih tjelesa. Materija je po naravi kvantitativna, forma je aktivna. Materija uključuje množinu česti, forma njihovo jedinstvo. Po materiji je tjelovna supstancija mnogostručna, po formi je jednostavna; po

[1]) Vidi „Hrv. Stražu“ ib. s. 228 ss.

materiji je djeljiva, po formi jedna suvisla cjelina; po materiji je indiferentna na kojimudrago oblik, po formi je ona *informovana*, uobličena; po materiji je indiferentna na položaj, po formi je ona (tjelovna supstancija) nepronična, t. j. zaprema stalan položaj; po materiji je pasivna, po formi je otporna; po materiji je podložna raspadljivosti, rastavljaju, po formi ona sakuplja česti i sve svagja na jedno; riječ u jednu: po materiji je tjelovna supstancija neodregjena, pasivna, subjekat promjena, po formi postaje odregjena, aktivna, subjekat materialnih sila. Iz ovoga je razvidno da se ta svojstva ne isključuju.

Nu jedinstvo tjelovne supstancije odrazuje se najbolje u njenoj bitnoj (essentialis) definiciji. A baš materija, odnosno kolikoća, te iz nje izvedene vlastitosti, u definiciji prirodnih tjelesa služi kao *generična podloga*, kao zajednička oznaka svim tjelesima; forma pak, odnosno kolikoća, te iz nje se izvijajući osobiti načini djelolovanja, služe kao *specifična razlika*. Po formi spoznajemo, što je svakom tijelu svojstveno (podregjeno djelovanje), po materiji, što mu je sa drugim tjelesima zajedničko. Materija je generični, a forma specifički princip prirodnog tijela.

Na ovaj predmet ćemo se opet povratiti; ovdje jedino ističemo, da vez „oprječnih" kvantitativnih i kvalitativnih svojstvi u tjelovnoj supstanciji ne može da bude jači i čvršći; jer je to *prirodni vez*, koji se temelji na njenom jednom i nedjeljivom bivstvu.

Forma je supstancialna specifično diferencialni princip triju prirodnih carstva.

15. Naša tvrdnja u naslovu možda se gdjekojemu čini suvišnom, kad smo već u početku ovog članka govorili o prirodnim i sistematskim vrstama, pa i o trima prirodnim carstvima. Istina je; al se to naše razlaganje tada kretalo oko naravi akcidentalne forme, u koliko može ovo biti podlogom klasifikaciji prirodnih pojava, te diferencialnim principom, koji omogućuje podjelu već *opstojećih* triju prirodnih carstva u svoje podregjene klase i potklase. Sad pako mislimo dokazat, da je supstancialna forma konstitutivni i specifično diferencialni princip triju prirodnih carstava. Tražimo, u čem i po čem se tri prirodna carstva (tri najviše prirodne forme) *bitno* razlikuju.

Vidili smo, da je dualizam materije i forme *zajednička temeljna osnovka svim tjelesima*. Svako je tijelo sastavljeno barem od dva principa, iz materije i forme. Nu što bi iz toga slijedilo? Ako je sva priroda sastavljena iz dvaju principa, tada su i sva tjelesa u vasioni jednolična i jednaka. Naprotiv nam iskustvo bjelodano svjedoči, da su tjelesa iz megju sebe ne samo akcidentalno već i bitno različita. To je neoprovrziva činjenica: jedno je lav, drugo travka, a opet drugo ruda.

Doista je tako; al to ne čini našu nauku manje sjegurnom, dapače ju još više utvrgjuje. Bivstvena razlikost tjelesa ne može se izvoditi iz njihovih akcidenata, iz prigodnih oznaka odnosnih tjelesa, već treba da se temelji na supstancialnom, dakle u samom sebi opstojećem principu. Taj princip ne može biti nego forma supstancialna, pošto je materija po svojoj naravi neodregdjena; forma je dakle princip specifične razlike tjelesa. Pošto pako imade više bivstveno različitih tjelesa, slijedi, da imade i više specifično različnih korelativnih formi.

U opće se jedna forma razlikuje od druge po tom, što je jedna bitno savršenija od druge; a prema tomu odnosnom suptraktu saopćuje savršenije bivstvo i tim i savršenije djelovanje. Forma je u tom smislu princip djelovanja. Svaka bo stvar djeluje prema svojem bivstvu il unutarnjoj naravi. Pošto dakle forma saopćuje biću *primum esse*, tim mu posredno i saopćuje *primum operari* prvo djelovanje; t. j. onu sposobnost, da se u danim prilikama ispoljava u stanovitom i prema svojoj naravi (bivstvu) odregjenom pravcu aktivnosti. Različito djelovanje prirodnih tjelesa odraz je bivstveno različite osnovke,—forme-supstancialne—koja dok kao prvi čin opredjeljuje način bivstva, istodobno kao drugi čin opredjeljuje i specifično djelovanje. Prema tomu je supstancialna forma u prvom redu ona diobena podloga, prema kojoj da prirodne pojave podijelimo.

16. Primijenimo! Svu prirodu možemo podijeliti u dva velika carstva u živu i neživu, ili bolje u organsku i anorgansku prirodu. Anorganska je priroda podložna samo vanjskom gibanju, dočim organska posjeduje unutarnje sebi imanentno gibanje, a to baš ju čini živom prirodom. *Unutarnje djelovanje* je generična oznaka svih živih bića. Ali *život* uključuje diferencije, ko što i rod podregjene rodove il razlike. Život je trostruk: vegetalni, animalni i intelek-

tualni. Vegetalni se život sastoji u hranjenju, raštenju i rasplodu; animalni povrh toga u osjećanju i sjetilnoj spoznaji, a intelektualni povrh toga i u razumnoj spoznaji. Kod životinja se pojavlja nagon kao refleks osjetne spoznaje; kod čovjeka pako i neka svijesna težnja za nadosjetnim dobrom, za istinom, — u koliko slijedi nadosjetnu intelektualnu spoznaju.

17. Promotrimo pobliže tu gradaciju bića, u koliko se odražuje u osobitoj supst. formi. Najniža forma, koja se u strogom smislu smatra kao *prvi čin materije* (actus primus materiae), te koja subjektu saopćuje naopćenitiji pojam tjelesnosti, zove se *forma corporeitatis*. Ona je, pošto prva, zajednička, generična neophodno nužna podloga svih tjelesa, bez nje ne bi nikako mogla opstojati. U toliko je ova i konstitutivni princip bivstva.[1]) Sve, na što se mogu uporaviti tri dimenzije, sve što opstoji kao protežito, u zadnjoj analizi svagja se na *formu tjelesnosti*. Ona je u stvarnom redu najniža forma, te saopćuje masi samo elementarna svojstva. Te bi forme radi toga mogli prozvati mineralnim formama — *formae mineralium*. Materialnom suptraktu saopćuju ove samo i materialne sile, mekaničke, kemičke, električne, magnetične i t. d. To su *rude*.

18. Forma tjelesnosti može se smatrati kao generična podloga vegetativne prirode. Bilje bo uz ostale kemičke energije posjeduje i sebi svojstvenu *životnu* energiju, koja ide za tim, da unutarnjim načinom razvije svoj organizam. Vegetalna bo bića ne pokazuju u svojoj prvoj stanici ovu odregjenu veličinu, razvijeni ustroj ko što rude; al su zato obdarena nekom moći, da asimiliraju vanjske elemente od zraka i zemlje u svoju supstanciju; *ona se hrane*. Megjutim neprestano izdišu nepotrebne elemente, a taj gubitak redovito nadoknagjuju novim elementima, dok postignu od prirode njima konaturalno stanje; *ona se razvijaju*, rastu. Svoj prirodni razvoj i savršenost pokazuju u trećem i najsavršenijem djelovanju; u naponu svoje snage, kao prirodni činitelji proizvedu sjeme, plod, te ga predadu sokovima zemlje i sunčanoj toplini, eda ove proizvedu novi individuum iste prirode.

[1]) „Corporeitas cuiuscumque corporis nihil est aliud quam forma substantialis eius, secundum quam in genere et in specie collocatur ex qua debetur rei corporali quod habeat tres dimensiones. S. Thom., contra Gent. c. 8.

Na činjenice nadovežimo daljna promatranja. Bilinsko se carstvo svagdje i u svako doba pojavlja ovim svim biljkama zajedničkim i zato nužnim životnim energijama. Što je zajedničko svima, to je nužno, to je i bitno. Zato vitalni princip, u koliko se u trim označenim oblicima hranjenja, raštenja i rasploda nerazdruživ pojavlja u svakoj biljci, mora da je istoj biljci bitan, supstancialan, t. j. takav, da odregjuje njezinu unutarnju narav.

19. Prem osjetni život pretpostavlja vegetativni, ipak je od njega bitno različit. Osjetni život imade zajednički sa vegetativnim generaciju sa svim nužnim preduvjetima, koji nju omogućuju; al povrh toga imade sebi svojstveno osjetnu energiju, koju bilje u nikakovom obliku ne posjeduje.

Životinje su *osjetna bića*; one imadu vanjska i unutarnja osjetila. One vide, čuju, njuše, osjećaju bolove, toplinu glad, umornost; *one osjećaju*. Nadalje životinje prema vanjskim sjetilnim podražajima uobrazuju, uzdržavaju i prema prilikama obnavljaju već imane predočbe. One spoznaju svoje mlade, lisica svoj brlog, ptice svoje gnijezdo, ribe svoje peći i t. d. *Životinje se sjećaju. One se i miču:* traže hranu... Povrh toga životinje razlikuju, što je njihovoj naravi prikladno, a što štetno, marno izbiru sebi doličnu hranu, oprezno se klone svojih neprijatelja — *one imadu nagon.*

Sva ova i druga slična djelovanja kod životinja posljedica su njihove *osjetne spoznaje*. Životinje se miču, jer ih osjetni spoznajni objekt privlači (hrana) ili odbija (vuk obzirom na ovcu). Ta spoznaja pako ograničena je samo na sjetilne objekte, specialno na one, koji su neophodno nužni za obezbijegjenje svoje eksistencije i uzdržavanje svoje vrsti. Ta je spoznaja nekako konkretizovana u životinjskom nagonu, koji nije drugo nego „dispozicija neka svojstvena životinjama, po kojoj sa nekojim osobitim osjećajima zgodno se združuju odnosni nagoni, osobito pak spontane kretnje u korist i svrhu životinje, koju pak korist i svrhu životinja ne poznaje."[1]) Ovo jednoliko, konstantno te uvijek u odregjenom pravcu i posve stalnim granicama djelovanje životinja nedvojbeni je znak, da životinja nema inteligencije, s kojom je skopčan postepeni kulturni napredak.

[1]) Haan, o. c. s. 147.

Svak uvigja, ako fisični zakoni nijesu dovoljni, da protumače vegetalni život, još će manje biti podobni, da protumače osjetni život sa odnosnim nagonom. Život bo je kod životinja neposredno imanentno djelovanje, koje prolazi iz unutarnjeg vitalnog principa, koje djelovanje stoji u diametralnoj opreci sa mekaničkim gibanjem prirodnih sila. *Lokalno gibanje* kod životinja nužno pretpostavlja osjetnu spoznaju, koje gibanje nema nikakve proporcije sa mekaničkim utjecajem, odnosno gibanjem. Dakle je odnosno specifično djelovanje kod životinja posljedica i posebnog diferencialnog principa, koji mi zovemo životinjskom dušom.

Duša životinjska ne postoji sama po sebi; nije bo ona forma per se subsistens, koja bi poput čovječje duše imala djelovanje neovisno od tijela. Ne; al je ona zato bitna sastavna čest životinje, jer ona u svojoj eksistenciji ovisi o materiji ne kao tvorni uzrok, *već ovisi o tijelu kao o svom korelativnom materialnom principu, koji ona informuje.* Drugim riječima životni princip, duša životinjska je formalan princip, koja sa materialnim (tijelom) principom sačinjava jednu jedinstvenu narav — osjetno biće — životinju.

20. *Čovjek* je osjetno duševno biće. Svojom sjetilnom naravi ujedinjuje u sebi sve elemente vegetalnog i animalnog života, a svojom inteligencijom postavljen je u viši red duševnih bića. Duša čovječja kao princip inteligencije ne izvije se iz materije, nije ekskrecija mozga. Duša je jednostavna, te po sebi ne uključuje ni bitnih (iz materije i forme) ni integralnih česti. Duša je spiritualna, jer njezino djelovanje ne ovisi *unutarnjim načinom* o materiji, o tjelesnom ustroju. Inteligibilni spoznajni objekat je netvaran, imaterialan; netvarna, imaterialna il bolje spiritualna treba da je i moć, koja ga shvaća, a to je duša. Takva je narav duše, u koliko se uzimlje sama po sebi (per se spectata).

Al duša je forma čovječjeg tijela, jer po duši je čovjek osjetno duševno biće. Čovjek je jedan naravni subjekat. A tó je moguće jedino po duši. *Čovječja bo duša* početak je vegetalnog, animalnog i inlelektualnog života, jer kao jednostavna supstancija je jedna i nedjeljiva. Al istodobno kao jednostavna supstancija je u redu stvarnom najviša, najsavršenija i najplemenitija, te ona u sebi *virtualno* sadržava sve, što je bitno vegetalnom i animalnom životu. Zato,

pošto *čovjek* imade jednu narav, jedno djelovanje, treba da je i konstitutivni formalni princip, koji materiju (tijelo) informuje, jedan, jednostavan. A to je *čovječja* duša kao forma tijela.

Ovo pitanje megjutim spada u psihologiju. Istaknuli smo ovo jedino zato, da našu sliku upotpunimo.

Kako stoji jedna forma spram druge. Zaključak.

21. Vidili smo, da se sve *materialne* diferencialne forme dadu svesti na troje: forme ruda, bilina i živina. Rekoh *materialne* forme, jer su privezane i ovisne u svom djelovanju o materiji. Ta tri carstva jesu stalna, konstantna i najviša reda empirijskog svijeta. Svako carstvo za sebe ima svoje odregjeno područje, premda im granice ne možemo sasma točno opredijeliti. Razlog je tomu, što svaka prirodna supstancija naoseb živo biće u sebi uključuje elemenata jednog, drugog i trećeg carstva. Forme se dakle ukrštavaju, megjusobno upotpunjuju i usavršuju. Niže forme u službi su višima, a opet više kriju u sebi sve savršenosti nižih. Al ipak se one izmegju sebe ne poistovjetuju. Izmegju njih postoji bitna a ne samo stupnjevna razlika. Savršenija se forma ne izvija iz manje savršenije kao n. p. vegetalni život iz kemičke energije minerala, ili osjetni iz vegetalnog, ili intelektualni iz osjetnog; ne, to bi nas dovelo do Spinozine jedne svjetovne supstancije, a da ne spomenem i to, da bi sa principom dovoljnog razloga morali u kut. Evolucija je prirodnih pojava ograničena, a ne općenita. Kamen se ne će nikad, pa bilo kojim vanjskim utjecajima, razvit u živu organičnu stanicu.

Jedinstvo forme il bolje jedinstvo prirodne supstancije se ne ruši time, ako u jednoj ili drugoj supstanciji nalazimo elemenata iz rudstva, iz bilinstva, dakle razne forme. Razlog je tomu, ko što više puta spomenusmo, da savršenije forme uključuju u sebi savršenost nižih formi. „Tako u lavu izim vlastitosti, koje ga pored drugih životinja odlikuju, nalazimo i takvih vlastitosti, koje sve životinje podižu povrh bilja, bilje povrh ruda, a ove povrh elementarne mase. Moramo li dakle u njemu ono, po čemu je ono, što jest' naime supstancialnu formu smatrati kao nešto sastavljeno, tako da je on po prvoj formi tijelo, po drugoj vegetativno, a po trećoj

osjetno živo biće? Nipošto, jer u tom slučaju samo bi prva forma bila supstancialna, druge akcidentalne."[1])

22. Zaključimo! Možda se nigdje u skolastičnoj filosofiji ne opaža toli jednostavne sinteze, toli dubokog, jedinstvenog shvaćanja prirode i njezinih pojava, koli u nauci o supstancialnoj formi. Na sva prirodna tjelesa dade se ona uspješno uporavit, ali ne kao puka apstrakcija bez dublje analize, već kao znaustveno provedeni zaključak iz svim tjelesima zajedničkih svojstava kvantiteta i kvaliteta. Podloga je dakle zaključivanju stvarna i realna: kvantitativna i kvalitativna svojstva tjelesa, dakle neka materija i neka aktivnost prirodnih tjelesa. Zaključak je strogo znanstven, jer se upire na princip dovoljnog razloga i princip uzročnosti. Metoda je uspješna: jer je i a) *aposteriorna* u koliko iz bitnih svojstvi tjelesa zaključuje na njihove konstitutivne principe; b) je *apriorna*, jer se izvodi iz same unutarnje naravi tjelovne supstancije, koja u ovoj teoriji nalazi najjednostavnije i najkonsekventnije riješenje; c) je uspješna i iz toga, što se brižno ugiblje grebenima atomizma i maglama dinamizma, te istodobno udara zlatnom sredinom, ujedinjuje jedno i drugo u harmoničnu cjelinu.

Ova je teorija i plodna, jer se dade uspješno uporaviti na fisične i u opće prirodoslovne nauke.[2])

Istodobno ova teorija obilazi drugi pogibeljni greben, na koji se nasukalo i razbilo toliko filosofskih sustava, da pomuti naime tjelovnu sa duševnom supstancijom. Tjelovna je supstancija u svom bivstvu sastavljena, dočim je duševna u svom bivstvu jednostavna. Prva imade bivstvenih a potom i kvantitativnih česti, druga nema ni jednih ni drugih, ona je supstancija, koja sama u sebi postoji (per se subsisteus), a kao takva je jednostavna i neprotežita.

Dosljedno se ova teorija ugiblje materialističkom i idealističkom panteizmu, do kojeg *jednostrani* atomizam i dinamizam sa svojom jednoličnošću (jednovrsnost atoma i monada) neodoljivom nuždom dovode.

Prekidam. Ograničeni mi prostor ne dopušta, da suslijedim sve one krive filosofske teorije i sustave od grčkih fisičara amo-

[1]) Kleugten, o. c. s. 240.

[2]) Budde, i b.

pa sve po Haeckela, koje sa sobom vodi nastojanje, da se poistovjeti materialni sa formalnim principom.

Katinov.

Problem kulturnog razvoja.

Napisao *O. J. Sabadini Subotić.*

Taine: Milieu

70. *Milieu* (sredina) su okolnosti, u kojima čovjek žive; ta on nije osamljen na svijetu, već ga okružuje priroda, a u prirodi ljudi. Fisične i socialne prilike daju osobiti pravac razvoju misli i odlučuju civilizacijom.[1]) Razlikosti, što se razabiru megju germanskim i helenskim plemenom u kulturnom pogledu, potječu iz razne naravi njihova zavičaja. Germane vidimo u hladnim krajevima, megju gustim i tamnim šumama i močvarama, ili na obalama divljeg oceana, gdje su izloženi silovitim, tugaljivim utiscima, po tome vidimo ih sklone pijanstvu i proždrlosti, a podate ratobornom životu; s druge strane vidimo Helene u sredini divotnih, raznolikih krajeva na obalama mirna i pitoma mora, što ih mami pomorstvu i trgovini, po tome ih vidimo riješene krupnih potreba želuca, sklone društvenim organizacijama i estetičnom osjećanju, štono stvara krilatu riječ, plastičnu umjetnost i pjesmu. Za razvoj kulture ulaze i razni socijalni milieu, kao miješanje i megjusobni dodir plemenâ, borba rasa itd. Za pojedinca pak odlučno biva djelovanje socialne grupe, u kojoj se nalazi, tako da misao i djelovanje pojedinca nužno nosi karakter svoga milieu-a. Osvajačko je i uopće ratno gibanje u starini donijelo ropstvo milijunâ, čemer nejaka, a supremaciju jačega, dok je pojavom fantazijine prevlasti i metafisike čovjek (društvo) shvatio potrebu samoprijegora, ljubavi i bratsva, a sve to pod dojmom misli o svjetskoj ništetnosti, kao što pokazuje budizam na istoku, i pod dojmom blage božije Providnosti, kao što je to bilo ovamo na Zapadu.

[1]) Sp. Taine, de l'intelligence, passim.

Momenat naznačuje vrijeme, u kom djeluju prva dva faktora, naime prilike i narodni karakter. Posljedice se uplivisanja milieu-a i rase razlikuju prema vremenu. Uzmimo za primjer dva momenta iz literature i umjetnosti.[1]) Tragedija pod Corneillom ima istu glavnu koncepciju kao tragedija pod Voltaireom, kao što slikarstvo pod Vincijem i Gvidom; t. j. u jednom se i u drugom momentu zrcali isti ljudski tip, koji hoće dramu i slikanje, predmet je i kostur isti.[2]) Ali razlikost momenata kod obojice stoji u tomu, da je prvi umjetnik preteča a drugi nasljedovatelj, da je prvi bez uzora, a drugomu je uzor pred očima; kod susljednih je radnika umjeća uzela drugi oblik, savršenije naravi, jednostavnost je i veličajnost forama stupila natrag, a pojavila se finoća u detaljima i nježnost — riječju, prvo je djelo uplivisalo na drugo. Pamtimo: mekanizam historije biva isti, ali kretnja njegova daje razne učinke prema raznome momentu. Kod društva biva kao u biline: na stablu pod istim suncem i na istom zemljištu, ali u raznim momentima razvije se najprije lišće, zatim pupoljak, cvijet, plod, sjeme i to uvijek tako, da susljedno dolazi iz prijašnjega i ragja se iz smrti zadnjega. To biva u drugoj slici u historijskom razvoju. Uzmimo neko razdoblje, n. p. srednji vijek. U čitavom srednjem vijeku vlada naime *jedna universalna koncepcija ili ideja*; t. j. društvu srednjeg vijeka pri svakom stvaranju lebdi pred očima odregjeni ideal čovjeka, a tako je bivalo u starini, u novom vijeku, u našem vremenu. Srednjem vijeku je ideal kavalir i monah, u novom vijeku u Francuskoj dvorski čovjek lijepih fraza, i tako naprijed. *Glavna koncepcija, što vlada društvom dotične periode proteže se na sve kulturno područje i na sve pojedince;* tako u umotvoru jednog radnika mi razabiremo crte glavne koncepcije dotične dobe. Drugim riječima: *svi su kulturni spomenici sistematična reprodukcija glavne ideje vremena.* Dakako, ova reprodukcija ima svoje razne nuance, ali se potezi glavne ideje razabiraju. Kad se je ova universalna ideja iscrpila, stade jenjati, dok ne izumre, a iz njene se smrti pomalja mlada, nova ideja ili koncepcija, koja djeluje u društvu svejedno

[1]) Sp. Taine, Philosophie de l'art, — Litter. Anglaise, s. 20—30.

[2]) I Brunetiére protivnik Taine-a, zadržao je ova princip, ali je nadodao, da je *individualizam* ipak središte, tako da misao slobodno radi kod pjesnika, a ne determ nistićno.

ko i prijašnja glavna koncepcija, ali dakako s tom razlikom, da je novija ideja uvijek snažnija, savršenija i plodnija od prve, jer se ovdje zgagja po prilici isto kao u razvoju biline.

To je po prilici razvoj Taineove *idée maitresse*, ili *universelle*, koja kod njega dolazi još pod imenom *conception dominatrice.*[1])

Kako se vidi, po Taine-u se razvija kulturna historija po neumoljivim, mekaničnim zakonima. Historija je dakle mekanični problem.[2]) Stoga u kulturnoj historiji sve stečevine i spomenike, društvene institucije, religiozne sekte, političke organizacije jesu nužni fenomeni, nastali iz glavne savremene koncepcije; tu ne ima govora o svijesti ili slobodi pojedinaca; jer se u društvu skrivaju isti zakoni, kao i u fisičnom svijetu. Zadaća je historičara, dotično kritičara, da istraži i nagje uvjete dotične kulturne periode, drugim riječima, kritičar valja da odredi, koliko su pojedini faktori (rasa, sredina i momenat) uplivali na društvo zadatog vremena. Karakter se vremena nalazi najljepše u literaturi i umjetnosti. Jedan veliki spjev, lijepa pripovijest, zapamćenja, ispovijest nekog genija daju nam pouzdanije vijesti neke kulturne dobe nego hrpa listina jednog dvorskog arhiva. Na jednom mjestu veli Taine: „Zapamćenja Benvenuta Cellinia, Poslanica svetoga Pavla, Luterova „Tischreden", Aristofanove komedije ja ne bih dao za pedeset svezaka listina, a ma ni za sto svezaka diplomatskih spomenika". U svom velikom djelu: „Povjest engl. knjige" Taine najpodrobnije crta psihologiju germanske rase na temelju engleskih literarnih spomenika. U tom je djelu (5 svez.) Taine zapasao svako područje društvenog života: literaturu, umjeću, religiju, političko, obiteljsko stanje društva od seobe divljih Germana do svojih dana, a sve to dovodi u sklad sa svojim historičnim principom rase, sredine, momenta.

[1]) Taine, litt. angl. s. 31: „Une certaine *conception dominatrice y* a regné: les hommes, pendant deux cents ans, cinquant ans, se cont represente un certain modele ideal de l'homme, au moyen âge, le chevalier et le moine, dans notre âge classique, l'homme de cour et le beau-parleur; *cette idée créatrice et universselle s' est manıfestée dans tout champ de l' action et de la pensée*, et, apres avoir couvert le monde de ces ouvres involontairement systematiques, elle s' est alanguie, puis elle est morte, et voici qu'une nouvelle idee se lève, destinée à une domination egale et à des creations aussi multipliees."

[2]) Taine, l. c., sv. s. 45: Il n'y a ici (u historiji) comme partout qu' un probleme mecanique.

Osvrt na Taineove nazore.

71. Težko će se naći zbilja kakvo djelo, gdje psihološka oštrina izlazi bolje na vidjelo, nego u spomenutom Taineovom djelu. Literarni portreti Shakespeara, Drydena, Tennisona, Popea majstorski su ocrtani, da, kako mi se čini i Macaulay-evi portreti za njima zaostaju. Tamo amo u istom djelu kao i u ostalim svojim radnjama izrekao je Taine neprispodobivih ocjena i lijepih misli, što se mogu takmiti sa onima Guizotovim u shvaćanju historije. Taineov je stil obično svjež i snažan, ujedno lagan i sjajan. K tomu je u deduciranju iz glavnog principa logičan, ali fali mu glavno, t. j. da svoj glavni princip nije dokazao. Da vidimo ovo zadnje.

Taineova tvrdnja, da se kulturna historija mekanično razvija, golema je iluzija. Društvo svakako nije u svom razvoju podregjeno neumoljivim zakonima. Taine zabacuje slobodnu volju, jer ju iz principa mora zabaciti; ali ni Taine kao ni Buckle nije dokazao ovaj svoj postupak. Nešto je, čini se, previše kada Taine kaže, da je pojedinac ovisan o glavnoj koncepciji (idée maitresse) svoga vremena kao tijelo o zakonu gravitacije. Kad bi pojedinci bili u društvu ono što su atomi u kemiji, tada ne bi bilo govora o eksistenciji kulture, jer kultura ne može stati bez slobode i individualizma. Kad bi produkcija bilo u kojem kulturnom području ovisila o jedinstvenom, neumoljivom pravilu u društvu, pojedinci bi morali biti iste snage i kapaciteta, istih ideala i poleta, istih osjećaja — što sve nije moguće. Potpuna harmonija u društvu nije nikad zapasala sve socijalne grupe, sve slojeve, sve narode, jer to nije moguće. Društvo se giba slobodno. Savijest pojedinaca neoborivi je dokaz, da nitko nije prosto orugje, ovisno o ideji vremena. Taine nam ne kaže ništa, kako se jedna glavna ideja *iscrpi* i nastupa nova, što zavlada nekom socijalnom grupom. To pitanje Taine ostavlja u mraku. Mi možemo mirno kazati mješte Taine-a, da ima nekih osobitih ljudi, recimo ih velikanima, koji nijesu ovisni o ideji vremena, pokreću borbu i bore se za protivne ideale. Dakle Taineovo *apsolutno pravilo* ne vrijedi, jer tada čemu iznimke? Čemu oni izvanredni karakteri? Čemu pokretači novih principa? Ovoliko u teoriji, ali ako zagjemo na polje živih historičnih činjenica, vidimo, da u jednoj te istoj periodi nalazimo po više struja i stranaka na svakom kulturnom području, tako da radikalizam vazda stoji uporedo sa konservativiznom. Pojava velikana, osobito osnovatelja religija, ubija Taineov sistem. Uzmimo n. p. početak kršćanstva; kako je moglo kršćanstvo nastati iz glavne ideje tadašnjeg društvenog milieu-a, kada znamo pozitivno, da je princip kršćanstva stojao u očitoj opreci sa principom vremena?

Osim toga H. Taine, koji je dušom i tijelom odan Darwinovoj teoriji evolucije, i na ovoj osniva svoj princip, ignorira neke faktore u historiji, kojih se eksistencija ne može zanijekati. Etični je faktor u razvoju društva tako jak, da današnja kultura počiva na njegovom djelovanju. U čije su ime širili prosvjetu u divljoj Germaniji, Franačkoj i drugdje prvi kršćanski vjerovjesnici, ako ne u ime nekog etičnog principa? A ovo je jedna od mnogih motivacija kulturnoga razvoja, koje Taine pušta s oka. Ali za Taine-a nema ni smisla krjepost ni strast, njemu je „krjepost šećer a strast modra galica".[1]) Po tome za Tainea historija čovječanstva nema bitne razlike od fisike, a čovjek je samo *viša* životinja i ništa drugo. Glede faktora rase ne da se poreći, da je Taine u tome točan; nego za ostala dva faktora milieu-a i momenta priznati valja, da pojedinci ostaju pod *relativnim* ali ne pod *apsolutnim* uplivom njihovim. Istina je, da okolina napose glavna koncepcija vremena nameće pojedincu svoje postulate, a pojedinac, koji se po tome kaže čedom svog vremena, prima ih. Ali to ne biva tako, kao da bi ugibanje pojedinca pred zahtjevima ambijenta bilo tako nužno, da pojedinac biva sapet željeznim zakonom vremena, te pojedinac ostaje slobodan, zato i vidimo izuzetaka, akoprem masa ili većina stoji pod dojmom vremena. Ali karakter i stoji u tomu, da je pred modom vremena kadar sačuvati svoj individualizam, a takovih individualizama susrećemo u svakoj periodi.

Tylor. Bagehot.

72. Kao prilog za najstarije dane ljudske rase napisao je Englez *Eduard Tylor* svoje djelo: *Primitive Culture* (2 sv.) 1871. To su strukovna istraživanja iz ledene periode, gdje se Tylor dotakao i viših životnih pitanja o čovjeku, ali sve u pozitivističnom

[1]) Taine, l. angl., s. 15.

pravcu. U djelu se nalazi osobito zanimljivih mjesta o ihtiofagima, o štovanju meteora, tu ima izvještaja o iskopinama u tracijskom Kerzonezu, priloga i gradiva za etnologiju. Još važniji su argumenti, što Tylor iznosi proti romantičnoj teoriji Darwina, a prilog postojanih forama životinjskog svijeta. Pisac brani neovisnost ljudske historije, zato se ogragjuje proti teoriji, što postavlja čovjeka u red ostalih životinja. Tylor ispituje stanje divljih rasa, te veli, da što više gradiva imamo za poznavanje primitivnih naroda, to više osjećanja i misli (sense and reason) nalazimo u jadnim divljacima, koje mnogi ponizuju do stanja majmuna. Jedan kritičar opaža[1]), da Tyloru fali zdrave psihologije. Ali je to obična pogrješka materijalizma u istraživanju povjesti. Tylor ne će da bude pretjerani materijalist, priznaje čovjeku „animizam" i neke duševne potencije. Tylor misli, da napredak ljudske rase ne stoji samo u civilizaciji, nego i u etičnom držanju? Civilizacija ne stoji uporedo sa moralom; kad kada prosvjeta padne a etika se podigne i obratno. Odnošaj je muža i žene, veji Tylor, kod mnogih divljih plemena saćudoredniji nego onaj kod bogatih muslimana. K tomu savjetnici i poglavari kod afričkih divljaka, što stoje na čelu jednog plemena, pokazuju više moralne snage, nego neobuzdani despoti kod evropskih kulturnih naroda.[2])

G. 1873. napisao je *Bagehot* francuski u svoje vrijeme ugledno djelo: *Les lois scientifiques du développement des nations.* Djelo se osniva potpunoma na teoriji selekcije. Izuzimaju se istraživanja o postanku religije i umjetnosti, jer |toga i nema unutra; pisac se samo zadovoljuje sa pitanjem o formaciji društvenog i državnog života. Bagehot pokazuje, kako se je socijalni život stvorio borbom za opstanak. Rat je sveopći i glavni kalup svih društvenih pojava. Sloboda je posve rijetka i pojavlja se kao kakav privilegij kod samo nekih naroda. Bagehot se protivi, da narodi staraju. Eno, uzmite čovjeka nadarena, uzmite i koju slabu motivaciju, i vi ćete vidjeti, da se religiozan narod vraća k bezboštvu, radišan k lijenosti, siromašan k bogatstvu. *Slučaj* je prvi faktor n historiji. Zato slučaju valja ostaviti narode, i bit će najbolje. Slobode u ljudskoj volji

[1]) U „Edinburgh Review", II serija, g. 1872.
[2]) Tylor, l. c, I. s. 28—9.
[3]) Tylor, l, c. I. 140—50.

nema pa nema — naravna posljedica darvinizma. Morala još manje. Odgoj se naroda ima vodjti prema dikretima nagona i misli, ostalo dolazi samo iz sveopće borbe.

Carey.

73. Amerikanac *Carey* istaknuo se osobito kao sociolog sa svojim djelom: *Principles of social sciences.* 1858. To su narodno-gospodarstvene teorije zaodjevene filosofijom. Civilizacija ima zadaću, da pretvori geološku tvar čovjeka u najplemenitije stanje geološke materije. Civilizacija napreduje *in infinitum,* jer je i materija vječna. Carey se oslanja na Comteovu nauku, te veli kao i on, da su nam u organičnim znanostima poznatiji elementi nego skupina ili cjelina. Zato se valja kretati od česti na skupinu. Drukčije biva to kod čovjeka, gdje nam je poznatija cjelina nego čest. Do sada se je čovjeka i društvo deduktivno istraživalo, stoga su rezultati bili nikakvi. Carey hoće drugi put do istine. Tko hoće poznati čovjeka iz prošlosti i iz udaljenosti, valja da upozna realna čovjeka iz sadašnjosti i prisutnosti, onako nešto, kao što to biva pri kojem fisičnom problemu, ili kao da bi se imao ispitati komad granita kemično.[1]) Zakon združenih sila zahtijeva, da se svi uzroci imaju ispitati napose u čestima, što imaju dati neki učinak. Ovaj je učinak čovjek. Nego spomenuti uzroci ne stoje u onome, što je zajedničko čovjeku i životinji nego i u duševnim potencijama. Tako sociologija ne smije biti bez fizike, kemije, fisiologije. Sve ove grane kod čovjeka sačinjavaju jedinstvenost. Po tom u sociologiji mora vrijediti samo matematična metoda.

„Predmet je socijalne znanosti čovjek — veli Carey — kao molekula društva. Kao svako drugo živo biće valja da jede, pije i spava, ali je najveća njegova potreba udruživanje sa njegovim susjedom." Tako je čovjek bez govora u skrajnoj nevolji. Da može govoriti, hoće mu se društva. Samo jezik čovjeka čini čovjekom. Uzmi atom iz oksigena i naći ćeš, da mu je isto, kad je sam, kao kad je u društvu sa milijunima. Ne tako u čovjeka. Njega goni nužda u društvo; i koliko se više ljudi kupi na jedno mjesto, toliko se više snage osjeća iz njihova djelovanja, kao što pokazuju glavni

[1]) Carey, l. c. I. s. 27.

gradovi starih i novih kulturnih država. Ne smije se. priječiti gdje narod vrvi na jedan položaj. To zahtijeva narav čovjeka, te kad ne bi bilo pokrajinskih središta, ljudi bi se svi skupili svjetskim centrumima — u Londonu i Parizu. Pojačanjem centralizacije slabi atrakcija, što veže uzajamno obitelji. Ali zato obitelji sačinjavaju mala središta vezom općina, koje se ne mogu zdravo kretati bez obitelji. Karakteristika je čovjeka — asocijacija.[1])

Čovjek je individualan, ne samo socialan, a što je njegova individualnost razvijenija i znažnija, to ga jače tiska u — društvo. Društvo biva time upravo solidnije, jer mu je solidnija gragja. Ovo je zakon, koji odlučuje u svakoj zadruzi. Svaka zadruga stiče snagu u razlikosti svojih članova i bogatstva odnošajâ njihova, dakle ostaje to, da treba pojedince stvoriti slobodne, da time uzimadu električnu polarizaciju; valja naime pojedince ili društvene atome razlučiti iz ukočene cjeline, u kojoj su kao bez života spavali a time će biti sposobni za nove saobraćaje i udruživanja. Uzmi komad ugljena, slomi u komade, baci na tle, ali komadi ostaju vazda komadima ugljena. Razdrobi naprotiv ugljen vrućinom, ostavi svaku čest napose; evo, svi su dijelovi kadri, da stvore nove aglomerate i da budu česti panja, grane, cvijeta, kosti, mušica, ljudskih možgjana."[2])

Ko što Carey stvara zakon asocijacije u pojačanju gradova, u atrakciji i snagi velikih središnih točaka obrtna i prometna saobraćaja, u individualizmu česti zadrugâ i to sa upadnom jasnoćom, tako aplicira, istim redom, taj zakon na konkretne slučajeve u historiji. Carey pokažuje prstom na historiju Grčke, pa Italije, osvrće se na potrebu ravnotežja za razvoj individualnog života. Kao što se je život razvijao u sredovječnim gradovima Italije, tako se je čovjek usavršio u Španjolskoj i Irskoj sve dotle, dok odregjena velika središta nijesu privukla k sebi lokalne snage. Dotle je bilo i neodvisnih i važnih mislilaca. Atrakcija lokalnih snaga k premoćnim centrumima sastoji se u ograničenju slobodne evolucije pojedinaca. A sve ovisi o toj evoluciji. Bez snažna razvoja pojedinca nema snage u zadruzi, koja mora biti solidne gragje. „Što je savršenija organizacija društva, što su jači zahtjevi pojedinaca za vježbanje

[1]) Carey, l. c. sv. I. s. 30—45.
[2]) Carey, l. c. s. 54.

prirodnih i duševnih sila, to se na više penju ljudi, i to jače bivaju opreke megju njima. Tako raste individualnost uporedo sa snagom asocijacije."[1]) Jedina se individualnost opire škodljivoj i pretjeranoj centralizaciji i postavlja slobodno udruživanje na njeno mjesto; samo individualnost krši despotije i stvara samoupravu.

U red svojstava, kojima je čovjek u društvu snabdjeven ide svakako i *odgovornost*. Čovjek je odgovoran Stvoritelju i ljudima za svoje držanje. Osjećaj se odgovornosti potkrepljuje takogjer u asocijaciji; ona raste slobodnim individualizmom. N. p. u Franceskoj se tek u zadnje vrijeme stala osjećati obvezanost, dotično odgovornost, što potječe iz dužnosti, koju nosi zemlja za odgoj djece. U Njemačkoj, koja je manje centralizirana, dakle bolje individualizirana, osjeća se bolje odgovornost za prava djece time, što je nastava bolje uregjena. Šo je snaga slobode individualizma u većoj mjeri, to je pooštreniji osjećaj odgovornosti.

Zadnje čovječje svojstvo jest sklonost k uzgoju ili sposobnost za napredak. Samo čovjek crpa korist iz rada svojih pregja. Čovjek koraca dalje, dakle se miče. A micanje je neprestana atrakcija i ludžba sila. Na tomu se temelji asocijacija. Svaki list nekih novina rezultat je radnje hiljada ljudi, od kojih svaki bilo materijalno, bilo moralno, doprinosi za eksistenciju novina. A gdje je gibanja, tu je i topline, a što je više topline, to je brže gibanje i jače. „Socijalna toplina potječe iz jedinstvenosti, a ova se ne da pomisliti bez prijašnje diference, koja sama daje odnošaje i gibanje k izglagjenju" ... „Napredak po tome hoće kretnju, kretnja dolazi s toplinom, a toplina se dobiva iz asocijacije. Asocijacija stvara individualnost i odgovornost, jedno pomaže razvitak drugoga, dok ono crpi korist iz pomoći ovog zadnjega."[2])

Bacimo još jedan pogled na položaj čovjek u svijetu. Žica, što spaja struju galvanske bakterije, bûdi i ravna one sile, što spavaju u kolonama (u pločama). To isto radi čovjek kao posrednik kozmičnog svijeta. Dok su sve ostale eksistencije u prirodi naprosto vezane, samo čovjek se visoko diže, tako da on sam veže sile i prilagogjuje u svoju korist. Čitavo kozmično gibanje, što pojačanjem društvene topline (social heat) raste u sve to bržem i

[1]) Carey, l. c. s. 57.
[2]) Carey l. c. I. s. 61.

životnom kolu sila, sliči svakako kretnji velika stroja. Sa svakim pomnožanjem tvari, što su se uvriježile u čovjeku i u nj se pretočile (in the extent to which matter has taken upon itself the form of man), mora nastupiti pojačanje moći, kojom čovjek dobija i prilagogjuje tvari u svoju korist.[1]) To se dogagja onda, kada stanovništvo redovito raste. Prirast stanovništva donosi gospodarstvo nad zemaljskom krugljom i sijaset pomoćnih sredstava za] čovjeka.

Sada se Carey upušta u historično dokazivanje svog sociološkog principa. Prati razvoj čovječanstva od stepena lovačkog i nomadskog života do ratarstva, a onda priuzimlje cijelu radnju do postanka današnjeg društva. Carey-evi su historički pogledi osobito zanimljivi. Carey-ev je cilj da pokaže, e je čovjek stvoritelj svoje socijalne eksistencije i kako je došao do današnjeg kulturnog stepena samom svojom pomoći. Tek društvenom organizacijom i svojim individualizmom postaje čovjek gospodarom sebe i čitave prirode.[2]) Što je brža društvena kretnja, preokret, produkcija i konsum, to je sigurnije stvaranje realnog čovjeka (production of the real man), koji je stvoren na sliku Tvorca i snabdjeven snagom, da može kontrolirati i voditi sile prirode.[3])

Carey je u čitavoj svojoj gragji sociologije protivnik darvinizma, ali se ipak nije riješio materijalističnog upliva mode. Carey-ev je čovjek odviše samostalan, t. j. ne pripoznaje veće sile nad sobom, što bi ravnala njegovom historijom. Megjuto je Carey zastranio od istine, kada se je stavio na gledište, da se s razvojem ljudskog društva može isto tako postupati kao i sa kemičnim problemom. Inače čitatelj opaža kod Carey-a umjesnih i krasnih misli, a meni se čini, da njegov princip o individualizmu bar za područje političkog razvoja jednog naroda može stati. Da se pabirči dobro zrnje od nezdrava u Carey-evom djelu (3 svez.), trebalo bi napisati opširnu krtičnu radnju, a ja mislim, da bi taj pokušaj bio od osobite koristi, premda je Carey zabiveni u našoj javnosti nepoznati amerikanski pisac.

Draper. Dean.

74. Takogjer osobito spomena su vrijedni još dva snažna američka mislioca. Prvi je *Draper*, koji se istaknuo sa svojom

[1]) Carey, l. c. s. 89.
[2]) Carey, l. c. s. 474.
[3]) Carey, l. c. sv. III. s. 214.

„*History* ef the intellectual development in Europe," 2 sveska g. 1863. (New-york). Glavna misao je po prilici ova:

Kao tjerane neodoljivom silom kreću se supstancije u svemiru. Samo se na našem planetu nalaze svi uslovi, da se urede one supstancije, što inače teku u nedogled. Sunce dijeli u zraku gragju i krije ju u bilinskom svijetu. Tu je magazin za daljnju evoluciju. Životinje su samo jedna od sijaset forama, kojom se supstancija samo letimice hvata a uvijek kola. Carstvo ovih forama pravi čislo pojava, što u promjeni kemičkog veza i lučenja dolaze i odlaze.[1]) Samo temeljne sile, i to one sile, koji se temelje na dijelovima materije, imaju vječnu eksistenciju. Igra tih temeljnih sila daje život svemiru. *I čovjek je njihova pojava.* Sve je prazno, što o njemu reče filosofija. Samo fisika može nadomjestiti prazninu metafisike, te filosofa stvara samo anatomija, proučavanje živčanog ustroja, vlakanca, žila.[2]) William Draper kaže: „Čovjek je pralik društa. Individualni je razvitak uzorak društvenog napretka." ..... „Svjetska su carstva samo pješćane hrpe na satniku vremena."[3]) Ona se ruše prema neumoljivom zakonu vlastite gravitacije. Početak, opstanak, smrt naroda ovîse o prirodnim utjecajima, što su napokon rezultat nepromjenljivih zakona.[4]) Dakle narodi se ne pomlagjuju, nego je sasvim naravno, da oni mogu umrijeti, a drugi doći na njihovo mjesto. To je sveopći zakon, što se očituje u historičnom carstvu inteligencije. Zato Draper hoće risati *razvoj inteligencije ili misli.* On najprije počinje sa periodom starogrčkih vjerovanja, da pokaže prve forme ljudskog mišljenja. Pošto je postavio geografski i etnološki temelj, prelazi na indogermanske seobe. U pitanju razvoja jezika drži se rezultata Maksa Müllera.

U drugom poglavlju (I. sv.) pretresa pisac pojavu Hindu-religija i egipatske kulture. Sada istom ravno dolazimo na Grke, gdje nam pokazuje prvu grčku periodu. To je perioda mitologije. Za njom zastopice slijedi perioda filosofije, iz koje se ragja perioda vjerovanjâ (belief). Sokrat, Platon, Piron označuje muževnu dobu.

[1]) Draper, l. c. sv. II. 330.
[2]) Draper, l. c. sv. II. s. 343.
[3]) Draper, l. c. I. sv.. st. 2.
[4]) Draper, sv. I. s. 17.

Nego kao što prijašnja perioda perioda svršava sofizmom, tako ova svršava skepticizmom. Sada istom dolazi perioda razuma, što ulazi sa vojnama Aleksandra Velikoga. Aristotel, Zenon, Arhimed, Aleksandrinci, pa eksaktne znanosti pojavljaju se u svome svijetlu. U petoj se perirodi javlja smrt grčke filosofije. Filon, Apolonij iz Tiane, Plotin, Porfirij odregjeni su, da odigraju ovaj pad. Tu u sve imamo dakle pet stepena u razvoju misli, i to stepen sujevjerja, istraživanja, vjerovanja, razuma, padanja. Ovi stepeni odgovaraju dobama čeda, dječaka, mladića, muža i starca. Ove stepene evolucije nalazi Draper kod Rimljana i Bizantinaca.

Proti „bizantinskom sistemu" nalazimo u historiji, misli Draper, tri napadaja ili tri juriša; prvi je juriš Vandala i Jugoslavena, drugi su vojne Persijanaca pod Kozroem, a treći je udarac sa strane Saracena. Sada se pomaljaju u Europi periode vjerovanja (ne: sujevjerja) i razuma u zapadnoj Europi. Kako proti starom, tako i proti novom Bizancu susrećemo tri juriša. Sa istoka srta proti Rimu muhamedanizam — i to je prvi juriš; sa sjevera hara moralni neprijatelj, reformacija — i to je drugi juriš; sa zapada se diže intelektualna oluja u Berengaru, Roscelinu, Abelardu, njima pomažu nešto i španjolski Arapi — i to je treći juriš.[1]) Znamenita pomorska otkrića pripravljaju zoru periode razuma; napokon ova svanu preporodom znanosti u Italiji, reformacijom u Njemačkoj i Engleskoj. Perioda razuma utvrgjuje se onim astronomskim otkrićima, što srušiše misao o supremaciji i središnjosti čovjeka i što odrediše čovjeku u svemiru mjesto, koje ga ide. Sada počinju ostali obreti što preotimlju sve to veći mah. Vrhovništvo je razuma u naponu. Znanosti napreduju orijaškim korakom. Civilizacija se pomiče veselim i brzim tempom. Pozitivne znanosti nose kao stupovi ovu periodu.[2]) Znanost, glavnica i stroj sklapaju savez i stvaraju industrialna čudesa. Sve se ovo zbiva na „organizaciji narodnog razuma." To znači, da se svaki narod mora intelektualno organizovati. Izgled u Kini. Sveopćim je uzgojem sve moguće; ovaj uzgoj ima stvoriti cjelinu (intelektualnu) naroda. Ispiti kod državnih škola moraju nadzirati um (to give a dominating control to intellect.[3])

[1]) Draper, l. c. sv. II. s. 26 pa naprijed.
[2]) Draper, l. c. s. 354.
[3]) Draper, l. c. s. 384.

Sve u državi mora težiti, da se u narodu stvori jedinstvenost razuma. U jedinstvu misli snaga naroda. U tome stoji sveopći uzgoj naroda, t. j. intelektualna organizacija. Možda je za taj uzgoj kršćanstvo shodnije nego budizam. To kršćanstvo je universalnog značaja.

W. Draper, na svoje vrijeme profesor fisiologije i kemije u New-yorku, prikazao nam je tako razvoj misli, a to nije drugo nego povjest fisiološkog procesa. Vidi, što sam na početku iznio iz njegova djela. Draper je materijalist, točnije — monist. Božansku voditeljicu ruku ne vidi Draper u toku historije. Njemu je sve samo prirodni razvoj živućih bića na zemlji. Njegov je pregled historije na mnogo mjesta neosnovan. Mnogo se kosi sa istinom, ali nalazi se i dobra suda mjestimice. U srednjem vijeku prikazuje Draper svijetlo korana i židovluka napram *mraku* kršćanstva. To je šala, neozbiljnost historičara. Draper mota sve kulturne periode u jedno klupko, da pokaže naime, kako se sve u historiji miješa zaradi *misli* čovjeka; inače po Draperu čovječanstvo ne ima drugih zahtjeva. Draperovo ljudstvo u historiji nema pravo da pita, gdje je sreća, gdje je zadovoljstvo, gdje oplemenjivanje srca, što bi ga donio razum? Na ova pitanja ljudstvo ima pravo. Ali kod Drapera ga nema. Njemu je samo *razvoj uma*, pa dosta. Ali čemu razvoj uma. Ovdje dolazi strašan jaz kod Drapera; on ga nije premostio, jer nije ni mogao, kad se je unaprijed već ograničio. Tako je kod njega ljudstvo samo na pola — i s ovim svršujem.

75. Četiri godine iza Drapera pisao je drugi Amerikanin, vrijedan spomena, a to je *Dean*, profesor prava u sjeveroameričkom gradu Albini. O njemu ćemo samo nekoliko crta. Sastavio je kroz 31 godinu svoje glavno djelo: *History of Civilisation*, što je tiskano godine 1869.

Po *Deanu* civilizacija sastoji se iz šest elemenata: industrije, religije, vladavine, društva, filosofije i umjetnosti. Ovi se elementi pojavljaju u nepomičnom Istoku pomiješani. U nastupajućem se razdoblju Atene i Rima luče umjetnost, filosofija i društvo od skupine ostalih elemenata i razvijaju se napose. Kašnje u srednjem vijeku na Zapadu dolazi samostalno i obrt. Istom u Saveznim državama sj. Amerike dolazi obrt do svoje potpune moći i postaje ciljem vladavine. Za prvi se put odrješuju svi elementi civilizacije tekar

sada, kao što to pokazuje rastava crkve od države. „Tekar odavle, zaključuje Dean, može ljudski duh kao sa vrhunca Himalaje gledati put, kojim je hodao od svih dana svoje kolijevke kod ruševine carstava i kroz grobove narodâ.“

Dean nije htio biti strogi mislilac, nego je udario ponajviše historičnom stazom. On je odviše patriotičan i svuda hoće da pokaže, e je materija cilj svake kulture i civilizacije. Tim je već označena sva vrijednost Deanova djela.

Njemački mislioci Bastian i Lazarus.

76. U 3 sveska *Adolf Bastian* protura g. 1860. u javnost svoju psihologiju ili bolje svoj sociološki sistem pod imenom: „*Der Mensch in der Geschichte*“. Bastian se može ubrajati megju prvake današnje (naturalistične) sociologije, koja priznaje za svoga utemeljitelja A. Comtea i statističara Quételet-a iz Genta.

Bastianova je psihologija sasvim materijalistična: „Što u nama misli, veli Bastian, to je daljnja produkcija prirodnog tijela“. Čovjek misli, kao što bilina raste. Moralne ideje dolaze iz istog treptanja živaca, što potiče želudac na gibanje, nogu na hod. U trećem svesku daje nam Bastian sliku o gibanju historije. Historija se pojavlja kao igra elektro-galvanskih sila. Jer „elementi se miješaju i postaju kiseli, zavijene obale, što se svojim ratima protežu u more, vabe polarne električne struje, glavna voda (Mutterlauge) približuje se zasićenoj točki i brže bolje pridružuje se sjajnim kristalima, u Argosi, Elidi, Atici“. Tek sada pomiče se kotač Evrope. Napetost prelazi sve do Amerike. Povjest čovječanstva postaje povješću jake galvanske baterije. Kemija je ona, kojom se društvo može raščinkati u glavne komponente, sama kemija može nam pribaviti shvaćanje zdrave narodne psihologije, koja ima postati novom znanosti. Ova nova znanost jest „statistika misli“ (Gedanken-Statistik). Ona se bavi realnim bićem i napretkom duha, ona ga shvaća u zakonitim promjenama i različnim produkcijamâ. Ona rastavlja elemente misaone zgrade ljudskog duha. Ti su elementi prirodni produkti, u kojima teče vječna stvarateljna sila prirode. Kao pripravni tečaj ove znanosti vrijedi proces, što registrira napose svaku misao, onako kao pojedinu biljku u nekoj botaničkoj klasi. Tako misli Bastian dobiti znanstvenu psihologiju čovječanstva, a mi mislimo, da je on daleko, daleko od historije i od individualne psihologije.

77. Profesor *Lazarus* osnovao je zajedno sa *Steinthalom* glasoviti časopis: „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft“ g. 1860. Program organa, što se čita u prvom broju, ima za nas osobitu važnost. Pogledajmo na sadržaj.

Što znači narodni duh? (Volksgeist) — pita Lazarus. Ovim pitanjem počinje najvažnija radnja za psihologiju. Psihologija odgovara: Duh je zajednička produkcija društva ljudskoga. Podinac je *samo čovjek*, a glede *duha ima samo jednu česticu njegovu u području zadruge*, čiji je život produkcija duha (Hervorbringung des Geistes). Radi se stoga, da se upozna narav narodnog duha i njegovo djelovanje psihološkim putem, radi se naime, da se otkriju zakoni, po kojima se razvija unutrašnja duševna (idealna) aktivnost jednog naroda — u življenju, umjetnosti i znanosti — pa da se k tomu dogje do zaključka glede postanka, opstanka, osebinâ i smrti dotičnog naroda. (st. 7.) Narodna psihologija stoji prama politici kao individualna psihologija prama pedagogici. Narodna psihologija nije dodatak fisiologiji; duh nije cvijet materije. Ali duh ima svoje zakone, tako da pri jednacim uvjetima dobijamo vazda iste posljedice kao što to biva u fizici. U naravi narodnog duha stoji, da uzimade učinke, što uključuju stanoviti napredak, u narodnom se duhu stvaraju klice za daljni razvoj, a sama je klica ujedno uvjet za novi korak evolucije. Gibanje misli „pretpostavlja organski sistem za produkciju duševnog orugja. „Sve ovo odregjuje psihologiji mjesto u duševnim znanostima.

Lazarus prelazi na „fisiologiju historičnog života čovječanstva“. Individualna je psihologija biografija samo jednoga, dok se u historičnoj narodnoj psihologiji krije „biografija ljudstva“, koja ne priča prošlost niti daje duševni sadržaj historije; ne, nego hoće da podade *sliku zakona gibanja, što vladaju u historiji*. To jest: *historični razvitak narodne psihologije* ne ima zadaću da prikaže *susljedstvo ideja u historiji*, nego ima *prikazati redovite zakone*, što leže u psihičnoj tehnici mišljenja i uopće u cijeloj duševnoj radnji, odakle potječu ideje, što se pojavljaju u historiji. (str. 21). Umišljali mi ljudsku ideju slobodnu koliko hoćeš, *ideja* je uza sve to *prikovana uz prirodni prisutni material*. A stvar je znanosti, da opredijeli i *ustanovi zakone gibanja*, kojima je podregjen spomenuti material.

Što je *narodni duh* prama *individualnom duhu?*[1]) Skupine individualnih duhova ne mogu po Lazarusu sastaviti pojam narodnog duha. Iz množine individualnih duhova imamo jednu prostu hrpu, ali ne jedinstvenost. Narodni duh sastoji u spoju množine (Volksgeist ist das die Vielheit Einigende), t. j. on je *narodno jedinstvo, što stoji poviše individua.* A ovo *jedinstvo* spaja akciju *individua* bitno i nerazlučivo sa akcijom *svih.* Narodni je duh *monada* svih momenata duševnog života. To vrijedi i za pojam „*puk*" ili „*narod*".

Što je „*narod*"? Je li to puka hrpa ljudi, što se onako na božju smatraju narodnom cjelinom? (s. 35). Ta je definicija preveć subjektivna. Nijedan narod nema jedno tijelo. Lazarus daje ovu definiciju naroda: „*Narod je duševna produkcija pojedinaca, što mu pripadaju; pojedinci nijesu narod, nego ga neprestano stvaraju.*" Ali kako pojedinci, stvaraju narod? Time, što se malo po malo otimlju osamljenosti. Narodni duh stvara ideju, a s njome i predmet — a to je *narod*, a u ovoj ideji stoji svijest narodnog duha. „Jednaka svijest mnogih" (narodni duh) nastaje u iskonu putem *vanjskih odnošaja zajedničkog plemena i radi blizine stanova.*

Osebine u djelovanju *narodnog duha* (Volksgeist) gradi Lazarus na premisama filosofa *Herbarta*, s kojim se u mnogočem slaže. Jer se u narodnoj svijesti opažaju, jedan za drugim, razni pravci duha, kao religiozni politički, estetski. To se dogagja u narodnom duhu isto, kao što u pojedincu jedan red ideja istisne drugi.

U trećem broju istog časopisa nastavlja Lazarus „sintetične misli o narodnoj psihologiji" Pošto se narodni duh u pojedinim duhovima nalazi, može se opažanjem pojedinaca ispitati, *što to znači, da se izragjaju novi principi?* Mi možemo doći do shvaćanja *kolanja misli*, kemične promjene same misli itd. Lazarus daje svoje opaske o vrstama zajedničkog sudjelovanja u narodnome duhu, o srodnosti i opreci dijelova, o dubini objektivnog duha, što potječe iz genijalnosti stvarateljnih duhova. Svrha objektivnog duha bila bi ta, da se dobije u narodnoj psihologiji prava, odijeljena znanost.

[1]) Historični razvitak *narodnog duha* (psihologije narodne) sačinjava drugim riječima Lazarusovu filosofiju povjesti; tako bar ja razumijem, dotično *zakoni historičnog gibanja narodnog duha* dolaze u dobri čas u našem pitanju.

Lazarus je tako prvi bacio u svijet prve misli o narodnoj psihologiji, koja s njime upravo datira. On ju je htio podignuti na pozitivnu znanost, zato je udario pozitivnim putem; odatle i potječu pogrješke, što su se tamo amo ušuljale. Inače kod Lazarusa ima i dobre gragje; zato mu dugujemo početke za narodnu psihologiju, koja je kao odijeljena znanost još u povoju.

Talijanski umnici Ferrari, Villari, Trezza.

78. Zavezimo se sada malo natrag u — Italiju. Kao što je u svoje vrijeme Hegelov idealizam našao toliko pristaša u Italiji, da je hegelianizam postao modom, tako se Comteov pozitivizam na brzo razmahao Italijom, gdje je bilo puno radnika u tome pravcu. Njihov rad ne spada kategorično u našu stvar, te ćemo se ovdje osvrnuti samo na Ferrari-a, Villari-a i Trezzu.

Josip Ferrari, rodom Milanez, izdao je g. 1873. djela Vicova. G. 1839. napisa Ferrari francusko djelo: *Vico et l' Italie*, Paris. U drugoj jednoj radnji, izdanoj takogjer u Parizu („O načelu i granicama filosofije povjesti") zagovara Ferarri humanizam u historiji. Što upravo uči Ferrari? Sve prolazi — veli on—a činjenice se uvijek mijenjaju i razvijaju. Crkva će pasti, a s njome će pasti i civilizacija. Sve se napokon mora pretvoriti u — ništa. Tako dakle ne opstoji napredak u historiji. Historija se usavršuje u razvoju prirode. Slijepe sile, osobito podneblje i krv, stvaraju sve u historiji. Ovo strašno gibanje nastaje strahom, vrluda u tami za svojom sigurnošću uslijed ravnotežja i donosi rat kao prirodnu nuždu. Za riješenje kulturnog problema u Evropi Kina je ključ. Iz skladna susljedstva velikih pojava u raznim kulturama potječe zajednica narodnog duha. To je cilj privremene kulture, jer sve zavisi o harmoniji narodnog života. – Kako se vidi, Ferrari ima paradoksalnih misli, te se uz evolucionizam ističe jaki skepticizam. Inače o Vicu iznio je Ferrari veoma zgodnih bilježaka.

Svakako je jedan od najvrsnijih talijanskih historičara *Paškal Villari*, koji još živi, te je ove godine (1907.) proslavio svoju 80godišnjicu života. On je znameniti pisac života onog rijetkog Dominikanca, Jerolima Savonarole. U svojim se mlagjim danima istaknuo Villari osobito sa svojim djelom: *Sull' origine ed il progresso*

della storia, g. 1854. U tom djelu vidimo već lijepo razvijenu filosofiju povjesti, što ima služiti za podlogu sociologije. Villari je pozitivist — vjeran oponašatelj Comteove misli. On veli, da se pitanje kulturnog razvoja može jedino kod Comtea riješiti. Villari bez oklijevanja uzimlje iz Comtea *zakon triju perioda*, veli, da metafisična perioda svršava sa Galileom Galilei. Villari najviše drži do historične metode. Zatim historične pojave ispituje Villari u socijalnim prilikama, i to samo u njima. Villari kao mislilac nije originalan. Zato se ne zaustavljamo puno kod njega. Više samostalnih misli nalazimo kod Trezze.

79. God. 1866. izagje u Milanskom „Politecnice" jedna osobito interesantna monografija: *Critica della storia*. Auktor joj je *Trezza*, profesor u Florenci. Kao pozitivist polaže Trezza sve u kritičnu povjest. Pogledajmo u sadržaj njegove kritike.

„Pametni ljudi (!)— veli Trezza — baciše u kut metafisiku, istražiše realnost u svim pravcima, i korak po korak se sve to više približiše fenomenima, uvjereni, da izvan fenomena nema zakona, izvan činjenica samo utopije formula". Izvor i konac stvari zgoljne su metafore. Kritika ne mari za nje. Ona uči od prirode, da su za duh svejedno kao za tvar isti zakoni. Zato do sada nijesmo imali filosofiju povjesti. Jer teološka misao, što tura u razvoj historije sistem neke božije Providi, ne može biti filosofijom povjesti. Aplikacija vrhunaravnoga guši već na prvom stepenu svaku historičnu znanost. To opažamo kod Augustina, Bossuet-a Bonalda, de Maistrea, Rosminija i Giobertija. Baci jednom za vazda metafisiku! Ne treba nam „Ding an sich" više, nego samo fenomeni; jer nam nije do biti, nego do bivanja. Ovo bivanje ili razvijanje prikazuje nam povjest. Sve svršava u historično pitanje. Ali je takova (kritična) historija nešto drugo, nego što misli Vico i Hegel; jer ne postoji već unaprijed u historiji nekakva zajednička misao, iz koje neki vuku lozu povjesti. Povjest je fisiološka evolucija, što od sebe napreduje. Ona je organizam. Svaka pojedina pojava u historiji nastaje iz djelovanja dviju snaga; prva je unutrašnja životna sila, a druga je upliv vanjskih prirodnih faktora. Objedvije snage daju zajedno živuće biće. Ovo je sasvim jednostavni zakon, zakon za prirodu i historiju. Suština historije ostaje kao što je uvijek bila, samo što joj se forme mijenjaju putem mekaničnog (unutrašnjeg i vanjskog) zakona. Te forme historije jesu misli. Darwin je srušio hipotezu vrsta; tako mora historijska kritika srušiti vjeru u apsolutne ideje. Historija, kao geologija, pokazuje jasno prošlost brojnih naslaga. Svaka naslaga pokazuje područje vegetacije i samovlasti neke glavne ideje, koja je bila pa prošla. Svaka glavna ideja valja da se proučaje, kao toliki redovi geoloških formacija, kao naslage okamenina. Svaki je životinjski svijet živio u odregjenoj temperaturi, s kojom i izumre. Tako jednako narastu kulturni sistemi, sahnu nestajanjem klimatskih prilika, a sada ih vidimo srušene jedan povrh drugoga kao kakve fosilne ostanke. O slobodi pojedinca nema pri tom ni govora. Kako se može naći slobodnoj volji mjesta u historiji, kad je nije ni u organizmu? A organizam, kako je poznato, razvija svoje organe prama okolnostima, u kojima se nalazi.

Trezza je tako proveo darwinizam u historiji, — i to je dosta za kritiku Trezzove „kritične historije."

Chamberlain.

80. Pregjimo sada na jednog modernog pisca, koji živе u Beču. To je Huston Stewart *Chamberlain*. Upozorujem na njegovo glavno i puno čitano djelo: Die Grundlagen des Neunzehnter Jahrhunderts (IV. izd.) München 1903. Tu je strpao pisac čitavu modernu enciklopediju — nikakva znanost nije smjela izostati u tome djelu, a takova „znanstvena" forma neiskusna čitaoca lasno zavede. Ne smijem se osvrtati na detaljne, nego samo na glavni sadržaj ovog djela.

Chamberlain hoće da pokaže izvore, iz kojih potječu kulturne stečevine 19. vijeka. Chamberlain je evolucionist. Svaka je perioda svaki vijek nosio neku kulturnu klicu. Iz ove je nužno slijedio drugi vijek sa svojom kulturom. Napredak kulture stoji u personalnoj svijesti. Iz životinjske je nesvijesti kroz teokraciju i ropstvo koracalo ljudstvo k sve to većoj svijesti i k individualizmu. Slobodni je individualizam konac historije. A ova se razvija sistematično po stalnim zakonima kao i organizam. Zakoni historičnog razvoja pojedini su prirodni socijalni faktori. Kod prirodnih faktora zauzimlju klimatske prilike važno mjesto, a kod socijalnih faktora

ima prvo mjesto miješanje rasa i djelovanje velikana. Chamberlain vjeruje u genije. Oni su pooštreni individualizam, koji iz svoje snage štrca struju duševne moći u svoj ambijenat. To se opaža osobito kod osnivatelja religija, kao kod Mojsije, Bude, Krista, Zoroastra, Konfutse-a itd.

Chamberlain dijeli čitavu svjetsku historiju u *dvije glavne periode*. Svaka perioda ima svojih pripravnih stadija. Prva perioda počinje *pojavom Krista*. Kulturne baštine ove periode počivaju na grčkoj i rimskoj kulturi; ova je kultura opet suština davne istočne kulture. Kršćanska kulturna perioda krije u sebi elemente rimske kulture, koja je sastojala iz rimskog naravnog i gragjanskog prava, rimske ženidbe i obitelji, politike i napose iz rimske borbe proti semitizmu.

Čudnovata je Kristova pojava kod Chamberlaine-a! Pisac se upire da dokaže, da Jevreji nijesu bili židovi, nego ragje smjesa semitskog, arijskog i hamovskog plemena; dotično ni Isus nije bio Semit.[1]) On je kao osnovatelj religije dijelom baštinio iz Mojsijeve religije, ali je ponajviše samostalan.[2]) On je pobjeda ljudstva u borbi za individualizam. Stoga Isukrstova religija nije *teorija* ni dogmatizam, nego *životna praksa*. Ova označuje *slobodu pojedinca*. Opreka je megju Izraelovom religijom i kršćanstvom ta, što je kod Mojsije šabat gospodar pojedinca, a kod Krista je čovjek gospodar šabata. Valja dijeliti historičnog Krista od konfesionalnog Krista. U historičnom Kristu vidimo pobjedu semitske i arijske rase u kulturnoj samosvijesti, kao što se drugo arijsko krilo u Indiji po Budi diže do vrhunca kulturne snage. Naš je vijek najviše religiozan, jer se njegova vjera oslanja na historičnom a ne konfesionalnom (božanskom) Kristu.[3]) Krist je proglasio i navještao *odregjenu ideju*, a to je eksistencija čovječanstva. Dakle kršćanstvo se temelji na iskustvu. To je eksperimentalna, a ne dogmatična religija. „Dadoh vam izgled“ reče Isus na zadnjoj večeri. Po tome je svak Krist, koji vjeruje u onu odregjenu ideju.

Druga perioda počinje *sa 13. vijekom*. Ona baštini kulturne stečevine prošle periode. Ali je kulturno gibanje donijelo novih re-

[1]) Chamberlain, l. c. s. 210—220.
[2]) Chamberlain ib. s. 232—238.
[3]) H. str. 196.

zultata — sa godinom 1200. počinje doba samosvijesti. Početak 13 vijeka pokazuje sliku svih kulturnih stečevina 19. vijeka. Savez njemačke Hanse udario je temelj trgovini, počela je fabrikacija papira, prirodne znanosti (Rugjer Bacon), prirodno gospodarstvo; *Magna Carta* navijestila je princip slobodna individualizma i sigurnosti. Ovu (II.) periodu pokrenuo je najviše *Franjo Asiški* (rogjen 1181.) U Franju Asiškomu vidimo: pokret demokracije, borbu proti despotiji Crkve i države, proti premoći novca i interesa. Zato „sloboda misli počinje istom sa Franjom Asiškim.“[1])

Dva su poglavita elementa, što sačinjavaju kulturnu historiju Židovi i Germani. Ovo su dva glavna faktora, što su stvorili baštinu 19. vijeka. Prvi elemenat sačinjava glavni momenat historije u starini; prelazi u Evropu sa kršćanstvom. Drugi elemenat se javlja seobom naroda: germanska plemena postaju baštinici stare kulture i postaju ujedno najveći pokretači u kulturnom životu, te stvaraju kulturne stečevine, koje vidimo u 13. vijeku, a na kojima se temelji kultura 19. vijeka. I drugi narodi ulaze u povjest kao pioniri, to su Heleni i Rimljani. Ova dva naroda bila su zrela radi svoje kulture, da prime kršćanstvo. Ostali narodi nijesu razvili svoju snagu kao Heleni, zato i ne ulaze u povjest. Indija, Iran, Persija, Kina itd., ne sačinjavaju kulturnu historiju, jer nijesu bile zrele te zemlje, da prime kršćanstvo. To će biti s vremenom. Kršćanstve je zadnji stadij kulture, kamo imaju prispjeti sve rase. Kršćanin biti znači kulturno razvijenu individualnost.

Za historični filosofični pregled Ch. postavlja svoj antropološki i historični princip. Prvi glasi:

Čovjek se nalazi u prirodi. Priroda svojim gvozdenim, neumoljivim zakonima daje život i pretvara u razne životne stadije sve, što u njoj opstoji. To je umjetni rad prirode. I čovjek je posljedica tog prirodnog rada. Čovjek je tu u prirodi isto što i kemična molekula. On nije više od drugih stvorova u prirodi bitno, nego je *primus inter pares*.[2]) Zašto je *prvi*, tomu je uzrok njegova *duhovitost*; čovjek je kao Prometej nad drugim stvorovima, jer njegov razvijeni duh nalazi i *otkriva* zakone u prirodi. To je njegova *Erfindungskraft*. Ona ga tjera, da razvije slobodno svoj individu-

[1]) H. s. 12—14, 867—8.
[2]) Chamberlain, l. c. s. 60.

alizam, prilagogjujući sile prirode u svoju korist. Tim se on izbavlja iz nužde. Nije njegova duševna snaga potencija, što ga razlikuje od drugih životinja, nego njegov „Drang nach Freiheit" — (poziv slobode), koji ga tjera u srce prirode, da tu zaviri u njene tajne. Inače i druge životinje imaju moć, da logično sude, katkad bolje ne:o čovjek: neka čimpanca po izvještaju sociologa Romanesa znala je brojiti do 7, a Bakairi u južnoj Americi samo do 6 umiju brojiti. Čovječji „Drang nach Freiheit" daje drugi, t. j.

Historični princip. U kulturnu povjest ulaze samo *historični* narodi. Da bude jedan narod historičan, valja da njegova historija pokaže *momenat moralne veličine.* Ovaj momenat sastoji u *samosvijesti slobodna individualizma*, kojom se kreće u svijetu, što ga okružuje. Ovu karakteristiku pokažuje posve malo naroda: *Heleni, Rimljani* i *Jevreji.* Povjest u pravom smislu riječi jest *prošlost, što danas* (u 19. vijeku) *žive u samosvijesti pojedinca.* Iz dobe prije kršćanstva nalazi prava povjest samo ondje interesa, gdje susreće narode, koji *polaze u susret kršćanstvu. U kršćanstvu je istom čovjek pokazao samosvijest slobodna individualizma.* Sa kršćanstvom zato i počinje „historija." Današnji nekršćanski narodi nemaju povjesti, nego kroniku. Tako isto narodi prije Krista, koji ne dolaze u doticaj sa kršćanstvom. Je li carstvo Faraona osnovano god. 3285. ili 32850. — to pitanje nema važnosti za historičara! Od tih naroda može nas zanimati samo *stanje.* t. j. kultura, religija, umjetnost, ali ne njihova povjest. Povjest je svojina privilegovanih, svijesnih naroda.[2])

Evolucionizam Chamberlaina nije nov; susreli smo ga u čitavoj skupini naturalistične historije. Njegov historični pregled kulturnog razvoja znači *nijekanje realne historije.* Dok on misli podati nam sliku „historičnog" Isusa i „historičnog" Franju Asiškoga, dotle se ljuto vara. Njegovi se vidici i dojmovi o Isusu nalaze već kod Renana i ostalih sumišljenika. Takogjer njegov „Sv. Frano" nije nov; nalazimo ga kod mnogih prijašnjih tendencioznih biografa, Thodea, Sabatiera i dr. Ovoliko dosta glede Chamberlainove kulturne historije. Objektivni sudac stalno ne će ići na njegov lijepak.

---

[2]) Id. l. c. s. 41—49.

Ostali naturalisti.

81. Na koncu spominjem još nekoje pisce, koji bi donekle zasijecali u našu stvar i pripadali naturalističnoj teoriji. Djela, što ovdje navodim, *stricte* se bave *sociologijom*, koja je u uskom odnošaju sa filosofijom povjesti.

Ljudevit Gumplowicz, sadašnji profesor na gradačkom sveučilištu, napisao je megju ostalim svoj „*Rassenkampf*" 1883., o čemu sam već govorio. Gumplowicz se oslanja o Darwinovoj monofiletičnoj teoriji. Njegova je glavna misao: borba, što je nastala iz opreke rasâ, izvela je sve društvene pojave, kao religiju, moral, stališ, plemstvo, ropstvo, umjetnost, znanost.

J. Novikov, Rus iz Odese, stoji u svome znamenitom djelu: *Die Gerechtigkeit und die Entfaltung des Lebens*, Berlin 1907. Novikov je iznio boljih rezultata svog istraživanja, nego Gumplowicz, ali svoje tvrdnje nije dokazao, jer je teško pomisliti, a kamo li dokazati, da su najveći moralni ideali potekli iz brutalne sile i borbe heterogenih elemenata. Novikov priznaje upliv izvanrednih ljudi u historiji; zabacuje vladu i veli, da je *elita ljudi* društveni kranij. Novikov tvrdi, da se društvo razvija mehanično, naime uslijed organičnih zakona.

Mougeolle u svome djelu: *Les problemes de l' histoire* 1887. slijedi vjerno Comtea, čiju je misao o *milieu-u* znatno proširio. Po njemu je milieu stvarajuća sila, što kao vasiona motivacija djeluje u društvu. *Nietzsche* je postavio samo genije (nadčovjeka), što stvaraju kulturu u historiji, a po Mougeollu velikani nijesu u historiji drugo nego središte, gdje najbolje nalazimo preciziran karakter društva dotične dobe. Po Mougeollu je djelovanje vanrednih ljudi: „la résultante d' une infinité de petites énergies parties d' en bas."

A. Gabelli, L' istruzione in Italia (Bologna) 1891. daje nam početke sociologije na temelju biologije — dakle u Comteovu duhu. Gabelli misli, da individualne sposobnosti *napose* ne vrijede u društvenoj zadruzi, t. j. ne odlučuju, nego samo uporedo sa zadrugom djeluju (si elidono le forze e non si sommano). To odgovara Spencerovoj teoriji, da *korporativna inteligencija* stoji na nižem stepenu nego individualna inteligencija, jer pojedinac svojim silama ne odlučuje u društvu.

Tarde u svom veoma zanimjivom djelu: *Lois de l' imitation* Paris. 1890. stoji na stanovištu, da se čitav društveni red razvija prema neumoljivom zakonu *oponašanja*. U razvoju kulture vidimo na pozornici ljude kao neku vrst majmuna. Socijalna mimika, veli Tarde, napreduje, a u tome stoji socijalni napredak. Sve se to zbiva putem privlačivosti, tako da jedan nužno oponaša drugoga.

Rus *Mihajlovski*, koji je ovaj zakon nejasno formulirao prije Tardea, zastupa istu misao (Sp. njegove Eseje: *Sochineniya II.* sv. 1896. s. 95—190.).

Schäffle, Bau und Leben des socialen Körpers (2 sv.) 1896. zastupa Comteov i Spencerov princip, da je društvo ljudsko realni organizam, stoga da se i razvija prema organskom zakonu. Socijalno tijelo je živi individuum ne samo morfološki i anatomski, nego i fisiološki (t. j. i u svojoj funkciji) sasvim organično uregjen. Socijalno se tijelo (društvo) razlikuje od prostog tijela time, što je ovo naprosto uregjeno, dok je društvo tijelo višeg reda, što se diže poviše individua i grupa svojom intelektualnom snagom. U biološkom paralelizmu socijalno tijelo ima i tu višu perspektivu nego prosti organizam, u koliko ono prikazuje *socijalno-psihičnu zajednicu* svih članova, koja svoju aktivnost diferencijalno pokazuje u zajedničkom radu, megjusobnom sporazumljenju, predajama i književnosti, u vjeri i moralu, običajima i umjetnosti itd. U toj socijalnoj i psihičnoj zajednici, naravno, pojedinca nalazimo nerazlučivo vezana, tako da svojim izoliranjem od društva odmah stvara svoju propast. Schäffle dozivlje u pomoć za svoju teoriju etnologiju i psihologiju, ali najviše psihofisiku.

Lilienfeld, Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft (5 sv.) 1873. još prije Schäfflea, točno je opredijelio narav biološke sociologije. Teorija prastanice (Zellentheorie) ima glavnu ulogu u takovoj sociologiji. Jer prvobitna stanica (celula) je ona, od koje se ragjaju i rastu pojedine društvene grupe. Društveni individui, što se hrane produktima društva, jesu realne celule u društvu, a fisiološka strana u razvoju bilina i životinja odgovara ekonomskoj evoluciji socijalnog života. Lilienfeld veli, da je vlada možgjani u društvenom tijelu, vlakanca su organizacije pojedinih grupa. Osvajačke rase prikažuju muški, a osvojene rase ženski spol. Pojedinci, što prelaze iz jedne socijalne grupe u drugu, jesu zoološka spermatozoa i leucocyti.

U biološku sociologiju spada nadalje rad De Greef-a, Garofala, Wormsa, Dürkheina, Letourneau-a, Fouillé-a i dr. Napose njihova djela ne analizujem, jer bismo susreli više manje iste crte.

Osvrt na prirodoslovno- sociološku teoriju.

82. U trećoj i zadnjoj teoriji vidimo filosofiju povjesti označenu krupnim materijalizmom, koji se pojavlja u različitim oblicima, imenima i nuansama. Povjest ne dolazi ovdje kao nešto zasebna, nego uopće kao nastavak prirodoslovja. Nerazlučivost ljudske historije od prirodoslovne logična je posljedica materijalizma; ta, ako se čovjek ne razlikuje *bitno* nego samo nekim stepenom evolucije od životinje i tvari, čemu cijepati društvenu povjest od kozmične povjesti? U historičnom pogledu svih teorija za shvaćanje svjetske historije opazili smo, da naturalistična teorija počinje s novijim vremenom (od Comtea) i da je ona daleko nadmašila ostale principe, osobito teistični princip. Prirasti i napredak današnjih pozitivnih znanosti donijeli su na površinu materijalistični princip u filosofiji; to je moda. Valjda s vremenom, kad se sumorno oko odmori od nervozna opažanja tvari i zagleda se u više sfere, prestat će era i materijalizma, što danas osobito u obliku *monizma* sve društvene znanosti goni pod svoj mlin.

Varijacija u razvoju historije, napose disharmonija u toku historičnih perioda, gdje vidimo oprečnih struja, raznih aspiracija, slobodnu volju i ostalo, jasan je dokaz, da u historiji ne vlada monotonija mehaničkih ili organskih zakona. Pokušaj prirodoslovno-sociološke historije, da svede historiju čovječanstva na površje prirodnih znanosti, ne može nipošto stvoriti filosofiju povjesti. Tu vidimo fisiologiju historije, ali ne filosofiju. Možemo govoriti o metaforičnoj sličnosti megju društvom i organizmom, ali ne o realnoj. Ima li društvo, koje nalazimo u historiji, svoj kostur, živce, krv, vlakno, ude? O tome neka svak sudi.

Herder je rekao: *čovjek je sredina dvaju svijetova.* Sasvim dobro! Nego teorija evolucije, koju smo vidjeli u zadnjem kolu pisaca, u čovjeku gleda samo jedan svijet, i to niži, kozmični svijet;

drugi svijet, svijet misli i duha, naturalistična teorija izgubila je s vida. Može li tako ograničeni pogled stvoriti filosofiju dva svijeta? Svakako neuspjeh pozitivnog materijalizma svjedoči, da to nije moguće. Dva svijeta se hoće, dok monizam može imati lijepih, na oko znanstvenih fraza, ali ozbiljnih činjenica ne može imati u svoj prilog. Herderova riječ — čovjek je središte dvaju svijetova — bila je uvijek priznata realna činjenica i bit će i odslije. Dualizam nije isplutao kao teorija na površinu istom u starogrčkoj filosofiji, nego je zasagjen u samosvijesti pojedinca. Dakako, nalazimo tamo amo pojedinaca, što načelno ne priznaju, što priznaje savjest; ali to znači nijekati svoju eksistenciju. *Rousseau* je odavna apostrofirao prezreni duh čovjeka: „Ame abjecte, ton génie dépose contre tes principes!"

Teorija evolucije, dok hoće da ispita onaj mikrokosmos, što se diči svojom sjajnom, kulturnom povješću, dolazi tek do po puta, ali ne do cilja. Dok pozitivizam hoće graditi fiilosofiju povjesti, dotle je ruši. Pače uopće historija ne može stajati sa pozitivizmom. Znanost voditi sve kulturne pojave u neku harmoniju; ova harmonija potječe iz veza megju uzrokom i učinkom. Znanost spaja članove ili dijelove nekog razreda pomoću misli. Ali pozitivizam ne priznaje eksistenciju slobodne, neodvisne misli, pozitivizam ne će da zna o kakvom uzroku ili učinku. Pozitivizam hoće — ako će biti dosljedan — samo površinu ili fenomene bez odnošaja na njihove izvore. Time nestaje kod njega podnožje ili temelj zgrade; a može li se pomisliti gora bez podnožja? Može li se pomisliti neka historična činjenica bez uzroka? Historija je aglomerat takovih činjenica; dakle historija ne može stati sa pozitivizmom, kako ga Comte zamislio, a drugi njegovi učenici do danas ga ispovijedaju. Jedan važan faktor, bez kojeg ne mogu stojati činjenice u historiji — sloboda individualizma, ne nalazi se u proračunu meterijalistične filosofije povjesti, ako ju možemo filosofijom nazvati. Po tom naturalizam briše iz historije velevažnu radnju slobodne volje. Sasvim komodno!

Čuli smo, gdje *de Maistre*, kao poslanik u Petrogradu, dovikuje u više navrata: „Il faut tuer l' esprit du 18. siécle!" To jest: valja ubiti, uništiti ideju jednog Voltaira, d' Alemberta,

Rousseau-a! Da je de Maistre sada živ, rekao bi: „Il faut tuer l' esprit du 19. siécle!" Ja ne bi rekao ništa. Ili bolje rekao bi: da su fraze Voltairove danas izvan vrijednosti i ne opetuju se po salonima kao nekad; to će se dogoditi sa materijalističnim frazama 19. vijeka. To je sudbina mode. A moda prolazi, kao što i dolazi. Jedan njemački političar naših dana rekao je: „Die Mode vergeht, die Grundsätze aber bleiben bestehen." Dakle samo principi ostaju! I zbilja! mi vidimo, da je čovječanstvo uvijek priznavalo princip, da čovjeka ne možemo zamisliti bez dva svijeta; kosmos i duševna sfera nalaze u čovjeku svoju središnu točku. To je vječni princip, što ne izumire, nego ostaje. Istina ne može potamniti...

U *Schellingovoj* filosofiji vidimo identičnost misli i prirode, a već prije u *Spinoze* misao i prostor dvije su modifikacije iste supstancije. Jedinstvo svemira, nastalo iz kategorije gibanja (emanacije) i uzdržavanja prirode, proniknulo je *Hegelovu* filosofiju, a istu tu identifikaciju nalazimo kod *Michelet-a*. Svuda vidimo samo apstrakciju, gdje nema ni mrve realnosti. Po tome u panteizmu duševni svijet i materiju vidimo kao *dvije stranice istog lista*. Taj *list* je apstraktnost ili ništa. Ispod tog lista vidimo same iluzije, a iste iluzije nalazimo kod monističnog materijalizma.

Monizam je nastavak idealizma ili bolje panteizma. Ta monizam hoće jedan zakon za dva svijeta. I tu susretamo misao i tvar kao dvije stranice jednog lista, samo što ovaj list nije više idealan, apstraktan, nego materijalan. Jedan korak i mi smo prešli s prvog sistema na — drugi. Ali putem pokazanim od monizma možemo li doći do riješenja stvari? Bojim se i — strah me je ljuto. Jer, kao što je prije ideja nosila materiju, tako sada materija nosi ideju. U materiji vidimo kretnju, razvoj i život, a sve to biva mekaničnim zakonom; ideja ili misao je samo viši stepen u mekaničnoj evoluciji. Dakle monizam hoće da nam daruje ono, što — nema. Kao što nam prije ona svemoguća Ideja nije mogla dati prirodni svijet i ono što je u njemu, tako sada Tvar ne može nam dati duševni svijet i ono što je u njemu. Jasno je po tome, da materijalizam, bio koje hoćeš boje, ne može nam dati *filosofiju povjesti*, u kojoj igra prvu ulogu misao. Što fali u prirodoslovno-sociološkoj teoriji? Jasno je, da tu fali drugi svijet ili viši

dio čovjeka. Ta čovjek je u historiji središte, kako rekoh, — dvaju svijetova.

A naturalizam hoće samo jedan.

Konačna riječ.

83. Pitanje o *kulturnom razvoju ljudske rase u historiji* ne nameće nam se tekar od jučer; to je pitanje staro kao i sama historija. Misaoni čovjek, motreći i prošlost i sadašnjost, opazio je da i u historiji, kao i u čitavoj prirodi, opstoji neko *gibanje*. što se vidi u napornom i neumornom radu stvaratelja historije — čovjeka. Moralo se doći do pitanja: biva li historično gibanje radi slučaja, samovolje, ili možda biva zbog nekih *stalnih zakona?* Svakako mora imati svoj uzrok. Ali gdje se skrivaju uzroci historičnog gibanja? To je zagonetka, što ju čovjek nastojao riješiti tekom vijekova. Mi smo već vidjeli rezultate tog istraživanja.

Rezultati su bili različiti. A je li se pitanje riješilo? Ili: ko ima pravo?

Ja sam izrekao napose o svakoj grupi radnika na ovome polju svoj sud. Ipak ostavljam na koncu svakome čitaocu da prosudi, je li se pitanje riješilo. Iz mojih se pojedinih osvrta na rezultate dotičnih radnika razabire, što ja mislim. Ovdje opetujem moj sud: *dosadašnji rezultati niiesu dovoljno riješili pitanje.* Ja ne mislim prelaziti sada na *pozitivno* riješenje pitanja. Moj je rad dosad bio *negativan;* t. j. pokazao sam pogrješke ili manjkavosti, što se ušuljaše u rad pojedinih mislilaca ili teorija. Ja ne mislim dalje ići. Kad se je jednom upozorilo na stranputice, već se na pola označio put do cilja. Osvrnimo se još jednom na ono, što se je reklo tamo amo u ovom problemu.

Vidjeli smo, kako se je filosofija povjesti pomolila tek u kršćanskom svijetu. Prve početke, kao u magli, možemo naći već u klasičnoj literaturi; ali ti kamenčići ne mogu sastaviti odregjeni mozak. Spomenuo sam uzrok na svojem mjestu, zato se nijesam ni osvrtao na filosofiju povjesti prije kršćanstva. Kršćanstvo je dalo u prvom redu teističnu teoriju; neki ju nazivaju *teologijom* povjesti, kao n. p. Roux-Lavergne; ja ju nazivljem ragje *teističnom* teorijom. Teistična teorija vidi u gibanju historije samu Providnost kao motora; pokazao sam već, kako je ova teorija imala pred očima samo

kipara — na sam kip nije se u opće obazrela. Teistična teorija postiže vrhunac u kršćanstvu; Avgustin i Bossuet njezini su prototipi. Kod njih vidimo Providnost kao vječno svijetlo, što tjera mrak u crnoj noći historije... Pesimizam, što ga kod kršćanskih pisaca nalazimo, umjeren je i blag. a snažan jer vodi misao preko groba u bolji svijet... Ova teorija ima svojih prednosti. po tome i pravo. da vodi debatu u pitanju kulturnog razvoja čovječanstva. Ova teorija nije pogrješna, nego manjkava. Iz analize literature teistične teorije opazili smo glavnu crtu: ljudi igraju ulogu na pozornici svjetske historije po već unaprijed odregjenom programu dramaturga. Ovaj je dramaturg Providnost. Sve po tom valja pripisati onome dramaturgu; igrači ili glumci ne zaslužuju pažnju. Upozorio sam na manjkavost ove crte: na glumce se ne treba osvrtati. A ipak drama teče dobro ili zlo prema sposobnosti dramatične družine; svaki je igrač slobodan; on je sposoban ili nesposoban, shvaća ili ne shvaća svoju ulogu, na njega upliviše druga družina, njegova sredina, njegove okolnosti. Na ovo se nije obazrela uopće literatura teistične teorije. To opažamo ne samo kod Avgustina, nego i kod Bossueta. Ta čovjek se ne vrti kao lutka na daskama. Čovjek je nešto više nego lutka. Rougemont i Rocholl u novije vrijeme ovu manjkavost opaziše, ali ne nadoknadiše posvema manjkavost. Možda to s vremenom pogje bolje za rukom. Temelj na kojemu gradi kršćanski mislilac, neoboriv je. Samo valja dalje graditi.

Temelj, na kome se osniva misao kršćanske filosofije povjesti nije svakoga zadovoljio. Humanizam renesanse i reformacije otcijepio je ljudsku misao od kršćanskog upliva. U filosofiji povjesti išao je u ovaj par Bodin svojim putem. Pretekao ga je arapski pisac Ibn Khaldun. Kašnje, pod istim, dojmom, radili su Vico i Herder. Potezi njihove misli drugačije izgledaju nego u teističnoj teoriji. Tu vidimo naime ljude na pozornici, ali bez programa, osamljene i neovisne od već prije utanačenog reda. Ali kako će pojedinci igrati uloge, ako drama nije sastavljena? Ako nije uregjen program? Teško je na ovo odgovoriti. Racionalizam doduše hoće svoriti sposobne glumce za daske, to jest sile, što same stvaraju uloge bez odnošaja na dramatskog pjesnika. Zato vidimo čovjeka, što ga humanizam i racionalizam šalje na pozornicu historije, kao nekog heroja, neodvišnjaka, samostalna igrača. Nego svakako ni taj genij, pa bio ne znam

kako jake dramatske snage, nije kadar da odigra svoju ulogu s ostalom družinom. Bez već odregjene i uregjene uloge, što ju je dramaturg svakome umjetniku na daskama odredio, drama se historije ne može odigrati u redu.

Ostavimo slike i recimo čisto prozaično: čovjek sam ne stvara historiju, nego u odnošaju sa nekom višom silom, a to je Providnost. Čovjek ovisi sa svojom eksistencijom o većoj Sili; od nje baštini svoje biće. Dosljedno njegov opstanak ne može stati bez utjecaja onog prvog Pokretača, bez kojeg ne možemo zamisliti postanak svake eksistencije. I Vico primjerice govori o Providnosti, ali je ovaj pojam kod racionalizma i humanizma nestalan i krnjast; pojedinac je u historiji preveć pripušten sam sebi, te ne pozna jačega nad sobom. On se na pozornici historije kreće, misli, radi kao neki mali bog. To je slika čovjeka, što ju daje humanizam, a koju je racionalizam živahnijim koloritom istaknuo. Iza racionalizma je došao Hegelov panteizam, koji je onaj logični „ja" kao centrum svih duševnih i prirodnih pojava. Logična je ideja oduzela historiji svaku realnost; historija nije nego razvitak ideje u vremenu. To je i onemogućilo riješenje kulturnog pitanja.

Napokon je uzeo naturalizam da riješi pitanje. Ali ga uza sve znanstvene aparate nije riješio. Materijalizmu je smetala ograničenost, da riješi pitanje. Ljudska je historija kod materijalizma sasvim ponižena. Čovjek ostaje lišen svojih bitnih prava. Je li razvoj ljudske misli višeg znamenovanja nego razvoj životinjskog nagona? Na ovo monizam ne odgovara pozitivno. Haeckel kaže, da i miševi imaju svoju kulturu; ljudska je kultura nastavak kulture majmuna, pčela, mravi i drugih životinja što živu u zadruzi. Tada čovjek nije viši od papkara, nije slobodniji nego one tisuće polipa, njegov život nije sretniji nego život ribe i koralja. Ovako čovjek dolazi sasvim krnjast u historiji; ali ne samo narav i savjest pojedinca diže prosvjed proti tako prezrenom i oplijenjenom čovjeku, nego i čitava historija ljudstva tjera u laž tvrdnje materijalizma koje mu drago boje i imena. Prirodoslovno-sociološka teorija bacila je pogled prije svega na vanjske prilike čovjeka. Ona je ispitala, kuda se čovjek kreće, kakvi su utisci prirode, što ih čovjek u nekom kraju prima, čim se hrani i odijeva, pod kakvim

nebom žive itd. Moderna je sociologija, što datira s Comteom, suviše ispitala, kakav je društveni milieu, u kojem čovjek žive. Rezultat ovog istraživanja je bio: čovjek je lutka u rukama prirode i društva. Ali se time nije riješilo pitanje.

Nema zgodnijega i lakšeg puta, da dogjemo do riješenja pitanja, nego princip Buckle-a: *klimatski položaj stvara kulture.* Ali komodnost postavljena principa ne jamči za njegovu valjanost. Od Bucklea se pa amo s velikim naporom stalo ispitivati prirodni milieu čovjeka. To je zasluga naturalizma. Već prije Bucklea Vico, Bodin i Herder upozorili su, da razvoj historije mnogo ovisi o materijalnom odnošaju društva prama prirodi. Aleksa Humboldt svojim zamjernim radom dao je krasnih vidika u ovom pravcu. Karlo Ritter pretražio je površinu zemlje do najsitnijih potankosti. Plodovi su tog rada bili krasni. Dobili smo time eklatantnih dokaza, da i priroda ima svoju ulogu u historiji čovječanstva. Osnovala se znanstvena geografija. Rezultati su njeni uopće poznati. Ispitala se geografija vazduha, mora, kopna, a odatle imamo u geografiji meteorologiju, oceanografiju, orologiju itd., a posljedica svega toga je bila, da nam je moguće sada pobliže shvatiti pozornicu ljudske rase. Odatle bitni napredak historije. Nego znanost se nije ni time zadovoljila; išlo se naprijed i ispitalo obitavališta i granice samih ljudskih rasa. Takova gragja osnovala je antropogeografiju. Ratzel i Peschel prvaci su u tome pravcu. Ove znanstvene grane su još u povoju, ali danomice napreduju. Darwin je svojim radom dao osobito oduševljenje za istraživanje spoljašnjih faktora kulture. Valja mu priznati ovu zaslugu. Nego mnogi su radnici na ovom području srnuli u skrajnost. Došli su naime do naivnog rezultata kao i Buckle: hrana, razvoj obala, podneblje odlučuju razvojem historije.

Temeljna pogrješka, kako se razabire, stoji u tome, što je materijalizam stvorio od upliva vanjske prirode *apsolutno pravilo*, a to ne stoji. Ratzel je osobito naglasio, da duša nije prosto zrcalo što *pasivno* opetuje primljene utiske. Inače psihologija ne bi imala nikakove vrijednosti, kao što je i onako nema kod materijalizma. Za primjer uzmimo kulturu današnje Grčke i evropske Turske i nekadanje klasične. Grčke. Na južnom Balkanu i danas kao u davnini sije umjereno i toplo sunce, sjaji se priroda, vidi se bogati razvoj obala, mirna morska pučina mami stanovnike otočja i kopna

pa? Kad bi vrijedilo apsolutno pravilo prirodoslovno-sociološke teorije, kultura bi današnje Grčke i Turske imala biti ravna klasičnoj kulturi, da ne rečem superiorna, a ipak nije to tako. To isto vrijedi i za socijalni milieu. Gumplowicz je u Taineovom smislu kao ugledni sociolog rekao: „Što u čovjeku misli, to nije on, što misli, nego njegova socijalna okolina." To je po prilici isto — opaža Bernheim — kao da rečemo: ono, što na stablu raste, nije stablo, nego šuma, u kojoj se stablo nalazi. To je naivno i pretjerano.

Dakle se pitanje nije riješilo!

84. Sada se pita: može li se riješiti pitanje?

Može! Dakako ne bez truda. Najprije upozorujem, da se rezultati pojedinih spomenutih teorija ne smiju *a priori* zabaciti. Svaki je radnik išao, ne obazirući se na druge, svojim putem. Ali baš zato, što je pojedini radnik istraživao ograničeno svoje područje, mogao je donijeti djelomično lijepih rezultata. Zato nalazimo kod radnika pojedinih grupa i zdrava zrnja; hoće se dakle, da se *ispità rad svih radnika, odstrani nezdravo, a pabirči zdravo zrnje*. Ovako *sintetični rad uz zbirku novih podataka današnjih znanosti može riješiti pitanje*. O tome sam potpuno uvjeren. Ja ću ovdje u krupnim potezima prikazati dobru stranu pojedinih teorija.

Teistična je teorija ona, koja priznaje oba dijela u čovjeku. Ona hoće čovjeka cijela, a ne krnjasta. Nadalje čovjek u historiji nije osamljen; teistična ili kršćanska teorija priznaje neku višu silu nad čovjekom: Providnost. Naravno je to, kad čovjek nije postao slučajno, te se odnosi prama svome izvoru. Misao o Providnosti je naravna; mi ju nalazimo i u klasičnoj starini pod imenom Fatuma, kome su i sami bogovi podložni. Ali dok je klasični Fatum brutalne naravi, u kršćanstvu je Providnost blaga i mudra. Ona vodi čovjeka i čovječanstvo k cilju kao majka svoje čedo. Ona ne diže slobodu kao panteizam; čovjek se sasvim slobodno kreće na historičnoj pozornici.

To je temelj, na kome valja dalje graditi.

U humanistično-racionalističnoj teoriji nalazimo čovjeka kao nekog heroja, svijesna svoje moći i snage. Potpuno opravdan princip, ali ne stoji, da je taj heroj neodvisan od višeg principa. Čovjek u historiji nije Bog, nego vogjen od Boga. U racionalističnoj teoriji nalazimo najprije mislioce, koji su upozorili na upliv vanjske prirode u historiji. To je već prvi korak za znanstvenu filosofiju povjesti. Kašnje je prirodoslovno-sociološka teorija oštro označila ovu misao. Već sam pokazao, kako se ne smije uzeti utjecaj prirode na pojedine socijalne grupe kao apsolutno pravilo. Ovdje upozorujem, da se upliv vanjskih prilika na čovjeka ne smije isključiti iz kulturne historije. Prirodni milieu čovjeka igra svoju odregjenu ulogu u kulturnom razvoju historije do neke mjere i u nekim momentima; ali svakako to sudjelovanje prirode ne smijemo mukom mimoići, kao što se to radilo kod teistične teorije. Zašto ne djeluje na oplemenjivanje duha odregjeni predio, gdje su samo nepregledne stepe? Jer tu fali raznolikost formacije u prirodi — dotično mašta ostaje monotona. U kraju stepâ nema prirodnih variacija, visočina, dolina, rijekâ, prodolja i tako naprijed — odatle jednostavni, nerazvijeni život, odatle manjkavost obilnih, bogatih slika fantazije. Rezultati današnje etnologije i geografije svjedoče, da su kod plemena, što obitavaju u stepama, narječja u malom broju i slabo razvijena, dok su narječja veoma brojna i megju sobom oprečna kod naroda, što obitavaju u visokim krajevima. Ovaj primjer je dostatan za našu stvar. Opetujem, da upliv prirode ne djeluje nužno na socijalne grupe. Opaža se lako, da, što je jedan narod kulturniji, to slabije priroda na njega ostavlja svoje tragove, dočim je primitivan čovjek veoma podvržen uplivu prirode okoline.

K tomu ima i drugih kulturnih faktora, koji još moćnije djeluju na čovjeka nego prirodni faktor. Uzmimo za primjer borbu i miješanje rasa. Waitz je u svojoj antropologiji dokazao moćnu ulogu miješanja rasa u kulturnome razvoju čovjeka. Tako n. p. izbočene usnice kod nekih rasa znak su primitivnosti: uspostavilo se, da miješanjem sa drugim rasama pitomije naravi nestaje izbočenost usnica i ujedno primitivnost. Waitz je još nazad nekoliko decenija izvijestio, da u osamljenîm i brdovitim predjelima Ugarske magjarski seljak pokažuje još ružni primitivni tip finske naravi; dok u ravnicama i granicama, gdje dolazi u dodir sa drugim rasama, n. p. slavenskom i njemačkom rasom, Magjar pokazuje plemeniti i pristali tip, — ali megju brgjaninom i gragjaninom u Ugarskoj ima velike kulturne razlike. Kako se vidi, kulturni razvoj i uopće duševna pitomost mnogo počiva na razvitku organizma, ali ne može se uzeti, kao što je to Reibmayr tvrdio, da bit kulture počiva na

promjeni i miješanju naroda i rasa.[1]) Proti Reibmayru se ogragjujem time, da križanje rasa u historiji ne slijedi uvijek, a k tomu se zna pozitivno, iza kako je križanje nekih rasa prestalo, da se sveudilj nastavlja razvitak karaktera tako asimiliranog naroda pod dojmom drugih faktora, a ovi su razne naravi, kao političke, ekonomske, kulturne i dr. Ponovno naglašujem, pojedini faktori, što su od pojedinih učenjaka postavljeni kao apsolutni princip i temelj pojedinog sistema, ne mogu imati karakter neumoljiva, apsolutna zakona u kulturnom razvoju čovjeka, nego imaju svoju relativnu vrijednost pri svome sudjelovanju u kulturnom razvoju historije.

Ova opaska vrijedi i za djelovanje *društvenog milieua*, kao što nam ga označio Comte u ovim crtama: „l' ensemble total de circonstances extérieures d' un genre quelconque". Taine je prihvatio misao Comteovu i jasnije ju razvio i prikazao. Taine ima pravo donekle. Njegova pogrješka stoji u njegovom determinizmu: pojedinac je *nužno* podvržen uplivu socialnog milieu-a. Na svoje vrijeme sam rekao, zašto ne stoji ono *nužno*. Tarde je srnuo u istu skrajnost, kad je stvarao svoj sociološki sistem na principu, da socijalni milieu svojom privlačivosti sapinje djelovanje pojedinca, koji samo *opanaša* ono, što se zbiva u njegovoj sredini (loi de l' imitation). Ova mekanična skrajnost predstavlja pojedinca kao lutku, što se bez slobodne volje kreće u nekoj socialnoj skupini. Ali čovjek nije nesvijesna lutka, ili bolje nije naprosto pasivan, on je i aktivan.

Istina je, da socijalni milieu ulazi u razvoju društva kao važan, ali ne kao jedini i deterministični faktor. Pojedinac uza sav upliv, što ga prima od svoje sredine ostaje aktivan i slobodan. Sve savremene ideje, što vladaju u nekoj prirodi, a što su nastale iz megjusobne izmjene misli u društvu, u početku su bile svakako kao osamljeni osjećaji, što prelaze u masu i nalaze u njoj pojačanu, izobličenu cjelinu. Tako je n. p. nastala nacionalna ideja, osjećaj filantropije, kozmopolitična ideja, samosvijest neke kaste i stališa i slično — ali to biva uvijek tako, da počinje duševni pokret od pojedinca na masu. Što pojedinac prima i upija savremene nazore, to ne znači, da je pojedinac u svojoj sredini naprosto pasivan, jer (govoreči o karakterima) on stoji tu aktivan i može reagirati, ako

[1]) A. Reibmayr, Inzucht und Vermischung beim Menschen 1897. s. 129

se savremeni princip ne sudara sa uvjerenjem njegovim. Istina, karakteri u borbi za svoj princip pogibaju kadkada tragično, jer se više puta moraju boriti sa čitavom socijalnom grupom. Ali svakako iznimka izvanrednih ljudi u društvu dokaz je, da faktor socijalnog milieu-a ne vrijedi kao apsolutno pravilo, što ništi slobodnu volju.

Po tome se upliv prirodnih i društvenih faktora mora priznati u razvoju historije, ali ovaj upliv ima svojih granica.

Iz svega toga, što sam rekao, razabire se, što se uopće iz rada pojedinih radnika u našem pitanju ima primiti i usvojiti u svrhu, da se riješi zadatak.

Nadalje i to je napomenuti, da se filosofija povjesti ne može osnovati kao eksaktna, matematična znanost, kao što to nastoji moderna naturalistična sociologija uraditi. Neuspjeh materijalizma potvrgjuje ovaj princip. Jer smo vidjeli, da u kulturnom razvoju društva faktori ne ulaze kao nužni ili deterministični uzroci, nego kao moralni ili relativni faktori, a moralni uzroci ne mogu osnovati eksaktnu znanost, kao što je to fisika ili matematika. Ta u duševnom ili društvenom svijetu posve su druge naravi mjerodavni faktori ili uzroci, nego uzroci, što odlučuju u prirodnoj evoluciji. Megju materijalnim i duševnim svijetom stoji nepremostivi jaz; stoga ne vrijedi princip, što istovjetuje zakone jednog i drugog svijeta.

Time sam prema svome uvjerenju dao glavne pozitivne poteze onog pravca, kojim se ima, kako se meni čini, krenuti, da se dogje do kraja označenog cilja.

Mislim, da je ovo kod nas Hrvata prvi pokušaj, da se sintetično obradi pitanje kulturnog razvoja čovječanstva. U nas se u koliko mi je poznato, nije skoro ništa formalno radilo za filosofiju povjesti. A ipak je ova moderna grana znanosti, što je još u povoju, posve potrebita, jer bez nje ne samo da se ne mogu riješiti životna pitanja iz svjetsko-kulturne historije, nego je teško shvatiti i narav naše domaće historije. Bio bih sretan i zadovoljan, kad bi ovaj moj rad potaknuo naše hrvatske sile da porade što u ovome smjeru.

Historija religije

ili

nema naroda bez religije.

„O ljudima *bez religije* vrijedi, danas isto, što i o Häckelovim *Alalima* (to su ljudi nijemi, bez govora i vatre); doduše ima ih u stanovitim sistemima, jer tamo i pristaju, ali u istinu ne mogu se dokazati."
Chantepie de la Saussaye. (Hist. rel.)

I. Važnost pitanja.

Religija! — koli lijepa i važna, ali od tolikih prezrena, mnogim toli omražena riječ. Dandanas na žalost gubi ona svoj ugled. Od nje zaziru naši „moderni", jer je „nesavremena". Današnji je svijet odrastao, dozreo, pa poprimiv nove nauke, kulturu, novi „svjetovni nazor" ne nalazi baš nikakvu potrebu religije. Šta će danas naobraženom čovjeku vjera? — pitaju nas oni. „Taj svjetovni nazor ne identifikuje se više s religijskim, nego baš protivno: u učenim krugovima prevlagjuje svjetovni nazor, iz kojega sve više iščezava ideja Božja, biva ideja nadsvjetnog, osobnog Boga. Ovaj od „religijskog misticizma" pročišćen svjetovni nazor smatra se najvećom stečevinom modernog razuma."[1])

Novi svećenici znanosti misle, da je dosada cijeli rod ljudski čamio u tami, a oni da su raskinuli lance opsjena i zabluda. Oni su mu donijeli novu nauku, koja ima da nadomjesti i nadoknadi religiju.

Današnje doba, gdje se čovjek odčovječuje, istrgnuv se iz krila religije i njezinih ideala, potpunim pravom smijemo nazvati „antireligijoznim." U to „moderno i kulturno" doba nema religiji megju izobraženim svijetom mjesta. „Kao što su grčki i rimski kumiri došli u muzeje, tako nam jedan naprednjak prorokuje tako će isto doći i vaši sveci i vaši oltari i vaše crkve." „Poštenja mi moga! — zaklinje se on opet — kada se svijet izobrazi, vi ćete svećenici biti suvišni, jer što će učenoj glavi religija, što će joj moral? Učen čovjek i bez religije ne će ukrasti, jer mu zdrav

[1]) „Hrvatska Straža" 1908. strana 54.

razum veli, da to ne valja, to je „samo za neuke," koji ne poimlju plemenitosti."[1])

No imade ljudi, kojima je religija, baš naprotiv, stvar kulture. U prva vremena ljudi nijesu imali ni pojma o vjeri, o religijoznim ceremonijama, no čim nastane kultura, s njom nastane i religija, te se od onda nerazdružive sve malo po malo usavršuju. Dapače i samo kršćanstvo[2]) je toj modernoj povjesti religije pojava čisto ljudske kulture.

Tako si eto svatko prisvaja pravo kritizovati vrijednost religije. Crvendaćima našim na primjer vjera je „proizvod društvenog života, kao što je to i pravo, moral, zakon."[3]) To je onda baš i razlog, da oni nijesu proti ničijoj vjeri. „Ti možeš vjerovati ili u Kristuša ili u Mojsiju, to je svejedno . . . ili tko ne će neka ne vjeruje u ništa."[4]) Njima naime stoji neoborivo, da je religija privatna stvar svakoga pojedinca. Ali ipak oni ispovijedaju: „Ako se religija sastoji u vjerovanju na više bogove i duhove, onda je socijalna demokracija bez religije. Kultivirano naime ljudsko društvo — tako će oni — najviše je biće, u koje mi vjerujemo."[5]) Njihovi vogje jasno to i javno ispovijedaju. Patrijarha njemačkih socijalista, Bebel otvoreno je priznao dne 18. travnja 1877. u državnom saboru, da je bezvjerac, te da stoji na ateističko-materijalističkom stanovištu. Drugom zgodom, dne 31. prosinca 1881. veli on opet u saboru: „Mi težimo na političkom polju za republikom, na gospodarstvenom za socijalizmom, a na polju, koje se danas zove vjersko, težimo za bezboštvom." Liebknecht, koji je takogjer javno ispovjedio, da je ateist, piše: „Wo einer an Gott glaubt dort ist ein Golgatha, dort wird einer gekreuzigt. Man macht dem Atheismus den Vorwurf, dass er den Menschen zum Thiere stemple. Gut, wir verzichten auf Eure Gottähnlichkeit; wir wissen, das der Unterschied zwischen Mensch und Thier nur ein gradueller ist."[6]) Zato, da ne bi

[1]) Zanimljivi dijalog: Drd. Jelenić: „Dalmacijom i jadranskim morem." Sarajevo 1906. Str. 22, 28 i 31.
[2]) Weiss: Apologie V. 4 Anflage 1905. S. 31.
[3]) Slobodna Riječ 1906. br. 5.
[4]) U brošuri: Zašto smo socijaldemokrati?
[5]) Joh. Dietzgen: „Die Rerigion der Sozialdemoratie." S. 17.
[6]) Die Religion unserer Sozialdemokratie, u knjizi Blum: Die Lügen unserer Sozialdemokratie." Vismar 1891. S. 363—391. — Wetzel: „Die falschen Propheten." Klagenfurt 1903. S. 5—33.

tkogod posumnjao od kakove je to praktične vrijednosti, izriču oni malo jasnije svoju *devizu*: „Hrvatsku socijalnu demokraciju zapada *velika kulturna misija*, jer kako se opaža, drugi naši pokreti u buržoaziji nemaju snage, a skoro reći ni volje, *okove klerikalizma*, početi jednom sustavno i hrabro kidati."[1])

Sigurno se ne ćemo prevariti, ako i kod naših mladih futača potražimo kakovu eksplikaciju religije. Pa i zbilja! Poznato je naime, kako se oni ni najmanje ne stide javno ispovijedati svoja bezvjerska načela. „Religija — tako „Pokret" — nije stvar logike, nego stvar srca."[2]) Otale onda slijedi, da svaki može vjerovati, kako on hoće, prema svom srcu ili čuvstvu. Vjera im je dakle posve *slobodna*, privatna stvar. „Moderan čovjek traži *apsolutnu slobodu* vjere, jer je to stvar čuvstva i fantazije."[3]) Da ne bi tkogod pomislio, da su se tu malo zabunili, da im je to onako nehotice ispalo, repetiraju oni tu definiciju, ali sad još malo jasnije: „Vjera je smisao života, najunutarnije uvjerenje, koje si stvori svatko prema svom temperamentu i naobrazbi."[4]) Onda je dakako sasvim naravno, da se vjera evoluira i mijenja; kako naobrazba, tako i ona. Jeli naobrazba napredna ili modernija, bit će i vjera. „Napredno vrijeme — proriču nam oni — donijet će i posve napredne vjerske ideje."[5])

Nijesu to nipošto samo „Pokretovi" nazori. Nnjihov dobro iškolovani, besramni „Hrvatski" „Djak" isto tako piše: „Vjera za nas nije božanskog izvora, plod objave, nego *sasvim prirodan pojav* kao što znanost. Samo što znanost bazira na razumu, a *vjera na čuvstvu*."[6]) Vjera je njima nastala iz vlastitih priča i posebnih prilika." (I. 45.) Pošto su današnje prilike druge, ona je postala suvišnom, tako da „danas nije nikako čudovište onaj, tko ne vjeruje u Boga, već nasuprot onaj, koji vjeruje, dobivajući posebno posprdno ime."[7])

Naveli smo tih nekoliko citata, da naši čitalelji vide, kako se danas po Hrvatskoj vjera poštiva. Doduše većina ih je već bila u

[1]) Nova sloboda 1905., br. 15.
[2]) 1907, 74.
[3]) „Pokret" 1905, 14.
[4]) „Pokret" 1905, 36.
[5]) „Pokret" 1907, 124.
[6]) „Hrv. Djak" I. 18.
[7]) „Hrv. Djak" I. 46.

„Hrvatskoj straži,"[1]) ali smo ih mi sada još jedanput naveli, da bude preglednije i jer zasijecaju u ovu našu raduju.

Religija, — to je ipak čudnovata, zagonetna stvar! Zašto se toliko. s njom zanimaju? Oni jasno ispovijedaju, da im je „nepotrebna," nesavremena, da je to sasvim privatna stvar, koja spada na čuvstvo, srce, — a ipak ne mogu da propuste zgodu, a da se opet na nju ne svrate. Sto i sto puta su oni po novinama pisali, da narodu ne treba vjere, crkava, svećenika, ali eto ih drugi put, gdje svim silama navaljuju na „furtimaše", da lažu, jer su ih okrivili, da pišu proti vjeri.[2]) Kako ćemo si protumačiti tu činjenicu?

Zašto se danas toliko piše o religiji? I to baš u današnje bezvjersko doba! Ili je ona potrebna ili nije? Ako je, zašto ipak toli strašan otpor? Ako nije, zašto se ljudi toliko boje, da to javno i sustavno brane?

Kako bilo da bilo, jedno je sigurno. Sve današnje znanosti, dakako u prvom redu filosofija, počam od najsuptilnije pa sve tamo do materijalizma, historija, naravne, prirodoslovne itd., sve se one muče, da riješe religijsko pitanje. Nema na svijetu, nema u cijeloj kulturnoj povjesti pojave, koja bi bila tako raširena, kao religija. Stoljetne umjetnosti, poezije, raznovrsna iznašašća, običaji, moral, kultura svih naroda, svih vremena, zabilježila si je na čelo neizbrisivo ime „religija." Nije li možda slavni Goethe imao pravo, kad je rekao, da je prava, jedina, najdublja tema čitave historije, borba izmegju vjere i bezvjerstva?

Kako to, da je u historiji mjerilo sreće i blagostanja kojeg naroda ili doba religija? Zašto i danas u zemljama, gdje su stanovnici zadojeni religijoznim načelima, vlada nekud mirnija i skladnija harmonija?

Čemu toliki učenjaci, koji bi si religiju htjeli nadoknaditi sa kojekakim modernim teorijama i hipotezama, ipak tako često pišu, tako rado disputiraju o religiji? Šta ćemo odgovoriti na sva ta pitanja, kamo će se iz te šume protuslovljâ, iz tog kaosa prevrtljivosti, nestalnosti, neizvjesnosti?

O religiji čuje se danas govoriti u siromašnim seljačkim kolibicama i sjajnim palačama bogatašâ, o njoj se prepire u tvorni-

[1]) Kulturna načela i rad naprednjaka. 1908, svezak I. slij.
[2]) „Hrv. str." 1908. str. 70.

cama i salonima, prosti puk i učeni ljudi, na polju i u laboratoriju, njom se tako rado bavi historičar i filosof. Nije li ona možda nešto *prirogjena?* Kako i zašto sve to?... Kad bi to stajalo, pa zašto su ljudi tako proti njoj? Zašto se je današnji svijet protiv nje urotio, i to sa najradikalnijim, najubitačnijim sredstvima? Sve se je čini se listom podiglo, da ju kao nešta nedolična, kao kakovu neman utamani. Tko nam je kadar tu zagonetku odgonetati?

Kad bi vjera bila čovjeku urogjena, onda bi ju morali naći kod svih ljudi i to svih vremena. Ali se čini, da nije tako. Komu npr. nijesu poznati Häckelovi Alali? Kod njih o religiji ni mu-kajet! Jedan drugi opet, imenom Volney,[1] pripovijeda o „stotinama divljih naroda,“ kod kojih ni spomena o religiji. Isto tvrdi Lubbok, Bayle i drugi. Št će na to etnografija? Je li moguće dokazati univerzalnost religije?

„Religijozno je pitanje *ništa*, — ili je *prvo* od svih, koje si čovjek mora postaviti na ovom svijetu.“[2])

Religijozno je pitanje ništa, ako ne odgovara nikakovu predmetu. — Nu zašto onda, dandanas, i uvijek, i svagdje, to razvijanje čudnovatih manifestacijâ, koje rek bi nijesu potrebne ni za razvoj fizični, ni za onaj našeg intelektualnog života, niti, kako se kaže, za naš moralni život? Zašto oni hramovi, ovdje prosti, kao malene „fetiške kolibice“ (case—fétiche) afričkih šuma, tamo sjajni i veličanstveni, kao kod starih civilizovanih naroda dolinâ Eufrata i Nila, u zemlji Kmera, u Indiji, Kini, Japanu, Americi, u Evropi? Zašto te ceremonije, molitve, žrtve, svećenstvo? Zašto ta izvanredna produkcija književnih radnjâ, napisâ, ritualâ, himna, poezije, i u naše vrijeme, kad se kaže da svake religije nestaje, zašto tolike knjige, revije, memoari, članci, konferencije i diskusije? Zašto ona vjera često posvećena mučeništvom, i dostatno jaka, da se opre svim progonstvima, svakom dosagjivanju, svakoj zavisti, svakoj mržnji, svim zakonodavstvima, svakoj nepravdi?

Zašto religija svagdje, kod svih naroda i u svako vrijeme?

---

[1]) Ruines, chap. 20.

[2]) Revue pratique d' apologétique. Tome V. 1908. pag. 441. - Cijeli slijedeći pasus vadimo iz spomenute revije. To je na kurzu za povjest religija u pariškom kat. institutu predavao biskup i misijonar Le Roy. Tema glasi: „Introduction générale à histoire de la religion des Primitifs“.

Čudnovata stvar! Evo jedan pojam, koji ničemu ne odgovara, a koji je univerzalan, i koji nadživljuje sve. Nastoje ga maknuti; nu što više rade da ga uništе, on se javlja živahniji i kao neuništivo salijetanje (indestructible obsession) evo ga još i uvijek, gdje se narivava pozornosti čovječanstva tolikom silom, koja se ne može utišati kao ni glas savjesti.

Tko će nam razjasniti taj misterij?

Jedna je ipak znanost, koja je kadra, da nam sve to protumači a to je: historija religije. Uspije li joj dokazati, da se religija nalazi kod svih naroda, eo ipso će dokazati, da je to svar same naravi, razuma čovječjeg. Ako svi ljudi imaju religiju, onda se ta općenita vjera temelji na nekoj istini, na nekoj objektivnosti. Je li stoji, da su svi narodi svih vremena imali religiju, onda je nemoguće, da je to zabluda, da to nije istinito. „De quo autem omnium natura consentit, id verum esse necesse est“ veli Cicero.[1]) Ili kako veli sv. Toma Akvinski:[2]) „Quod ab omnibus communiter dicitur, impossibile est totaliter esse falsum; falsa enim opinio infirmitas quaedam intellectus est, sicut et falsum iudicium de sensibili proprio ex infirmitate sensus accidit. Defectus autem per accidens sunt, quia praeter naturae intentionem. Quod autem est per accidens, non potest esse semper et in omnibus; sicut iudicium, quod de saporibus ab omni gustu datur, non potest esse falsum, ita iudicium, quod ab omnibus de veritate datur, non potest esse erroneum.“ Ako je dakle istina, da su svi ljudi imali konstantno i pravo uvjerenje o biću Božjem, onda tom učinku ne može biti drugi uzrok do razuma, jer se tâ zagonetka ne da na nijedan drugi način protumačiti. Otale onda odmah slijedi, da je bezvjerstvo nerazumna i čovjeka nedostojna stvar. To općenito uvjerenje može nam napokon služiti i kao dokaz iz historije (historički dokaz) za egzistenciju Božju. No prije nego pregjemo na samu stvar, valja da barem u kratko ocrtamo historiju te nove znanosti.

2. Kratki prijegled historije religije. Naša metoda.

U cijeloj svjetskoj historiji uvijek je religija igrala važnu ulogu. Nije se ona opažala samo kod pojedinih osoba, već kod cijelih naroda. Na kojem stepenu nalazila se je njihova religija, na

---

[1]) Cicero, de natura deorum I. 17. Lipsiae 1864. vol. VII. p. 16.

[2]) Summa contra Gentiles II. c. 34. Romae 1888. p. 157.

tom se je više manje moglo zaključivati na njihov moralni a i socijalni život. Ona je prvi djelujući faktor u životu naroda. Ona je glavni i najvažniji činbenik u životu svakog pojedinog individuuma, svake države. Ona je najveći izražaj ćudorednog života, sigurno mjerilo za poznavanje naroda. Zato imaju Weiss, Schanz, Müller i toliki drugi pravo kad kažu, da je „historija religije historija čitavog čovječanstva," da je ona prava svjetska povjest, da je ona „temelj svake profane historije, ključ za razumijevanje naroda, cijeloga roda ljudskoga".[1])

Zato se je tečajem stoljeća sve više i više važnosti ulagalo na samu religiju, dok se napokon u 17. vijeku ne izluči iz same historije, te se podigne na posebnu samostalnu znanost, pod imenom: historija religija. U starini jedini je sveti Augustin nešto malo o tom pisao u knjizi: „de civitate Dei", a poslije (1642) Vossius: „de theol. gentili.[2]) No sve to bijahu tek neki pokušaji i počeci. No kad je duh rennaissance probudio želju za istraživanje starina, neki su uvidili, da se u tom može takogjer i apologetika okoristiti, pa su počeli pisati i istraživati o starim i raznim religijama. To je najprije sistematički pokušao biskup Danijel Huet.[3]) Takogjer su dva protestanska pastora Bochart[4]) i Jurieu[5]) izdali jednu sintezu znanja o svim religijama, u koliko je to do onda bilo poznato. Nje sad slijedi Bernard i Bruzen, Banier i Picart, koji napisaše veliku knjigu u sedam voluma.[6]) Osamnajsti protuvjerski vijek u tom je bio osobito plodan. O religiji pišu de Fontenelle,[7]) de Bayle,[8]) de Vico,[9]) Voltaire,[10]) Rousseau,[11]) Brosses,[12]) de Gébelin,[13])

---

[1]) Weiss: Apologie II. 1895. Seite 210 (u izdanju od g. 1890 str. 218) — Schanz: Apologle l. 1903. S. 87. — Müller: Essays l. 19. —

[2]) Herders Konversations Lexikon. 3 A. Vll. Band. 1907. u dodatku iza 448. strane točka 2. pod naslovom: Religionsgeschichte.

[3]) Demonstratio evangelica 1679.

[4]) Géographie sacrée (1646)

[5]) Histoire critique des dogmes (1704).

[6]) Cérémonies et Coutumes religieuses de tous les peuples du monde. (Amsterdam 1723—27).

[7]) Histoire des Oracles (1687).

[8]) Dict. historique et critique 2 vol (1695—97).

[9]) Scienza nueva (1725).

[10]) Dict. philos. - Essai sur les moeurs et l' esprit des nations (1756).

[11]) Emile (1762).

[12]) Dissertation sur le culte des dieux fétiches (1760).

[13]) Le Monde primitif. 9 vol. (1775—1784).

de Dupuis[1]). U devetnajstom vijeku nalazimo im takogjer mnogo nasljednika: Constant,[2]) Renan,[3]) koga Weiss zove ocem komparativne historije,[4]) onda A. Réville i Jean Réville, osnovatelji i prvi urednici raširene: La Revue de l' Histoire des Religions (koja izlazi od g. 1880.) Još prije pokušao je August Comte napisati pozitivnu povijest religija u svom: Cours de Philosophie positive (1830—42); no dakako da i tu stoji na svom trostupnom zakonu i potpunom indiferentizmu. Njega slijedi čitava legija tako zvanih pozitivista, to su: Durkheim,[5]) Fauconnet i Mauss,[6]) Hubert,[7]) Lévy,[8]) i dr. Oni izdaju smotru: L' Année sociologique, (utemeljena g. 1897.) Osim svih ima u Franceskoj još manje znamenitih učenjaka, koji objelodanjuju svoje radnje u ovim časopisima: Bulletins et Mémoires de la Société d' anthropologie de Paris, Journal asiatique. Tour du Monde, Cosmos, Nature. Dakako da su svi ti bili vođeni protuvjerskim i protukatoličkim duhom. Zato su katolici bili prisiljeni prije im odgovoriti, nego li se staviti na posebno istraživanje. Zato koje čudo, da su katolička djela bila više manje polemičke naravi. Jedino abbé de Broglie napisao je o tom dva djela[9]) i više brošura, držeći se samostalnog stanovišta. Isto tako i abbé Bros.[10]) Ima takogjer o tom mnogo lijepih članaka u francuskom časopisu: Missions catholiques (Lyon).

Za francuskim učenjacima poveli su se i oni drugih zemalja. Izmegju Nijemaca vrijedni su spomena: Lessing,[11]) Kant, Herder, Kreuzer, Schleiermacher, Hegel, Peschel i Ratzel (Völkerkunde), Glo-atz, Wurm (Handbuch der Religionsgeschichte), Lüken,[12]) Döl-

---

[1]) Origine des Cultes (1795).

[2]) De la Religion (1824) — Du Polythéisme (1833).

[3]) Histoire des origines du christianisme 7 vol. (1863—82) — Le judaisme et le christianisme (1883) — Hist. du peuple d' Israel. 5 vol. (1887—93).

[4]) Weiss: Die Religiöse Gefahr Freiburg 1904. Seite 47.

[5]) L' Année sociologique 1898—1907.

[6]) Grande Encyclopédie.

[7]) Introduction u svom prijevodu Chantepiejeve historije religije (Colin 1904.)

[8]) La morale et la science des moesurs. Alcan 1903. — Revue pratique d' apologétique NN° 55, 64, 67. (1908).

[9]) Religion et Critique. — Problémes et Conclusions de l' histoire des Religions Paris (1905).

[10]) A. Bros: La Religion des peuples non civilisés (Picard 1907).

[11]) Erziehung des Menschengeschlechtes (1780).

[12]) Die Traditionen des Menschengeschlechtes oder die Uroffenbarung Gottes unter den Heiden. (1869).

linger,[1]) Fischer,[2]) Schneider (Naturvölker 1885—86), Pesch[3]) i drugi. Takogjer izdaju razne revije[4]) i zbirke[5]) koje se bave pojedinim narodima.

Od Engleza najglasovitiji su Caird Lubbock: Caird Tylor, Spencer, Smith, Jevons, Trazer, a još više Max Müller i Chantepie, onda brojni časopisi[6]) i društva. O tom su pisali i drugi kao, Tiele, Baker, Bradley, Quaterfages, Roskoff, Castren, Ranke, Livingstone, Orelli, Stanley, Delff, Langsdorff, Hecquard, Lenz, Nachtigal, Schweinfurth, Heuglin, Cameron, Soyaux, Deckens, Burton i stotina drugih, ali većinom nuzgredno ili samo kod pojedinih naroda.

Već smo kazali, da većina današnjih zastupnika te nove znanosti stoji na protuvjerskom stajalištu. To je onda razlog kako im se ne smije odmah sve na laku ruku vjerovati, pogotovo gdje govore subjektivno; a i njihove nazore i predrasude treba uvijek imati pred očima. Kako su većinom akatolici, a mnogi i potpuni bezvjerci, mrze oni i apsolutno ignoriraju svaku praobjavu svako božansko porijeklo religije. Onda je posve naravno, da će i uzrok, postanak i razvitak religija po svom načinu i prema svom stanovištu tumačiti. Koje onda čudo, kad tvrde da je prvotna vjera bio ateizam, drugima fetišizam, animizam, totemizam, budizam itd. O tom još ćemo kasnije opširnije govoriti. Koje onda čudo da im životinje imaju religiju. Držeći se dogme da se je covjek razvio od životinje, nalaze već u njima prve stupnjeve religijoziteta. Uči to na primjer Eduard Hartmann u svojoj knjizi: Das religiöse Bewusstsein der Menscheit im Stufengange seiner Entwicklung.[7]) Hegel to takogjer ispovijeda: „Opstoji li kakva religija, onda ju moraju imati i životinje.“ „Tko zna, veli Pasquier, da nisu ljudi na konca konca reli-

[1]) Heidenthum und Judenthum (1857).

[2]) Heidenthum und Offenbarung (1878).

[3]) Christian Pesch: Der Gottesbegriff in den heidnischen Religion des Alterthums (1886). — Gottesbegriff der Neuzeit II. Theile (1888) — Gott und Götter (1890).

[4]) Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft. — Zeitschrift für Volkerpsyhologie. — Archiv für Anthropologie. — Globus — Zeitschrift für Ethnologie. — Archiv für Religionswissenschaft. Katolische Missionen. — (Onda bečki Anthropos od 1906).

[5]) Darstellungen aus dem Gebiete der nichtchristlichen Religionsgeschichte. Münster.

[6]) American and Oriental Litterary Record. Journal of the Asiatic Society. — Encyclopedia Britannica.

[7]) Gutberlet: Der Mensch, sein Ursprung und seine Entwicklung. Paderborn 1896. S. 459. — Pesch: Die grossen Welträtzel II. Freiburg 1907. S. 515.

gijozitet od životinja naučili.“[1]) Darwinu je pas religijozan, kad laje pred suncobranom, što ga vjetar ljulja.[2]) No pustimo to! Tim smo samo htjeli pokazati do kakovih rezultata dolazi ta moderna znanost.

Dvije su poglavite točke, veli Gutberlet,[3]) u kojima to bezvjersko usporegjenje religijâ (die ungläubige Religionsvergleichung, znanost za svoje svrhe zlorabi. Ono 1.) nastoji kršćanstvo postaviti u istu kategoriju sa svim religijama na svijetu, pa prezire i omalovažuje sve t. zv. objavljene religije, i 2.) religiju uopće prikazati kao naravni ili vrhunaravni produkat čovječjeg razvoja. Kad oni dakle nadogju u svojim djelima na ta spomenuta pitanja, onda valja da je kršćanski apologeta oprezan, naročito kad hvale i zagrijavaju se za očito krive religije, a prezirno govore o religijoznim običajima ili ceremonijama naravnih (Naturvölker) i savršenijih religijâ.

Ta znanost ide dapače i tako daleko, da od svojih pristaša zahtjeva potpuno bezvjerstvo. Jedino onda, kažu oni, moći će čovjek indiferentno i nepristrano o religijama kao takovim prosugjivati. Njima je zato kršćanski svećenik iste vrijednosti sa onim fetiškim — još strašnije — „Bog i sotona imaju u očima mitologa istu vrijednost.“[4])

Zato ćemo mi u ovoj študiji dobro paziti, da se ne bi nigdje prenaglili, te im smjesta povjerovali, no ne ćemo biti ni tako fanatični, da bi ih jednostavno zabacili; jer je sigurno, da su mnogi što se tiče etnografije, upravo vještaci. U ostalom zaslužni isusovac Pesch pokupio je i pročistio sva ta njihova iznašašća, pa će nam njegove tri knjige (Gottesbegriff in den heidnischen Religionen) mnogo pripomoći. Dobrano ćemo i Schneidera (Naturvölker) rabiti, zatim sve knjige spomenute münsterške zbirke, apologete Schanza, Gutberleta, Schilla, Hettingera, Webera i Weissa i neke časopise (osobito Katholische Missionen). Radnju ćemo razdijeliti u dva glavna dijela. U prvom ćemo govoriti o narodima starog vijeka, dakle o indogermanskim i semitskim, a u drugom o narodima novog

[1]) Lettres d' Estienne l. 10. ep. 1. 393. Citujem iz Weissove apologije III. (1891.) S. 334: i 5.

[2]) Pesch: Die grossen Welträtzel I. 738.

[3]) Natur und Offenbarung 1888. (XXXIV. Band.) Seite 489.

[4]) Weiss: Die religiöse Gefahr. Seite 46.

vijeka, o kulturnim i divljacima. Radi boljega razumijevanja reći ćemo nešto o samoj religiji, da nam bude jasan status quaestionis.

3. Etimologija i bit religije.

Akoprem nam prvotno znamenovanje i porijeklo riječi „religija“ nije strogo zajamčeno, ipak se njena etimologija dovodi od Cicerona. On ju tumači iz riječi „*relegere*.“ „Qui autem omnia, quae ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent et tamquam relegerent sunt dicti *religiosi ex relegendo*, tamquam ex diligendo diligentes, ex intellegendo intellegentes.“[1]) Religija mu se dakle sastoji u nekom kultu, koga ta definicija pretpostavlja. *Religiosi* su oni koji se brinu za službu bogova. „Quia hominis religiosi est quae ad Deum eiusque cultum pertinent, saepius meditari et quasi relegere.[2]) Termini religija i kult su mu istovjestni — religio i. e. cultus deorum ili „religio deorum cultu pio continetur.[3]) Koji su dakle bogove štovali, pazili, sakupljali i vršili ceremonije, što se rabe kod štovanja bogova, to su religiosi, a taj kult je religio. Kao što *neglegere* znači nešto ne opraviti, zapustiti, neopaženo pustiti, tako *relegere* znači opet uzeti, brižno ovršiti, pazljivo promatrati, štovati, respicere, revereri.[4]) Religija t. j. kult koji se sastoji u štovanju i strahu bogovâ, je neka dužnost, zahvalnost, pobožnost prema bogovima „Iustitia erga deos religio dicitur“ (Part. 22.) ili „tum maxime pietas et religio versatur in animis, cum rebus divinis operam damus“ (De nat. deorum II.) Još više, kult je njemu jedna od glavnih i najljepših dužnosti; bogove valja da uvijek čistim, potpunim, nepokvarenim razumom i glasom štujemo. „Eos venerari et colere debemus. Cultus autem deorum est optimus idemque castissimus atque sanctissimus plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta et mente et voce veneremur.“[5])

Laktanciju je religija neka nužna posljedica promatranja svijeta. Čovjek duguje Bogu, stvoritelju svijeta, od Koga je primio tolika dobročinstva, zahvalnost i štovanje. Platonu uzima za zlo što o štovanju Boga, za kog zna, da je stvoritelj svijeta, ništa ne govori.

[1]) M. Tullii Ciceronis opera. Lipsiae 1864. vol. VII. pag. 62.
[2]) Stummer: Manuale th. fundamentalis. Oeniponte 1907. pag. 23. ssq.
[3]) De natura deorum I, 42 (u našoj knjizi str. 37 na početku).
[4]) Gutberlet: Apologetik I. Band. Münster 1895. S. 6.
[5]) Cicero de nat. deor. I. 71. (str. 62).

Čovjek je sa Bogom u nekom savezu, svezan vezom ljubavi. Otale on onda tumači riječ „religija.“ „Hac conditione gignimur, ut generati nos Deo iusta et debita obsequia praebeamus, hunc solum noverimus hunc sequamur; hoc vinculo pietatis Deo et *religati* sumus; unde ipsa religio nomen accepit, non ut Cicero interpretatus est a relegendo.“[1]) Religio mu dolazi od religare, te je pokraćena riječ; mjesto religatio, rebellatio, opinatio kaže se religio, rebellio, opinio; tako isto i internecio, postulio itd. Ovo tumačenje još najbolje odgovara naravi religije, premda je još najvjerojatnija ona Ciceronova definicija od relegere.“[2]) U religiji nalazi Laktancije najizvrsniju, gotovo jedinu razliku čovjeka od životinje. Ona je u čovječju narav tako duboko usagjena, da s njom stoji i pada čovječje dostojanstvo. — Sa tom njegovom spomenutom definicijom slaže se i sveti Augustin: Religat nos religio uni omnipotenti Deo, unde religio dicta creditur.“[3]) I po njemu je religija vez i naravna ovisnost čovjeka od Boga, koju ovisnost čovjek spoznaje, a iz nje onda proistječe štovanje i ljubav Boga. Religio est modus cognoscendi et colendi Deum. Do tog spoznanja Boga dolazi čovjek po svojem razumu, zato je religija čovječjoj naravi prirogjena, ona je tako stara, kao što i sam rod ljudski.[4]) Istu definiciju prihvaća i sveti Jeronim. Tumačeći on riječi proroka Amosa (9,6): „Qui aedificat in caelo ascensionem suam, et fasciculum suum super terram fundavit,“ kaže: „Iste fasciculus una Domini religione constrictus est, unde et ipsa *religio a riligando* et in fascem Domini vinciendo nomen accepit.“

Još ima i jedna treća definicija, koju sveti Augustin izvodi iz riječi „*reeligere*.“ „Hunc (Deum) eligentes vel potius reeligentes — amiseramus enim negligentes — hunc ergo reeligentes, unde et religio dicta perhibetur, ad eum dilectione tendimus, ut perveniendo quiescamus.“[5])

[1]) Instit. div. IV. 28 — Migne: Patrol. lat. tom 6, pag. 536.
[2]) Cathrein: Moralphilosophie. 2 B. 4 A. 1904. str. 6. op. 2. — Minges: Compendium th. dogm. gen. 1902. p. 8. Nota. — Schanz: Apologie I. 1903. S. 104. — Gutberlet ibid. p. 7. — Weber: Apologetik 1907. S. 20. — Schill: Prinzipienlehre 1903. S. 33. — Hettinger: Apologie I. 1906. Seite 517.
[3]) De vera relig. c. 55. n. 113. — Migne: Patr. lat. 34, 172.
[4]) Ibidem. — Theologische Quartalschrift (Tübingen) 1889. Seite 187—191.
[5]) De civit. Dei X. 10. 3, n. 2. — Migne: Patr. lat. 41, 280 et 281.

Svaka od tih triju definicija pokazuje nam u čem se sastoji religija. Bilo da se sastoji u kultu, bilo u ljubavi do Boga ili u nekoj čežnji za Bogom, uvijek nam označuje neki savez, neki odnošaj izmegju čovjeka i Boga. Čovjek Ga je razumom svojim spoznao, on zna da o Njemu ovisi njegov život, sudbina i cijelo njegovo biće, zato on to nutarnje spoznanje očituje izvanjskim načinom, štovanjem i ljubavlju. Religija je dakle odnošaj izmegju čovjeka i Boga; taj je pako naličan onomu izmegju djece i roditelja. Sveti Toma Akvinski kaže: „Sive autem religio dicatur a *frequenti relectione*, sive ex *iterata electione* eius, quod negligenter amissum est, sive dicatur a *religatione*, *religio proprie importat ordinem ad Deum*. Ipse enim est cui principaliter *alligari* debemus tamquam indeficienti principio; ad quem etiam nostra *electio* assidue dirigi debet sicut in ultimum finem; quem etiam negligentes peccando amittimus, et credendo, et fidem protestando recuperare debemus.“ ¹)

U svetom Pismu znače religiju: λατρεία, θρησκεία, εὐσέβεια, θεοσέβεια, dakle služba, štovanje, pobožnost, strahopočitanje, strah Božji (jir' ath jahveh), onda kult, zakon ceremonije itd.

Bitni i temeljni dio religije svakako je odnošaj čovjeka naprama Bogu. Taj objektivni ili realni odnošaj i neposredna ovisnost čovjekova od Boga je religija u objektivnom smislu, a spoznanje i priznanje te ovisnosti, iz kojeg proizlazi podregjenje i potpuno predanje (teoretičko i praktičko) Bogu, kao svom početniku i svrsi, jest religija u subjektivnom smislu. Taj spoznani moralni i personalni odnošaj sastoji se iz tri točke: iz sume ili skupa istinâ, činâ, i kulta. Sv. Toma kaže: „Religio est virtus, per quam homines Deo debitum cultum et reverentiam exhibent.“ ²) Religija u užem smislu sastoji iz religijoznog spoznanja (djelovanje uma), religijoznog priznanja (djel. volje), relig. čustva (djel. srca) i izvanjskog štovanja ili klanjanja. Čovjek priznaje Boga za svog gospodara, klanja Mu se, sluša Ga, Njemu se preporuča, povjerava, Njega ljubi, Njegove zapovijedi obdržaje (moral), Njega štuje (kult) i Njemu se moli. Religija je dakle moralna i osobna sveza čovjeka s Bogom, koja

¹) Summa 2, 2. q. 81. a. 1. — (Summa theologica. IV. Parisiis Vivès 1895. p. 5.)
²) Summa 2, 2. q. 81. conclusio articuli 1.

proniče i odregjuje cijelo njegovo spoznanje, razum, volju, srce, — cijeli njegov život.

Želimo li tražiti religiju kod poganskih ili divljih naroda, ne smijemo očekivati da ćemo kod njih sve te elemente izrazito i jasno naći. Dakako da tu moramo uzeti religiju u svom širem, a katkada i u najširem znamenovanju. Mi ne smijemo nadalje religiju niti moral u *našem* smislu ili po našem poimanju iščekivati. Oni su obično kao što u kulturnom i civilizovanom pogledu, tako i u religijoznom pogledu daleko nazad, pa bi bilo nepravedno tražiti od njih onakovu ili onu religiju, kao kod kulturnih materijalno dobro stojećih naroda. Njihovo poimanje religije je često najprimitivnije. Oni razlikuju dobro od zla, te obdržavaju moral prema svom shvatanju. Religija se kod njih sastoji u nekom uvjerenju i čeznuću za nadnaravnim bićem, neka težnja za beskrajnim. Kod sasvim divljih naroda nalazimo ideju o nekom višem biću ili sili, o kojoj ovisi čovjekova sudbina; ona ravna i gospodari životom čovječjim, škodi mu, kazni ga, a drugi put ga pomaže i nagragjuje.¹) Svrha je dakle ove naše radnje pobiti protivničke prigovore, da se je religija sa kulturom, politikom, prevarom itd. uvela, da ona nije zajednička stvar svih naroda. Mi ćemo pokazati, da svaki narod, pa bio on ma kako divlji, ima religiju. Obično se prigovara, da to nisu nikakove religije, već praznovjera i vračarije, a ne misle da se baš u tom sadržaju i sakrivaju njihovi religijozni nazori. „Ne radi se o tom, kaže Roskoff,²) da li se te religijozne predstave jednom Evropejcu pričinjaju kao praznovjerje, već da li one kojem narodu za religiju vrijede, da li na sebi nose obilježja religijoziteta.“ Lijepo veli Gutberlet:³ “Der *Hauptfehler* aber bei jenen Urtheilen über die religionslosen Völker liegt darin, dass man die höchsten religiösen Ideen als Masstab anlegt, während mach doch denselben, dem Bildungstande der Wilden entsprechend, so tief als möglich ansetzen müsste. Man bezeichnet von diesem Standpunkte aus die religiösen Gebräuche der Wilden für *Aberglauben, ohne zu bedenken, dass der Aberglaube eine allzugrosse Religiosität bezeichnet*. Allerdings sinkt die Religion bei manchen Stämmen sehr tief unter das, was man

¹) Gutberlet: Apologetik I. Seite 14.
²) Das Religionwesen der rohesten Naturvölker. Leipzig 1880. S. 13.
³) Natur und Offenbarung 1885. S. 11 u. 12. — U apologetici na str. 48.

als Gottesverehrung bezeichnen kann, sie bleibt bei manchen bei *Zaubereien*, Todtengebräuchen, bei einer kindischen Furcht vor feindlichen Mächten, nächtlichen Geistern, Verstorbenen stehen, aber auch diese Äuserungen des menschlichen Bewusstseins gegen höhere, der Sinnen entrückte Wesen, welche auf das Leben des Menschen einwirken, tragen immer noch, wenn auch sehr entstellt, die Spuren einer religiösen Gesinnung an sich." Ne rijetko se dogagja, da si putnici i etnografi u svojim izvještajima protuslove. To nije ni čudo, jer su divljaci jako bojazljivi, nepovjerljivi. Mnogi drže za zabranu i nesreću o religijoznim stvarima govoriti. Kod drugih se vjerski obredi tajno obavljaju, pa bi tkogod i glavom platio ako bi im želio prisustvovati. Putnici se moraju često za svoju glavu i želudac brinuti, za svoje karavane, pa im često ni vremena ne dostaje, e bi se malo više i dublje pozabavili istraživanjima. Onda je sasvim naravno da ne mogu naći religije. Poznato je npr. o Peruancima, Marutsima, Tucunima da drže za profanaciju, za veliku tajnu, ime svojih bogova bez velikog razloga izgovoriti,[1]) zato je nužno da se istraživači kod ovakih naroda dulje vremena, po više godina zadrže. Tako benediktinski misijonari u Novoj Nursiji u zapadnoj Australiji, nakon pomnog i mukotrpnog istraživanja nisu mogli naći baš nikakvog znaka, koji bi odavao njihovu religiju. No nakon trogodišnjeg svog boravka izjavi biskup Salvado, da vjeruju u Metogona, stvoritelja neba i zemlje,[2]) akoprem nemaju nikaki kult. Isto je tvrdio o stanovnicima Baladeasa ili Neukaledonije botaničar *Balansa*, ali je *Leques* tečajem svog petnaestgodišnjeg boravka lijepo dokazao, da vjeruju i u Boga i u budući život.[3]) Zuluse držalo se je do nedavnog vremena, da nemaju nikake ideje o religiji. Sada se pak zna, da oni svojim pitanjima znadu i same misijonare u nepriliku staviti. Oni vjeruju u jednog nevidivog Boga, stvoritelja svih stvari, koji stanuje u nebu te ravna dogagjajima (die Geschike) ljudi.[4]) Gotovo najobičniji razlog neuspjehu putnika je nepoznavanje dotičnog jezika, a onda prekratak

[1]) Schneider: Die Naturvölker. II. 1886. S. 355. — Natur u. Offenbarung 1908. S. 477.
[2]) Schneider, S. 357. — Gutberlet Seite 47.
[3]) Schneider, S. 365,
[4]) Schanz: Apologie I. 1903. S. 89.

boravak. Pravo kaže Max Müller:[1]) Dosta je teško podati jedan točni i znanstveni izvještaj o religijama samih Indijanaca, Grka, Rimljana i Perzijanaca; no poteškoće pravog razumijevanja i dobrog tumačenja vjerskih članaka i kulta plemenâ bez literature, neizmjerno su veće." Iskustvo nam to jasno potvrgjuje. Koliki i koliki učenjaci razbijaju si glave i prepiru se o tim pitanjima, unatoč svimkolikim knjigama i komentarima. „A šta ćemo onda misliti, nadovezuje on o tvrdnjama, koje se odnose na religijozne nazore cijelih plemena i naroda, koji ne posjeduju nikake literature, čiji je jezik većinom samo nesavršeno razumijevan, dä, koji su često bili posjećeni samo od jednog ili dva putnika, koji su se kod njih tek nekoliko dana, malo tjedanâ ili moguće nekoliko godina zadržali." Prije dakle nego kojemu od tih putnika ili istraživača (Schanz ih zove gostima više nego li istraživačima) povjerujemo, valja da se uvjerimo jeli posjeduju ta tri glavna uvjeta — da dobro znadu dotični jezik, da dugo vremena kod tih naroda proborave i da si steku povjerenje — inače ćemo im odmah potpisati svjedožbu nesposobnosti. Njihovo istraživanje mora da je neumorno i pomno. „Ne smije se s vidika pustiti, da po koje zrno zdrave religije i u najdivljim krivovjerjima, kao u tvrdoj ljuski zatvoreno leži, te je stvar istraživatelja religije (Religionsforschers), da tu ljusku oprezno olupi."[2]) Neka nas nikada ne zavara, što su ljudi koji niječu univerzalnost religije, u drugim stvarima vještaci ili auktoriteti. Oni mogu neznam kako biti učeni i u svojoj struci izvježbani, kod kuće, ali se može jako lako dogoditi da im u drugoj stvari manjka najelementarnije predznanje. Znanost — kaže Pesch[3]) — naliči maču, koji je na obe strane naoštren, pa ako čovjek njim nezna baratati, lako se može posjeći. Kad bi ljudima i zbilja jedanput uspjelo dokazati, da opstoji koji divlji narod bez ikakih tragovâ o religiji, šta bi otale vrijedilo? Ništa! jer bi to bila iznimka. Exceptio firmat regulam." Pravilo je, da je ono što je općenito i obično, naravno, — a što je rijetko i iznimno, da je slučajno. U tom slučaju svakako bi bilo dobro i pravo, kad bi te divljake postavili do naših

[1]) Vorlesungen über den Urspung und Entwicklung der Religion. Strassburg 1880. S. 89.
[2]) Dr. Wilhelm Schneider. Die Naturvölker. Paderborn 1886. S. 351.
[3]) Pesch: Gott und Götter. Freiburg 1890 Seite 5.

modernih, inteligentnih pogana, jer je kod obih ista pojava: nazadak nepokvarene naravi; oba su zalugjeni strastima ugušili glas savjesti.[1]) Sad pako rezimirajmo!

Pokazali smo eto u čem se sastoji pojam i bit religije. Vidjeli smo, da je u pogana ne smijemo u svom užem znamenovanju, niti po našem evropskom poimanju, tražiti. Dosta je za nas, ako nam uspije dokazati, da oni vjeruju u nadzemaljsko, osobno biće, koje ravna našom sudbinom, životom, te da s tim moćnim i neovisnim bićem stoje u osobnom, djelom nužnom, a djelom slobodnom odnošaju.[2]). U tom će nas voditi ljudi, koji su cijeli svoj život i barem veliki dio toj zadaći posvetili, koji su posjedovali sve one potrebne uvjete, čiji nam je auktoritet i sud nesumnjivo mjerodavan. Počmimo dakle od početka!

I. Stari kulturni narodi.

4. Indo-evropljani.

Etnografiji i historiji prošloga stoljeća imamo zahvaliti, što joj je uspjelo dokazati, da su jedanput svi indoevropski narodi, jednim te istim jezikom jednoga Boga štovali. Za sad još ne možemo apodiktički ustvrditi da im je to svima bio jedan jedini ili jedan te isti Bog, ali je sigurno, da je to bio njihov najviši Bog. U sanskritu zove se on „Devas“ „Dyaus,“ „Dyauspitar,“ što odgovara grčkom „Ζεὺς πατήρ,“ „θεός,“ latinskom „deus,“ „Jupiter“ (Diespiter), gotskom „Tius,“ litavskom „Diewas,“ irskom „Dia,“ starovisokonjemačkom „Zio,“ staroislandijskom„ Tyr,“ i staropruskom „Deiws.“[3]) Prvi od tih kulturnih[4]) naroda, i kao što uopće najstariji od svih

[1]) Ibidem pag. 6. et. 7.

[2]) Pesch: Gott . . . S. 22.

[3]) Tako i druge riječi npr: jesam. Sankritski znači: ásmi, litavski: esmi, u Zend-jeziku (Baktrijanci): ahmi, dorski, ἐμμί, staroslavenski: yesme, latinski: sum, gotski: im, i armenski: em. Riječ: *jedan* sankritski znači: êka, zendski: aêva, perzijski: jeki, grčki: εἷς, latinski: unus, litavski: wienas, slavenski: jedin (jedan), poljski: jeden, českі: geden, gotski: ains, staro-visoko-njemački: ein, anglosaski: ân, engleski: one, švedski: en, irski: aon itd. — Vidi: Dr. J. B. Weiss: Weltgeschichte I. Graz 1890. S. 506.

[4]) Kad govorimo o „kulturnim“ narodima, mislimo na one narode koji su imali *višu kulturu*. Njima stoje nasuprot „nekulturni narodi“ (Naturvölker).

naroda, do kojih dopiru literarni spomeniei, jesu stari *Indi*. Njihove religijozne knjige pisane su *sanskritskim* jezikom, koji je najstarija sestra, ako ne i matica ostalih indoevropskih jezika.[1])

5. Indi.

Indijska se religija dijeli u tri periode. Prva „Veda“ perioda, prozvana je po Vedi, zbirci indijskih svetih knjiga (1600—1000 pr. Kr.), što znači „znanost“. Druga je „Brahmanska“ perioda (1000—500 pr. Kr.), a treća „buddhistička“ (od 500 pr. Kr.)

1. Veda se sastoji iz četiri skupine ili knjige: Rigveda ili Rik, Sâman, Yajus i Atarvan. Najvažnija je od njih prva „Rigveda“, jer su u njoj sadržani vjerski nazori Inda. U njoj ima više od hiljadu himana, te je najstarija ili barem jedna od najstarijih knjiga. Sastavili su ju svećenici, no ne najedanput, već u dugom razdoblju, moguće kroz više stoljeća.[2]) Druga knjiga „Saman-Veda“ sadržaje većinom isto što i prva t. j. ulomke, koji su se pjevali kod službe bogova. „Yajus-Veda“ je većim dijelom proza, a služila im je kao ceremonijal. Posljednja „Atarvan-Veda“ ne stoji u neposrednom savezu sa službom bogova; ima kojekake pjesme, pouke i formule, vračarije, te je najmlagja od svih četiriju. Dok su još ti narodi zajedno živjeli, štovali su jednog vrhovnog, najvećeg, a moguće i *samo* jednog Boga. Nepobitni nam je tomu dokaz riječ, „Dyaus.“ To je naime bio zajednički bog svih indoevropskih naroda. „Ganz natürlich — kaže Pesch[3])—denn wenn sich aus der Gemeinschaftlichkeit eines Wortes der ursprüngliche, dem Worte zu Grunde liegende Begriff und die uranfängliche Anschauungsweise nicht herausfinden lässt, so ist die ganze vergleichende Sprachforschung in die Luft gebaut.“ Poslije dakako, kad su se jedanput razdijelili poprime oni i druge bogove, te zapanu u duboki politeizam.

Ne kaže se tim da oni nemaju apsolutn onikake kulture, jer je to apsurd. Kulturni ili civilizovani narodi razlikuju se od necivilizovanih jedino graduelno i to: u znanosti, umjetnosti, industriji, organizovanim vladama, višim klasama, a naročito literaturom. Razlika je dakle ne u biti kulture kao takove, već u stupnju. — Isporedi: Cathrein: Moralphilosophie I. Freiburg 1904. S. 571.

[1]) Ako koga zanima sanskritska abeceda, naći će je u knjizi: Novovjeki izumi (Matica Hrvatska) Zagreb 1883. na strani 76.

[2]) Dr. Fischer: Heidenthum und Offenbarung. Mainz 1878. S. 16.—

[3]) Gottesbegriff in den heidnischen Religionen des Alterthums. Freiburg 1886. S. 3.

Ali da taj nije bio prvotna njihova vjera, općenito je danas mnijenje. Jedino nekoji rabe mjesto naše riječi „monoteizam“ riječ „kathenoteizam“ ili „henoteizam.“[1]) No da taj Max Müllerov *henoteizam* nikako nije bila prva vjera, dokazuje i sam Hartmann, koji veli, da ta tvrdnja suponuje kod Inda veliku nepromišljenost i nesmisao, da bi odmah kod jednog kulta zaboravili na druge neposredno ovršene.[2]) Potvrgjuju nam to i druge činjenice, tako su oni n. pr. i poslije kad im se je religija znatno pokvarila, ipak zadržali po koji taj lijepi nazor o jednom pravom Bogu. Rigveda[3]) zove „Dyu-a“ ocem najviših bogova. Akoprem se kod njih poslije često opaža henoteizam, ipak se u nuždama utječu ne posebnim bogovima, već općenito jednom Bogu. Kasnije štuju nebrojeni niz bogova, ali je uvijek jedan najveći. To bijaše Varuna, sve tamo do 14. vijeka prije Krista. On je svoritelj svijeta, neba i zemlje, zvijezda, sunca i mjeseca, dana, vodâ, olujâ, on je „gospodar svega.“ Čovjeku je dao razum, konju jakost, kravi mlijeko itd. On je „kralj svakoga života,“ „premudri bog“ i „središte“ svake mudrosti.[4]) Njemu se klanjaju, jer je „svet“ i jer oprašta grijehe. Ljude kažnjava bolešću i smrti. On pozna zrak, more, mjesec, vjetrove, te pregleda sve na ovom i na drugom svijetu, on je svudašnji i sveznajući. Varuna je dakle najveći i prvi bog Inda, on je stvoritelj neba i zemlje, zakonodavac naravi i ljudi, sudac sviju, nagragjuje dobro a kazni zlo. On je u ontološkom, fizičkom i etičkom znamenovanju najviši, dà, jedini bog Inda.[5]) Nastavši brojni ratovi, raširiše se Indi sa obronaka gorja Hindukuša i Pendžaba u preplodnu nizinu Gangesa. To će biti razlog — kaže Ludwig znameniti poznavalac Inda — da im dosadanji bogovi (Varuna) u to krvavo vrijeme prestadoše biti simpatični, pa si stvoriše novog, boga rata.

[1]) Premda ima raznih definicija o henoteizmu (vidi kod Pescha: Gott und Götter na str. 113) obično se uzima ona Max Müllera (u djelu o postanku religije). Henoteizam je po njemu: vjera u mnoštvo pojedinih bogova, od kojih je u sazivanju po redu svaki najviši i najmoćniji, te im se tako izmjenice svima pripisuju isti atributi. Isporedi: Dr. Bazala: Povjest filozofije. Zagreb 1906. Str. 303.

[2]) Gutberlet: Apologetik I. (1895) Seite 82. lijepo ga pobija i Pesch: Gott und Götter S. 113 — 117.

[3]) Rigveda himan 3. veraz 38.

[4]) Fischer S. 30—32.

[5]) Pesch: Gottesbegriff S. 7. — Fischer S. 36.

Sada bi Indra vrhovnim bogom. Istom odsada počima naturalistički politeizam[1]).

2. U drugoj se brahmanskoj periodi širi još više politeizam, ali se izrodi ili bolje rečeno sastane sa panteizmom. Brahmani bijahu svećenici i filozofi. Cijeli se je naime narod dijelio u četiri *kaste*.[2]) 1.) u *Brahmance* (svećenike); 2.) u *Kšatrije* (vojnike); 3). u *Vajše* (seljake; zanatlije i trgovce) i 4.) u *Sudre* (podvrženi narodi, neka vrst robova). Prvi od svih t. j. Brahmanci bijahu najviša klasa. Oni bijahu duša tijela države, pobožni i neporočna života, učitelji i duhovni skrbnici puka, nosioci svake znanosti, suci i tumači zakona, liječnici, savjetnici kraljevâ, čuvari religije i stajahu na čelu žrtvama. Jedan je dio išao okolo, te naučavao, a drugi se povukao u šume, te sprovagjao najstroži ascetični život[3]). Ti Brahmanci — veli zakonik *Mamus* - jesu stvorovi Brahme, oni su prozašli iz njegovih usta. Izmegju svih bića najviši su ljudi, a izmegju ovih prvi su Brahmanci. Kakogod nam je njihova religija puna misticizma i nejasna, stalno je, da su mnogo držali do žrtava. Brahmancima to bijaše stroga dužnost. Oni su žrtvovali, te dijelili darove sa narodom. Žrtvovahu takogjer i za pokojne.[4]) „Žrtva i molitva postaju središte duševnoga života i s uregjenjem staleškim prelazi gotovo posvema u ruke svećenikâ, koji su i nad pobijediteljima plemićima znali steći premoć. Pod njihov nadzor dolazi sav život: oni postavljaju obrede, uregjuju uzgoj, odregjuju način života.“[5]) Inače stoje (posve) na stanovištu panteizma. „Sve što je, to je Brahma; što on nije, to uopće nije ništa. On je djelujući, materijâlni i supstancijalni uzrok svijeta, u njemu je nastao svemir koji nije drugo, van prijelaz od jedinstva mnoštvu, a razaranje njegovo je

[1]) Fischer S. 48. — Pesch: Gottesbegriff S. 10. — Nema dakle ni naš učeni Dr. Bazala pravo, kad kaže, da je „najstarija“ vjera Inda bila naturalistički politeizam. Vidi njegovu: Povjest filozofije. Str. 31.

[2]) Klaić: Povjesnica staroga vijeka za niže razrede sr. učilišta. Zagreb 1891. Strana 21.

[3]). Döllinger: Heidenthum nnd Judenthum. Regensburg 1857. Seite 43. — Annegarns *Weltgeschichte*. Erster Band. 6 Auflage. Münster 1886. Seite 131 und 132. —

[4]) Dubois: Mocurs de peuples de l' Inde I. c. 12. — Djelo istog misijonara prevedeno je i na engleski: Dubois and Beauchamp: Hindu manners customs and ceremonies. Oxford 1906.[3]

[5]) Bazala str. 34.

povratak u jedinstvo.[1] Brahma je stupio na mjesto Varune, te emanacijom stvorio Brahmance i cijeli svijet. Teško je točno opisati, što zapravo znači riječ „Brahma.“ Čini nam se da Pesch i Schanz imaju krivo, kad misle, da Brahma nije nikad bio pravi, pučki bog Indijaca. To se protivi mnijenju većine historičara. Doduše mi pristajemo uz onu njihovu teoriju o postanku i značenju te riječi, da je prvobitno značila *molitvu*, onda *onoga koji moli*, zatim *svećenike*, pa sam *kult i žrtve*; ali nam se čini premalo rečeno da Brahma znači nekog posrednika Mittelding, izmegju osobnog Boga i neosobnog prauzroka svijeta[2]). Indi su njega direktno kao boga štovali[3]). Smetaju mnogo i razna imena, koja mu se pridijevaju, zatim teorija emanacije, po kojoj je on duša svijeta, a još više i panteizam. Cijeli je taj brahmanizam djelo refleksija i raznih spekulacija njihovih filosofa, kojoj bijaše konac — potpuni panteizam i politeizam. Koje onda čudo kad im broj bogova naraste od 3339 na 330 milijuna. Ipak se često opažaju jasni tragovi monoteizma, tako štuju glavnog boga Trimurti. To je bilo jedno tijelo sa tri glave. Po pravu bi to bila tri boga, dakle nekakovo trojstvo, kako su ih i nazivali; no ipak se uvijek samo jedan ističe i to Brahma, ali i Višnu, koji je čini se još najpopularniji. „Brahma je glava svemira“ on ga „uzdržaje“, on je prvorogjeni u svemiru. Dok su se prije najveći atributi pripisivali drugim bogovima, sada se pripisuju Brahmi.[4]) Prije je glasilo u Vedama: „Na istini je zemlja utemeljena, a na suncu nebo. Po pravu postoje Adityas“ (najviši bogovi, sinovi božice Aditi). Sad pako glasi: „Brahma je riječ, riječ u istini je Brahma.“ „Brahma je pravo.“ On uzdržaje nebo i „zemlju.“ Jedanput stoji: „Indra i Agni su najplemenitiji“ megju bogovima.“ a sada drugiput: „Brahma je najplemenitiji megju bogovima.“ *Bagavadam* nam takogjer slično pripovijeda:[5]) „Kad nadogje Brahmino vrijeme, sunce će i mjesec potamniti, debela će tama zemlju pokriti.“ „Višnu sam sve

[1]) Dr. Stöckl: Grundriss der Geschichte der Philosophie. Mainz 1894. Seite 3. — Bazala str. 37: — Histoire de la Philosophie, par M. De Wulf. Louvain 1906. pag. 3. —

[2]) Schanz: Apologie II[3] S. 48 und 49. — Pesch: Gottesbegriff S. 11.

[3]) Wetzer und Weltes Kirchenlexikon. II.[2] Seite 1180—1192.

[4]) Hermann Oldenberg: Buddha[5] Stuttgart und Berlin 1906. S. 32. — Dr. Edmun Hardy i Buddha (Sammlung Göschen). Leipzig 1905. S. 66 u. 67.—

[5]) *Die Religion* mit Hilfe der neuern Gelehrsamkeit und Wissenschaft in ihrer *Allgemeinheit* nachgewiesen. Nach dem Französischen von einem kath. Priester. I. Band. Würzburg 1837. S. 222.

će prosvijetliti, on sam je svijetlo.“ Akoprem se Trimurti jedva iz daleka može prispodabljati sa kršćanskom naukom o presv. Trojstvu,[1]) ipak se često i izrazito sva ta tri božanstva spominju kao jedna osoba. „Brahma, Višnu i Siva dogju patrijarhi Atteriju, te mu reknu: Znaj, da nema megju nama nikake zbiljske razlike.“ Drugom zgodom — opet će knjiga *Bagavadam* — jave mu se opet: „Jedno se biće javlja u tri osobe, po učincima stvorenja, uzdržavanja i razorenja,[2]) ali, ono je jedno jedino. Ako upraviš službu božju na jednu od tih triju osoba, to ti ona upravo tako vrijedi, kao kad bi ju žrtvovao svoj trojici ili jednomu najvišemu bogu.“[3]) Njihove Soma-žrtve (asclepias acida) sjećaju i odaju vjeru u neumrlost. Kao što su si nekada prvi ljudi uživanjem soka toga drveta, dugo vremena sačuvali neumrlost, dok ju grijehom ne izgubiše, tako se ona može i sada zadobiti. Ta božanska hrana čuva i jača tijelo za drugi život.[4]) *Cathapata Brahmana* sasvim jasno pripovijeda o potopu, kako je Manu spasio malenu ribu a ona kasnije za potopa njega.[5]) Isto dokazuje i enciklopedija brahmanske nauke — *Bhagavata purâna*, — koja je Indijancima ono što je katolicima Summa sv. Tome.[6]) Nalazimo kod njih i moral. Već spomenuti zakonik *Manus* preporuča pravednost i čistoću, a kori lakomost, okrutnost i klevetanje.[7]) Po Bagavadamu su im glavne dužnosti: Boga štovati, sa bližnjim biti prijazan, nevolje ustrpljivo snašati, sućustvovati i pomagati nesretne, laž mrziti, postiti, milostinju dijeliti, preljub oduravati i čitati ili slušati svete knjige. Te dužnosti vežu svakoga bez iznimke.[8] Za razne zločine nalažu strašne, najogavnije pokore. Pijanac mora da pije kravinu mokraću[9]) i slično. To je

[1]) Hrvatska Straža 1905. strana 547.

[2]) Nalazi se tu i aproprijacija (κόλλησις) t. j. svakoj božanskoj osobi se pripisuju specijalni atributi. Isdoredi u Ueberweg — Heinze: Geschichte der Philosophie. 9 Aufl Erster Theil. Berlin 1903. Seite 24.

[3]) Die Religion, ibid. 212—214.

[4]) Fischer S. 84. i Schanz II (1905) S. 44.

[5]) Fischer S. 96.

[6]) Ibidem p. 97. O njoj opširnije u: Revue des sciences philosophiques et théologiques 1907. pag. 266—280 et 686—702.

[7]) Pauthier—Brunet: Les. livres sacrés de toutes les religions I. Paris. Migne 1858. p. 374. ssq.

[8]) Bergier: Historische und dogmatische *Abhandlungen* von der wahren Religion nebst der Widerlegung der Irrthümer. Bamberg u. Würzburg 1788. Seite 471. — Die Religion mit Hilfe — S. 223.

[9]) Hammerstein: Das Christentum und seine Gegner II. Trier 1900 S. 10.

još danas u običaju, napose kod budhista. Brahmanizam uči i neuništivost duše. Pijanci će kad umru na neko vrijeme biti strogo kažnjeni, pretvoriti će se u crve i kukce. Višnu je odredio, da će se zločesti „još jedanput roditi i iskusiti nerazdružive nesreće.“ Zločesti će nenadano umrijeti, te će trpiti strašne muke. Morati će hodati po željeznim šiljcima, bit će bačeni u maticu, dubinu vatre itd. — Brahmanizam se brzo raspane u razne sekte i škole. Kako su mu na čelu stajali Brahmani, zagospodovaše oni narodom. Brahmanizam je dakle u prvom pogledu spekulativna i fantastična religija samo jedne kaste. Nije on nikada postao svojinom cijelog iudijskog naroda. Na druge niže staleže vrlo su mrzili. Znalo se je dogoditi — kad su išli u svoje pagode žrtvovati — da su ih na ulici susreli zanatlije ili cehovci. ¡To bijaše velika uvreda, zato su im odmah vikali neka se otstrane. Nijesu li ih poslušali, imali su ih pravo ubiti.[1]) (Njihov utjecaj na duhovni i socijalni život puka, sve je više rastao, dok se napokon ne pomoli i postupice ne razvije, jaka jedna reakcijona sekta, kojoj bijaše utemeljitelj Gotama *Buddha*, (što će reći „prosvijetljeni,“) pustinjak iz kraljevskog plemena Žakja (Cakya, Cakyamuni). Akoprem oba stajahu na istom stanovištu promatranja svijeta, ipak se ovaj potonji razvije u posve protivan sustav. Jesu li ljudi samo pojavni oblici jednog prabića, onda pada svaka bitna razlika izmegju pojedinih kasta, onda su svi ljudi na svijetu jednaka bića. Tim smo eto došli do treće perijode religije starih Inda.

3. Budući da nije stalno zajamčeno kad je Buddha živio — neki kažu godine 623. drugi 600. neki opet 478. 470. 463. — zato smo mi zaokružili, te uzeli godine 500. prije Krista. M. A. Troyer[2]) je tu stvar proučavao, ali je došao do vrlo čudnovatih rezultata. „Iz velike množine — kaže on — tih izvještaja, naveo sam samo 21. a ti kolebaju od 3112. do 543. godine pr. Kr. Najstariji pripadaju sjeveru, a najmlagji jugu Azije.“ Dapače je bilo i učenjaka, koji su sumnjali i nijekali egzistenciju Buddhe. Tako na primjer vrsni poznavatelj buddhizma *Emil Senart* u svojoj knjizi: Essai sur la légende du Buddha (Paris 1875), kaže, da on nije drugo već personificirani ili antropomorfizovani bog sunca. Kad je tomu

[1]) Bergier 475.
[2]) Citujemo iz Pescha: Gottesbegriff S. 17.

tako, bit će nam razumljivo da će i nauke njegove biti nejasne. Pa i zbilja, nema možda na svijetu sistema, koji bi bio zagonetniji i nerazumljiviji. Stoga moramo kod proučavanja buddhizma razlikovati samu nauku ili teoriju od prakse. Pravo je rekao protestantski biskup *Šereševsky*:[1]) „Više od dvadeset godina proučavao sam buddhizam; buddhističke sam knjige temeljito čitao; razgovarao sam sa stotinama bud. svećenika i monaha, kineskih, mongolskih, tibetanskih; pohodio sam stotinu bud. hramova, da, u njima živio. Smatram se opravdanim, da konstatujem, da nije još nikada čovječanstvu po nijednoj religiji donesen ogromniji sistem prevare i ludila.“ Prije nego pregjemo na same nauke, reći ćemo dvije tri o životu Budhe.[2]) Rodio se u Kapilavatthu. Otac mu se zvaše Suddhodana a majka Mâyâ. Oldenberg i Hardy na temelju starijih legenda tvrde, da nije bio kraljevska roda, nego da mu je otac bio bogati veleposjednik. U Kapilavastu mu je kralj Asoka g. 249 pr. Kr. podigao spomenik sa napisom: „Ovdje se je „uzvišeni“ rodio.“ Roditelji ga prozovu imenom Siddharta, kasnije tek dobi naslov Buddha. Majka mu umre već sedmi dan nakon poroda. Sad se Suddhodana oženi Mahâpajâpatî-jom sestrom njezinom, koja odgoji Buddhu. O njegovu nam je djetinjstvu malo poznato. Ima tu sijaset legenada i fantaziranja. Tako i ona tvrdnja sv. Jeronima, da gimnosofisti vjeruju, e se je Buddha rodio od majke djevice, nipošto ne stoji.[3]) Po jednoj se naime legendi priča, da je Maya Gotamina majka tvrdo sanjala. U snu joj se ukaže bijeli slon (znak blagosti), te ju s desne strane dotakne, a njoj se pričini, kao da joj je u utrobu zašao. Maya na to probudi kralja, te mu pripovjedi, što je sanjala. I zbilja nakon 10 mjeseci dogje vrijeme, da rodi. Uz rajsko pjevanje uzmu angjeli dječaka, te ga prikažu majci, govoreći:

[1]) Stimmen aus M. Laach 1887 (33B.) S. 131.
[2]) Oldenberg: Buddha. 1906. S. 86—234. — Dr. Buddhismus nach älteren Pâli-Werken. Müster 1890. S. 25—48. — Julius Dutor: Das Leben des Buddha. Leipzig 1906. — Neuman: Die Reden Gotamo Buddhas. Leipzig 1905. — Dr. Hardy: Buddha (Sammlung Göschen) Leipzig 1905. S. 30—50. Pischel: Leben und Lehre des Buddha. 1906. — Kirchenlexihon. II. B. S. 1403—1410. — Apologetische Rundschau 1908. S. 403. — Prilog Hrv. Straže 1905. str. 51. — Revue des sciences philosophiques et théologiquse 1907. pag. 579—580 et 1908. pag. 603.
[3]) Hardy: Der Buddhismus nach älteren Pali — Verken. Münster 1890. Strana 122.

„Budi vesela kraljice, rodila si velikoga sina." Još prije, kad se je Bodhisattas (bijeli slon) utjelovio, pratila je taj čin utjelovljena, koje bijaše „veliki i dragovoljni čin zadovoljštine," grmljavina i potresi. Kasnije jednom promatraše Buddha nebo, te reče o sebi: „Ja sam prvi izmegju ljudi, najbolji, najugledniji, taj je moj porod zadnji, otsada nema više novoga bitka."[1]) Ima i drugih bulaznjenja, tako da je nakon poroda došao neki starac imenom Asita iz Tusita—neba, sav presretan uzeo dječaka u ruke i rekao: „Neprispodobiv je ovaj, najbolji izmegju ljudi." Po drugima su ga prikazali u hramu itd. Toliko nam je samo poznato, da je po običaju bogataša bio odgojen po vojniku, a nešto i u znanosti i umjetnosti. U mladosti provagjaše život vrlo nećudoredan i raskošan. Često je išao pod neku veliku smokvu i razmatrao. U 29. godini susretne na šetnji kod svog dvorca u Lumbini u jednog nemoćnog starca, teškog bolesnika i jednog mrtvaca. To ga je tako potreslo, da je počeo razmišljati o prolaznosti i nevoljama ovoga svijeta, pa ostavi dvorove i ženu i djecu, te se povuče u samoću. Sad zadobije ime Sakhya - Muni. Tu ga slijedi pet učenika. Otsada sprovagja veoma strogi život u neprestanu trapljenju, te očekivaše čas „prosvijetljenja." Oni ga iz blizine promatrahu, te nakaniše, da mu se nakon objavljenja pridruže t. j. da mu budu učenici. Budući mu nijesu sva ta trapljenja ništa pomogla, popusti nakon šestogodišnje strogosti, na što ga oni ostave. Jedne noći ipak nadogje taj sugjeni čas prosvijetljenja. Sjedeći pod drvetom — koje se od onda prozove „drvo prosvijetljenja," — u dubokom promišljanju upozna on „biti stvari," te postane „potpuno prosvijetljen" (Sambuddha). „Hier sitzend — kaže Oldenberg — ging er durch immer reinere Zustände der Selbstentäusserung seines Bewusstseins hindurch, bis das Gefühl allwissender Erleuchtung über ihn kam: in alldurchdringender Intuition meinte er die Irrwege der in die Seelenwanderung verschlungenen Geister zu erkennen, das Wissen zu besitzen von den Quellen, aus denen das Leiden der Welt fliesst, und von dem Weg zur Vernichtung dieses Leidens."[3]) Sedam dana uživaše utonuvši u kontemplaciji „vimutissukha" t. j. sreću otkupljenja. Tek nakon 21

[1]) Apologetische Rundschau 1908. Seite 404.
[2]) Weiss: Apologie II. 1895. S. 466.
[3]) Oldenberg: Buddha[5] (1906.) Seite 128.

dnevnog dugog posta donesu mu Tapussa i Bhallika dva trgovca, hrane, nešto riže i meda. Kad je pojeo i oprao se, padoše oni pred njega te mu se pokloniše i zaprosiše u njega zaštitu. To bijahu prvi njegovi „štovatelji" (upâsakas). Ima i jedna novija bajka da je bio tu u pustinji napastovan.[1]) Dugo je vremena razmišljao, bi li tu svoju teško postignutu nauku svijetu objavio. Došavši do jesnog zaključka, ode u Benares na Gangesu, gdje ga isprva držahu za lugjaka. Tu nagje petoricu izgubljenih učenika (po jednoj drugoj legendi ih je tek sada prviput našao) i mnoge druge sljedbenike. Koja dva decenija obilažaše okolo poput prosjaka, propovijedajući s dubokim osvjedočenjem i vršenjem herojičkih kreposti, četiri uzvišene istine (ariya — sacâni) buddhizma: o zlu, o postanku i uništenju njegovu, i o putu, što vodi k uništenju. On je najsvetiji i najsavršeniji. „Koji je to put — kaže on toj petorici monaha,[2]) — u sredini, što ga je spoznao „savršeni", koji otvara oči, koji otvara duh, koji vodi k miru, spoznanju, razsvijetljenju, k Nirvani? To je ta sveta staza sa osam dijelova, koja se zove: prava vjera, prava odluka, prava riječ, pravo djelo, pravi život, prava težnja, pravo mišljenje i pravo uronjenje u sebe samoga."

Nauka o te „četiri plemenite istine" (cattvâri ariya - saccâni) sastoji u tom: rogjenje je stradanje, starost je stradanje, bolest je stradanje, smrt je stradanje, biti združen (samprayoga) sa onim, kog ne voliš, jest stradanje; od onoga, koga voliš rastavljen biti, jest stradanje; željkovano ne postići, jest stradanje, u kratko peterostruko prijanjanje (već prema pet sastavina bitka: forma, osjećanje predstave, nastojanje (po Oldenbergu) ili obličje (Hardy) i spoznanje (Oldenb.) ili svijest (Hardy) — dakle cijeli bitak čovječji) uz svijet je stradanje. To je ta plemenita nauka o stradanju (dukkha).

O postanju stradanja: to je žegja, koja vodi k ponovnom rogjenju, praćena strašću, koja svoje zadovoljstvo sad tu, sad tamo traži; žegja za putenom nasladom, za postojanjem i dobrobiti. To je plemenita istina o nastanku boli (dukkha - samudaya).

[1]) Oldenberg str. 138.
[2]) Oldenberg str. 149. — Isto i kod Bazale: Povjest filosofije. Zagreb 1906. Strana 44.

*

O uništenju stradanja: ugašenje te žegje, gdje ne ostane nijedna požuda, nju napustiti, samoga se sebe odreći, nje se osloboditi i ne dati joj mjesta. To je sveta istina o koncu stradanja (dukka nirodha).

Put napokon što vodi k uništenju ili kraju stradanja (dukkhanirodhagâminî patipadâ) jest već spomenuta prava vjera, odluka, riječ, čin, život, težnja, mišljenje i pravo udubljenje u sebe samoga.[1]) To je ta sveta istina i osmorostruki put, koji vodi u Nibbânu.[2]) Riječ ta značila mu je uništenje, ugasnuće ili stanje mira. Ovo potonje znamenovanje nalazi se osobito kod puka.

Poslije steče sve više pristaša. Šezdeset „apostola" pomagahu mu oko raširenja „kraljestva zakona." Kod njihova razaslanja reče im:[3]) „Ja sam slobodan od ovih okova, čovječanskih i božanskih. Tako budite i vi. Propovijedajte nauku, koja je krasna na početku krasna u sredini i krasna na koncu, po duhu i po slovu. Naučajte savršeni i čisti život."

Kad mu je broj učenika narastao do 1000, držao je svoju *propovijed o vatri.* „Sve gori, i te kako? Oko, vidljive stvari gore; spoznanje vidljivoga gori; čuvstva, osjećaji gore. No kakovom to vatrom? Vatrom požude, sljepote, opsjenjivanja sa „uregjenjem starošću, smrću, bolima, brigama, potištenošću i zdvojnošću." Zato će svaki, koji kroči tim „plemenitim putem" biti zasićen svima stvarima. „Dosadit će mu oko, vidljive stvari, dodijati će mu spoznanje i čustva, duh i misao." Kad mu to sve dodija, bit će prost od požude, i toga si svjestan; on zna da je spasen, da će preporogjajima biti jedanput kraj, da je čisti život (brahmacariya) dovršen, savršenost polučena, dužnost ovršena; on zna, da nema više povratka na ovaj svijet."[4])

Nakon kojih dvanaest godina povrati se kući, gdje si obrati oca i mnoge druge odličnjake. Zadnji, kojega je osobno obratio bijaše *Subhadda.* Napokon mu se približi i konac života. Zadnje mu riječi bijahu: „Samo naprijed, o monasi! Sve što nastaje, prolazi;

[1]) Oldenberg str. 150. — Dr. Hardy: Buddhismus (1890) S. 33. und 34. — Bazala, ibid. — Hrvatska Straža III. str. 546.

[2]) To je nirvâna, koju je Buddha tako zvao. Vidi Hardy: Buddha. Leipzig 1905. S. 40. Bemerk.

[3]) Dr. Hardy: Der Buddhismus nach älteren Pâli — Werken. Münster 1890. Strana 25.

[4]) Oldenberg str. 211 i 307. — Hardy: Buddhismus str. 38.

sve se bori bez prestanka." Poslije toga vine mu se duh u kontemplaciju, te prošav sve stupnjeve meditacija, unigje ravno u Nirvanu. To bijaše nakon 44. godišnjeg javnog djelovanja, u dobi od 80 godina. Tijelo mu pokopaju u zlatnom lijesu uz veliko slavlje. Onaj čas, kad je unišao u Nirvanu, nastane silna grmljavina, a bog Brahma Salampati reče: „Buddha, knez pobjede, najveći učitelj cijeloga svijeta, najsilniji, savršeni, unišao u Nirvanu."

Mi smo baš hotimice naveli njegov život. Šta vidimo u njem? Svuda je natrušen istinama iz evangjelja. Pitanje o autenciji njegove nauke i njegove egzistencije, prepuštamo drugima. Za našu stvar dostaje to što smo rekli. Buddhizam — govoreći o njegovoj teoriji — pun je zabluda, on je pesimizam. Ali uza sve to sadržaje po koju plemenitu i uzvišenu istinu.[1]) I mi pristajemo uz većinu učenjaka, koji tvrde, da je on agnosticizam i nihilizam, dapače i ateizam, jer (teoretski) niječe dva fundamentalna momenta, dvije kardinalne istine svake religije — naime egzistenciju Božju i besmrtnost duše. No ta se nauka nije dotakla puka. On si je sazidao hramove, izmegju drugih bogova, glavnu ulogu igra sam Buddha. U puku vlada politeizam, on ima svoje svećenike. U Nirvani nazrijeva, poput onoga u Muhamedanaca, svoj raj. Puk štuje bogove, napose Buddhu, njegovo relikvije i slike po hramovima. On se tu u Vihârama (hramovima) nalazi naslikan i to na tri načina, gdje stoji, sjedi na prijestolju i spava. Tim se slikama klanjaju njihovi svećenici. Hramovi im se dijele na tri djela: na predvorje, svetište i najsvetiji dio. U potonji imaju pristup samo svećenici. Dapače i sami „bonzi" kad idu na prošnju, mole nad dobročiniteljima i žele im obilan „blagoslov" od Gotame. Drugi članovi Panzalâ (samostaski monasi) bave se čitanjem starih pali — i sanskrt — manuskripata. Imaju oni i svoj moral. Dakako da se u tom mnogo pretjerava, Tako je dokazano da najviše jedan od desetorice živi u celibatu. Potvrgjuje to *Pahamunay,* koji je sam bio buddhistički monah, a sad je član kongregacije Oblatâ Neokaljanog Začeća, na otoku Ceylonu.[2]) Darovima za žrtve mogu si i najveći griješnici ishoditi oproštenje, dok će oni koji ne će da dadu, za sigurno u pakao. Monahe vežu 10 zapovijedi (Mahavagga 1, 56):[3])

[1]) Hrvatska Straža, 1905. strana 546.

[2]) Die katholischen Missionen 1894. str. 269 i 270.

[3]) Stimmen aus Maria-Lauch 1887 (XXXIII B.) S. 31.

1. Nijedno živo biće ne smije se ubiti.
2. Ništa ne ukrasti.
3. Čuvati se svake nečistoće.
4. Ne smije se lagati;
5. Opojna pića uživati.
6. U zabranjeno vrijeme ne jesti.
7. Uzdržavati se od plesanja, pjevanja, glazbe kazališta i drugih sličnih zabava.
8. Ne uporabljivati vijence od cvijeća, mirisave stvari, pomasti i druge urese;
9. Krevete koji su previsoki i preširoki.
10. Novac ne primati.

Tko ovršuje te zapovijedi, biti će sretan, dočim se onaj, tko ih krši, baca u sigurnu nesreću. Ima i drugih propisa. Krivo bi nas shvatio, tko bi mislio, da su to zbilja bili pravi redovnici, ili još više, da su te kreposti nalične ili jednake onim kršćanskim. Naša je svrha samo pokazati, da buddhizam ima nekakove, pa bilo to i najniže nazore o moralnom i kreposnom životu. „Ali toliko je sigurno — kaže Cathrein[1]) — da općeniti ćudoredni pojmovi i načela, koja su trajna baština čovječanstva, u buddhizmu ne manjkaju.“ Ne samo n. pr. da im je zabranjeno lagati, nego se imaju čuvati i drugih grijeha, što se počinjaju jezikom, tako grješnih govora, vrijegjanja, psovanja i nepotrebnih govora. Monasi imaju posebna odijela i zavjete. Tko ne može ukrotiti putenosti, smije „položiti ruku“ t. j. kidisati na svoj život. Pa ako komu bolest priječi, da ostane vjeran svojim trapnjama, dozvoljeno mu je uskraćenje svake hrane, naime ascetičko samoubojstvo, koje je spasonosno, dobro i zaslužno.[2]) Nagje se tu i po koji znak ljubavi, blagosti, poniznosti i ustrpljivosti. Karakteran nam je u tom pogledu razgovor izmegju Gotame i njegova učenika Pûrne[3]). Djeca valja da poštivaju roditelje i da im budu na ruku. Roditelji pako imaju se brinuti za djecu da vrše zapovijedi, za naobrazbu i imutak. Učenici treba da učitelje u svem slušaju i časte. Ovi opet neka se brinu za dobro svojih djaka i neka ih potpomažu, ne smiju s njima ne-

[1]) Maralphilosophie. I. Band. Freiburg 1904. Seite 586.
[2]) Dr. Edmund Hardy: Der Buddhismus nach älteren Pâli — Werken. Münster 1890. S. 96.
[3]) Dr. Albert Bazala: Povjest filosofije. Zagreb 1906. Strana 45.

pristojno razgovarati itd. Kuće domaćine neka se brinu za ukućane, svećenike nek poštivaju, a ovi neka druge podučavaju o vjerskim dužnostima. Ženitbeni drugovi treba da čuvaju megjusobnu vjernost.[1])

Kad bi već sad iz rečenog povukli zaključak, mislimo, da ne bi imali krivo, ako ustvrdimo, da je buddhizam prvotno više neka filosofska sekta, nego li religija. Buddha sam, kao da se je ustručavao govoriti o glavnim i kardinalnim točkama religije. Buddhizam je nastao iz promatranja svijeta. Potvrgjuju nam to tibetski izvori. Buddha je vidio da ima na svijetu toliko zala, pa je istraživao šta bi n. pr. bio uzrok bolestima i smrti? Tomu je uzrok rogjenje; ovomu pako začetak prouzročen požudom. Požudi je uzrok čuvstvo ili osjećanja. Čuvstvu su razlog vlastitosti stvari, time pako ime i obličja, onda spoznanje, njemu opet misao; misli napokon neznanje. Neznanje je dakle uzrok svemu zlu; je li ono otstranjeno, prestaje svako zlo. Pravo pak znanje naučaju i podaju četiri uzvišene istine.“[2]) Buddhizam je dakle filosofija koja uči sreću i blaženstvo. Sredstvo kojim se služi ta etička filosofija jest askeza. Ali s druge strane, kasnije sve se više, osobito u puku ističe religijozni karakter. Rekli smo već da njemu Nirvana znači neopisivo vječno savršeno blaženstvo. Dokazao je to Dahlmann (u svom djelu: Nirvana. Eine Studie zur Vorgeschichte des Buddhismus. Berlin 1896.) Narod vjeruje u bogove. Dapače nalazimo kod buddhista i izričite katoličke obrede, uredbe i crkvena odijela. Čini se, da su to ostanci od ono malo kršćana i od misijonara. Znamo naime, da je Sopatros našao u 6. stoljeću na Ceylonu čitave općine kršćana. U Kini misijonariše nestorijevski misijonari. Tibetanci poprimiše više običaja od franjevaca.[3]) Mnoge je takogjer i Tsong Kaba uveo, kad je nastupio kao reformator buddhizma. Imaju oni biskupski štap,[4]) mitru, misno odijelo, pluvijal, dva kora, koji izmjenično pjevaju, psalme, egzorcizam, blagoslivljanja kod kojih *Lama* polaže desnu ruku na glavu vjernika. Ne manjkaju im dapače ni krunice (čisla),

[1]) Cathrein: Moralphilosophie I. Str. 587.
[2]) Christian Pesch: Der Gottesbegriff in den heidnischen Religionen des Alterthums. Freiburg 1886. S. 18.
[3]) Gutberlet: Apologetik II. Münster 1904. S. 268. — Isto i u Hrv. Straži 1906. str. 272.
[4]) Theologische Quartalschrift. Tübingen 1858. S. 300. — Gutberlet, ibid. — Schanz: Apologie II. 1905. S. 78.

celibat, egzercicije, štovanje svetaca i relikvija, posti, procesije, litanije i blagoslovljena voda. Nego čini se da još najviše u oči upada njihova *ispovijed*. Potvrgjuje nam to „*Patimokkha*," koja sadržaje 227 *dhamas* t. j. pravila, kako se ima postupati sa raznim vrstama griješnika. Dvaputa na mjesec morali su monasi zajedno obavljati javnu ispovijed. Pripovijeda o tom Dikson, koji je imao sreću da 2. siječnja 1874 na dan punog mjeseca — posredovanjem svog prijatelja Kaewitiyagala — Unnanse — prisustvuje jednom takom sastanku, *capitulum culparum*. Dva po dva monaha dolažahu pred poglavara (najstarijega po ordinaciji) te nakloniv mu se rekoše: oprosti mi gospodine sve grijehe, počinjene mislima, riječima i djelima (dvarattayena katam sabbam aparadham khamatha me bhante) itd. Najstariji je onda čitao formule i pitao ih po tri puta. Dolaze tu na red svi mogući prekršaji, proti redovničkom staležu, reguli, ponašanju, disciplini, o hrani, odijelu, de sexto i dr. Onda slijedi apsolucija. Imaju i ekskomunikacije. Razumije se, da ta ispovijed kao i drugi navedeni religijozni znakovi ili običaji, nemaju u sebi ništa više do li samo simbolički karakter. Ona ima tek deklaratornu i disciplinarnu vrijednost i veže jedino monase, a o kakovoj ekspijatornoj nema tu ni govora.[1]) Sve te navedene stvari dozivaju nam u pamet onu Tertulijanovu: anima naturaliter christiana.

Glavno je buddhističko svetište na Ceylonu pagoda Dalada-Maligawa u Kandy, gdje se čuva Buddhin zub.[2]) Čovjek se mora čuditi zaslijepljenosti tih ljudi. Oni naime drže da je taj bjelokosni zub — velik je palac i pô — zbilja Buddhin. Dogagjaju se tu i obavljaju velike svečanosti. Triput na dan po cijeli sat tu bubnjaju i sviraju. Svi, pa i najobrazovaniji ljudi, koji su svoje študije vršili u Royalu ili u kolegiju Trinity u Engleskoj, akademici iz Cambridge-a, Ratama-hatmaya i Mudalyara, dolaze onamo, te čine svoj „salam." Narod štuje više bogova. „Popularni budhizam — pripovijeda pater Schäfer[3]) — se je i na Ceylonu već davno povratio prezrenim i zabranjenim brahmanskim bogovima, jedino što megju njima Buddha zauzima časno mjesto. Najvećem

[1]) Vidi o tom opširno u časopisu: Der Katholik. Mainz 1886. Erste Hälfte. S. 218, 268 i 412. — Krače u Oldenberg: Buddha. 1906. S. 429.
[2]) Did katholischen Missionen 1904. Seite 151.
[3]) Missionen, ibidem.

dijelu puka prešla je religija u puko praznovjerje." Veoma je zanimivo što nam sad dalje pripovijeda.[1]) „Koji bog bijaše vaš ljubimac, dok ste još bili buddhist, upita on jednog svog obraćenika. Bijaše li to Buddha, Siva ili Kataragamara (ta trojica nalažahu se u hramu dotičnog sela)?" „Nijedan od ta tri" — glasio je odgovor. „Kako to, zar ovdješnji buddhisti poštivaju i druge bogove?" Mjesto da mi odgovori, pozove me neka ga slijedim u obližu šumu. Jedva što smo tamo prispjeli, vidim ja ljude koji sa svih strana ovamo dolažahu. Bijahu neki sami, a drugi (muževi, žene i djeca) u malim grupama, noseći u rukama žrtvene darove, rižu, mlijeko i slador. Svi upraviše korake naprama skupini veličanstvenih divljih smokava, oko kojih bijaše čistac. Prispjevši tim divovima prašume, polože svoje darove na podnožje najvećega stabla, te se brzo povuku natrag. Na granama drveta višahu različni „ex votos," koje sam radoznalo promatrao. Iznenada nešto zašušti, te začujem čudnovato siktanje. Kad tamo to bijahu dva *kobra* (vrst otrovnih zmija u Indiji), koji se izvuku iz duplja i pohlepno se spuste na žrtvene prinose. Naokolo stojeći narod baci se sastrašen na tle, te ih obožavaše. Ja pogledném — nadovezuje on lijepo — na mog obraćenika, koji je do mene stajao. Njegove nasmiješene usnice odavahu sažalni prezir, a mjesto da mi štagod rekne, mirno učini znak križa.

I ako je taj narod u religijoznom pogledu duboko pao, ipak to čuvstvo u tim zmijama nazrijeva nešto božanskoga. Tako je i u Kini. Potvrgjuje to barun Hübner,[2]) koji je pribivao takim klanjanjima: Ne samo čitavo pučanstvo, nego i sam generalni guverner provincije, Taotai, municipalni činovnici grada Tientsina, sva ta gospoda krenuše u svečanom gala odijelu, u pagodu, da se poklone maloj bestiji. Ja upravim pitanje na jednoga, čije je mijenje u ovakim zgodama mnogo važilo: „Smatraju li guverner i druge visosti adoraciju zmije za zapovijedjenu iz državnih obzira, kao neki popust narodnom praznovjerju, ili i oni dijele sa ovim potonjim?" „Bez sumnje" — bijaše odgovor — „potkralj vjeruje, upravo kao i zadnji Kuli, u božanstvo zmijino."

[1]) Id. Ibid.
[2]) Natur und Offenbarung 1888. S. 494. — Takogjer preštampano i u Gutberletovoj apologetici I. 1895. S. 100.

Eldorado buddhizma — pravo kaže Gutberlet[1]) — jest Tibet. 80.000 Lama ne smiju se ničim drugim baviti, van samo žrtvovanjem. Borave u 3000 samostana. Na čelu im je Dalai—Lama „živi Buddha“ koji stanuje u tvrgjavi Botala kod Lase. Ta Lasa analogna je Rimu, a Dalai—Lama papi. Silno je njegovo duhovno i svjetovno gospostvo. Lame, napose *žuti*, i puk nalazi u njemu neko utjelovljeno nadnaravno biće. *Crveni* Lame mogu se ženiti i žive kao obični puk, jedino se hodočaste k pagodama nekoliko puta na godinu. Velik je njihov upliv. *Žuti* Lame stanuju po samostanima. Katkada se ih tu nagje na stotine, dapače i do hiljade u jednom samostanu. Glavni im je posao „molitva,“ koja sastoji u tom da izmjenice u dva kora čitaju, čiji sadržaj gotovo niti jedan ne razumije. Dapače ima ih i sijaset takovih, koji neznadu ni čitati, već mumljaju nešto prema sluhu. Je li takova „molitva“ od puka naručena, tad to traje po cijeli sat i dulje, dapače i po cijeli dan, koja se onda višeputa za čas prekine čašicom čaja. Jer tu treba sve članove nagraditi, razumije se, da samo dobro stojeći ljudi mogu biti dionici te molitve. Mnogi Lame moraju prositi, dok se drugi bave trgovinom, treći tjeraju zle duhove, proriču, bacaju karte, gataju itd. U jutro rano čim ustanu okrijepe se čajem i maslacem, a onda na posao. Najprije bubnjaju, onda tule u trublje. Zatim slijedi recitovanje molitava. Oko podne i poslije podne opet sviraju. Kad izgone zle duhove, dogagjaju se iste ceremonije. Obično onda silno viču i sviraju, te im se i fukara priključi, pa pucaju dok god ne istjeraju vraga. U samom gradu Litangu ima do 6000 ovakovih „svetih ljudi.“[2]) Dr. Brišar[3]) tvrdi da ih u „plavom gradu“ Mongolije ima najmanje 20.000. Mnogi tu historičari i putnici pretjeravaju kad npr. tvrde da četvrtina ili dapače trećina naroda sastoji iz Lama, no istina je da ima vrlo mnogo obitelji iz kojih je barem po jedan muški član postao Lamom. Abbé Huc se je jako

[1]) Natur und Offenbarung. Organ zur Vermittlung zwischen Naturforschung und Glauben. 1888. Seite 490. — Isto i u njegovoj apologetici. II. 1904. na strani 75.

[2]) Joseph Spillmann S. J. Durch Asien. Zweite Hälfte. Freiburg 1898. S. 162. — Kath. Missionen 1897. S. 207; 1905. S. 135. — Theologische Quartalschrift 1858. S. 292. ff.

[3]) Quartalschrift. Tübingen 1858. S. 293.

iznenadio nad religijozitetom tih naroda.[1]) „Tibetanci — kaže on — imaju uvijek krunicu u rukama i mrmljaju molitve. i onda kad čim drugim zabavljeni. Na izmaku dana ostavljaju ljudi posao, te se muževi, žene i djeca sakupe — razdijeljeni u grupama prema zanatu i starosti — u pojedinim gradskim četvrtima na javne trgove. Svi kleče i poluglasno pjevaju molitve. Ti religijozni koncerti tako brojnih pobožnjaka odzvanjaju u jakoj harmoniji cijelim gradom te imaju nešta svečanoga, moćno diraju u srce. Kad smo mi prvi put bili svjedoci ovoga prizora, usporedili smo taj poganski grad, gdje svi zajednički javno mole, sa *gradovima Evrope, gdje se ljudi stide javno se prekrižiti.* Molitve, što ih kod tih večernjih sastanaka vrše, različne su prema dobama godine. Krunica im sastoji u riječima: Om Mani Padem Hum; ona je u ustima sviju, svagdje se nagje napisano, na ulicama, trgovima i stijenama u sobama.“

Isti nam *abbé Huc* pripovijeda o napornom no ipak uspješnom djelovanju misijonara kod tamošnjih buddhista. Na samom dvoru tibetanskog regenta radili su za raširenje kršćanstva.[2]) Nakon višekratnih razgovora o kršćanskoj vjeri, odgovori im on: „Vaša je vjera ista kao i naša; temeljne istine su iste, jedino se razilaze u izlaganju i tumačenju.“ Mislio je on na dvije bitne točke, o postanku svijeta i selenju duša, radi čega je njegova vjera, prem se je u nekim stvarima približavala kršćanskoj, u glavnom ipak vodila panteizmu. On ostane pri svome. Bijaše takogjer čvrsto uvjeren, da će i oni doći do istih rezultata, pa si dade mnogo truda e bi ih o tom osvjedočio. — Nego šteta, da je *abbé Huc* tu vanjsku sličnost i pričin uzeo za istinu i nutarnje osvjedočenje. Neki idu dapače tako daleko, te kažu da bi njegova knjiga trebala doći na indeks.[3]) O tim mongolskim Lamama izvješćuje nas i Luigi Barzini u svom najnovijem djelu: *Peking-Paris im Automobil* (Eine Weltfahrt durch Asien und Europa in 60 Tagen. Leipzig, Brockhaus 1908.) „U Mongoliji, kaže on, ima toliko Lama, da sačinjavaju većinu muškog pučanstva. Ima li otac *pet* sinova, *trojicu* odredi za Lame. Ima

[1]) Souvenirs d' un voyage dans la Tartarie, le Thibet et la Chine pendant les anneés 1844, 1845 et 1846. par M. Huc, pretre — missionaire de la congreg. de St. Laraze. 2. vol. Paris 1853.

[2]) Souvenirs d' un voyage dans la Tartarie . . . U njem. Andreevom izdanju (Leipzig 1885.) na str. 287.

[3]) Schanz: Apologie II. 1905. S. 79.

Lama, koji su pastiri, vodići karavanâ, trgovci konja itd. Cijela Mongolija je jedan neizmjerni samostan. U Lamaismu je stara energija rasâ iščeznula; narod je od ratnika postao filosofom." On ih je i posjetio. „Već smo se htjeli usidriti na automobil, kad stupi pred nas jedan starac. Bijaše čudnovato odjeven, te smo mislili da je žena. Mi mu se približimo, pozdravimo ga, fotografirasmo i nagovorismo ga, a on ni riječi. Niti je pokazivao začugjenje niti bojazan. On bijaše duboko uronjen u meditaciji, te ga na odlasku vidjesmo kako nas nepomičan promatraše, bez da je razumio, tko bi mi bili." U pustinji izmegju Udde i Tauerina nagjoše cijele povorke takovih Lama. Oni bijahu svake dobe, glava im i lice bijaše sasvim obrijano. Obučeni bijahu u kute i plašteve žute i crvene boje, koji nalikovahu kakovim togama a bijahu zamusani. „Wer ahnt, was für ein aufregendes Erlebnis unsere Ankunft für diese Eremiten war, die sich von der Welt abgeschlossen haben, um die heiligen Schriften des Buddhismus zu studieren und über sie nachzudenken!"[1]) Da ne bi tkogod mislio, da su to zbilja pravi redovnici ili da je buddhizam u istinu sličan kršćanstvu, navesti ćemo glede prvoga riječi engleskog putnika Gilmour-a:[2]) „Veliki griješnici Mongolije upravo su Lame, a hramovi su središta pokvarenosti... Nemoral je upravo grozovit... Urga, najsvetije proštenište sa 10.000 monaha, pravo je vražije leglo." Što se tiče drugoga obzirom na buddhističku teoriju, to je on kržljavi filosofski sistem, bijedni agnosticizam, duboki panteizam, koji ne pozna Boga, duše, pakla, Spasitelja, crkve ni sakramenata. Čovjek je sam svoj bog, jer svaki može postati Buddhom.[3]) Ipak on nalazi toliko pristaša. Schopenhauer i Hartmann cijene ga daleko nad kršćanstvom. U Njemačkoj je već g. 1887. bilo prodano 27.000 egzemplara ponijemčenog buddhističkog katehizma. *Lotusblüten* što izlaze od g. 1893. u Leipzigu uzeli su si za zadaću, raditi oko raširenja orijentalske teosofije. U Braunšveigu „*Sphinx*" širi bud. ideje, te ih nastoji u

[1]) S. 169 u 184 ff. — Missionen 1908. S. 157.

[2]) Hrvatska Straža 1906. str. 272.

[3]) Stimmen aus M. Laach 1886. (31 B.) S. 504—519; 1887. S. (32 B.) 17—35; 1887. (33 B.) S. 17—33, 118—132. — Apologetische Rundschau 1908. S. 401—415. — Prilog Hrv. Straže 1905., str. 47—56. — Dr. Hardy: Der Buddhismus nach älteren Pâli Werken. Münster 1890. S. 110—142. — Hetinger: Apologie V. 1900. S. 500 Gutberlet: Apologetik II. 69. u. u. 266.

sklad dovesti sa kulturnim zadaćama novoga doba. Mnogo se takogjer trsi i g. 1903. osnovano bud. *Missionsverein* u Leipzigu. Kod nas u Hrvatskoj, takogjer već ima pristaša i slavitelja kao npr. Kranjčević, Gjalski i Tresić a i u nekim beletrističkim i političkim listovima u „Vijencu," „Nadi" i „Obzoru" pa u „Pokretu" i „Zvonu" našao je odziva.[1]) Sam Oldenberg koji se je toliko trudio i tako je zagrijan za buddhizam kaže:[2]) Man hat, indem man bemüht war den Buddhismus dem Christentum anzunähern, als den Kern frommer Sittlichkeit des Buddhisten erbarmende Liebe gegen alle Wesen hingestellt. Darin liegt etwas Wahres(?). Aber die *innerliche Verschiedenheit* der beiden sittlichen Potenzen lässt sich doch nicht übersehen. *Die Sprache des Buddhismus hat keine Worte für die Poesie der christlichen Liebe*, welcher jenes Loblied des Paulus gilt, der Liebe, die grösser ist als Glaube und Hoffnung, ohne die auch wer mit Menschen — und Engel-zungen redete, ein tönend Erz wäre oder eine klingende Schalle; und so haben die Realitäten, in welchen jene Poesie innerhalb der christlichen Welt Fleisch und Blut annahm, in der Geschichte des Buddhismus nicht ihresgleichen. — Der Buddhimus gebietet nicht sowohl, seinen Freind zu lieben, als seinen Feind nicht zu hassen"... Sad Oldenberg nadovezuje priču o princu Kunâli, sinu kralja Asoke. Akoprem mu je u njoj zapovijed ljubavi prema neprijateljima „innerlicher und schöner aussgesprochen."[3]) dapače „*nirdgens* hat die buddhistische Poesie Vergeben und Feindesliebe schöner verherrlicht, als in der Erzählung von Kunâla" ipak on sam kaže: „Aber auch hier fühlt man jenen kühlen Hauch, der alle Gebilde der buddhistischen Sittlichkeit umweht."[4]) Jasno nam to pokazuje njihovo štovanje životinja. Oni vjeruju da će se poslije smrti morati pretvoriti u životinje, zato u njima ne nalaze bitne razlike izmegju čovjeka. To je ona luda mudrost, o kojoj bi sv. Pavao rekao da mijenja „gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum et quadrupedum, et serpentium."[5]) Buddhistički bogataši troše na stotine

[1]) Hrv. Straža 1905. Prilog str. 56. — O Obzorovom očijukanju s buddhizmom vidi u Hrv. Str. 1904. str. 112.

[2]) Buddha. 1906. S. 343.

[3]) Oldenberg str. 348.

[4]) Oldenberg str. 350.

[5]) Rom. 1, 23.

hiljada za uzdržavanje životinja, za razne sanatorije i zavode. U Bombayu ima ovakov zavod preko 200.000 kruna godišnjeg dohotka, a sazidan je usred grada, dakle bez ikakvog obzira na štete koje se u zdravstvenom pogledu stanovnicima nanašaju. U njem se hrani i njeguje poprečno 2000 komada bolesnih goveda, 125 starih konja, 500 nesposobnih svinja i ovaca, pa bezbrojne mačke, majmuni, štakori, kokoši, golubovi i papige.[1]) Makar to bila kako god luda navada i pretjeranost, ipak nam odaje nesumnjive simptome religije. Narod je taj divlji i oporan, pa ne smijemo kod njega očekivati čistog shvatanja religije. On je neizrecivo okrutan, tvrd, ohol i ravnodušan, kako je to *Despodius* dobro iskusio tečajem svog osmogodišnjeg boravka u Tibetu.[2]) Pater *Vogel* pripovijeda da je u zadnje dvije godine više buddhističkih monaha bilo obješeno radi ubojstva.[3]) Uza sve to buddhiste strogo i mnogo drže do svojih religijoznih običaja. Barem jedamput u životu hodočasti svaki kroz strašne pustinje svom Dalai-Lami. Najviše se hodočasti glavnom Dalai-Lami u Lasu u Tibetu, ali i onoj drugoj dvojici jednomu u Urgu u Mongoliji, a drugomu u Peking, koji je poglavar od 1200 Lama velikog hrama Jung-ho-kung. To vrijedi kod njih jako mnogo onako kao kod sinova Proroka Mekka. Knez Borghese susreo je jednog takog putnika, što je hodočastio u sveti grad Urgu. Glava mu je bila ošišana, obučen u dugu haljinu, molio je i svaki treći korak poklekao i zemlju ljubio. Na taj način već je bio prešao Mongoliju i pustinju Gobi, svuda od puka gostoljubivo i prijazno podvoren. Svaku večer metnno je na ono mjesto dokle je došao, jedan veliki kamen, da može sutra dan savjesno nastaviti put.[4]) Isto tako je i u drugim stvarima. Kod Hindusa, pripovijeda nam Hoffbauer,[5]) samoubojstvo, naročito iz religijoznih motiva, nije nikakova rijetkost. Braminu stoji na raspolaganje pet načina. On može od glada umrijeti, može se dati spaliti ili se smrznuti u velikom snijegu tibetanskih gorâ, smije se pustiti krokodilima, da ga

[1]) Die kath. Missionen 1887. S. 236.
[2]) Spillmann: Durch Asien II. Freiburg 1898. S. 160. — Isto je bilo i u Missionen 1897. S. 207.
[3]) Maria Immaculata. Illustrierte Marien u. Missions-Zeitschrift. 1907. Oktober. S. 16. — Liepi mjesečnik što ga izdaju Oblati u Hünfeldu kraj Fulde.
[4]) Die kath. Missionen 1908. N° 8. S. 180 u. 181.
[5]) Philosoph. Jahrbuch 1895. S. 147. Revue des sciences philos. et theol. 1907. p. 577.

proždru ili napokon utopiti se kod Allahabada u valovima svetoga Gangesa. Ugledne indijske udovice smatraju to kao jednu religijoznu dužnost, kao nešto zaslužnoga kao neki dokaz ljubavi i dužnog štovanja naprama starom običaju, poslije smrti svojih muževa svojevoljno posvetiti se smrti, nadajući se, da će nakon smrti 35 milijuna godina živjeti u najvećem uživanju paradiza. No dosta o tom!

Sad da rezimiramo! Religija starih Inda, akoprem je toli manjkava i puna zabluda, ipak zaslužuje to ime. Ona je dapače u početku bila monoteistička. „Kasnije što bliže idemo, to više opažamo neko raspadanje; nasuprot pako što dalje, to čista poimanja o božanstvu nalazimo."[1]) Oni još i danas vjeruju u božanstva. Još više, *Monier Williams* nakon vlastitog pomnog istraživanja Hindusa, dolazi do rezultata: Hindusi poštivaju *jednoga Boga* pod različnim imenima." U njihovim molitvama ne samo da opetovano dolazi govor o najvišem biću, koje neka se smiluje bijednim grješnicima, nego na koncu jutarnje molitve glasi izričito: „Neka se *jednome najvišemu gospodaru* svemira svikne moja jutarnja molitva." Jednako izvješćuje i neki misijonar, koji je 12 godina proboravio u Indiji. „Učeniji i mislioci megju Hindusima vjeruju u *jednoga Boga* . . . Oni ga zovu „Bog bogovâ," „jedini gospodar."[2]) Indi vjeruju i u posmrtni život. Nirvana im znači vječni život. Dokazano je to Dahlmann — kako smo već spomenuli — i mnogi drugi, a i isti Max Müller je istoga toga mnijenja.[3]) Indi imaju i moralne pojmove i načela, barem najopćenitije, kako smo s Cathreinom rekli.

Prvotni se dakle oblik monoteističke religije Inda kasnije tek razvio u puku u politeizam, a u filosofskim školama u panteizam, koji se prostog puka ni dotakao nije.

[1]) Spiegel; Die altpers. Keilenschrift. Lpzg. 1872. S. 49.
[2]) Revue del' hist. des rel. 1895. p. 22.
[3]) Dr. Fischer: Heidenthum und Offenbar. 1878. S. 149. sq.

Kulturna načela i rad naprednjaka.

XLIII. „Monasi, užasni monasi“ . . .

Kome bi se drugomu mogao ovakav nemoćni i bijesni krik vinuti iz grudi, ako ne našem dičnom „Pokretu“ (1906. 157.)? A borme će tako morati uzdahnuti svaki iole pozorniji čitač naprednjačke naše literature, jer ako ćemo njoj povjerovati samo stoti dio onoga, što je o redovnicima uopće, a našima napose iznijela, onda nijesu samostani samo „rasadnici najvećih seksualnih opačina“ („Savremenik“ 1906. II., 138.), nego razbojničke špilje u svakom pogledu. Bacimo samo jedan površni pogled po stranim zemljama — bit će nam na utjehu za sve ono, što ćemo kasnije čuti, da se kod nas zbiva!

Kad nas je već „Savremenik“ upozorio na „seksualne opačine“ po samostanima, počnimo s njima. Ništa nam ne će tako lijepo osvijetliti, što se u tome pravcu zbiva po samostanima kao čuveni *„samostanski škandali“ u Italiji.* Škandali su ti počeli na javu izlaziti u Milanu, gdje je neka tobožnja opatica Giuseppina Fumagalli osnovala zavod za siromašnu žensku djecu. Taj su zavod pohagjala preko dana i ona ženska radnička djeca, na koju nije doma imao tko pripaziti. Stalnih je nutarnjih pitomica bilo 8, a vanjskih učenica 20. Sličan je zavod kušala ona već prije toga u Rimu osnovati, ali je bila odatle na zahtjev kardinala — vikara Parrocchia po redarstvu protjerana. Bolje je sreće bila u Milanu. I tu ju je nadbiskup prijavio redarstvu, ali si je ona znala steći kod ovoga usprkos nadbiskupovu protestovanju milost i zaštitu, pa i dozvolu za javno sakupljanje milodara. Pri tome je i ostalo, dok najednom ne osvanuše dopisi u novinama, da se u tome „samostanu“ djeca zlorabe u najgadnije svrhe, da su venerički okužena i t. d. Redarstvo povede najstrožu istragu, a sve protuvjerske novine po svijetu stadoše puniti stupce najstrašnijim i najodurnijim opisima stanja te

djece i ekscesa, što su se tamo zbivali. Dakako da su prve uloge igrale tobožnje redovnice — koje su u liberalnom novinstvu dosljedno isticane kao prave kat. redovnice — pa svećenici, osobito neki don Riva, a govorilo se, da su si redarstveni činovnici znali u tom „samostanu“ čitava bakanalija priregjivati. Čim je prva vijest o tom škandalu prodrla u javu, naš je „Pokret“ za njega rezervovao posebnu rubriku. U br. 168., 1907. iznaša najveće grozote o „škandalu u milanskom samostanu“ — čak je „otkrivena i jedna trogodišnja djevojčica kao žrtva duhovničkih raskalašenika, koja je okužena infekcioznom bolešću.“ Tu vijest završuju gospoda kod uredništva „Pokreta“ s napola opreznim a napola ciničkim dodatkom da su „pripravni u ostalom, da nam je „Hrvatstvo“ dementira.“ Ali u br. 170. već bez straha i rezerve javljaju: *„Izvidilo se je, da su sva djeca zaražena i bolesna!“*

Time je „Pokret“ bio gotov s generalijima o toj stvari i počeo izvješćivati o potankostima. Svinjarijom (nek nam se oprosti ta riječ, jer nema zgodnije) jednom besramnijom od druge pita i sladi kroz tjedne i mjesece svoju publiku sve na račun tih tobožnjih „samostanskih škandala.“ Napokon je bilo premalo naprednjačkim apostolima, što truju i okužuju svojom perverznošću hrv. inteligenciju, pa iznesoše sve to i pred seljaštvo. Tako tumači „Hrv. Narod“ (1907. 31.) da je Fumagallijeva „kako se sada ispostavilo, slala odraslije djevojčice u stanove neoženjenih ljudi, gdje su padale žrtvom muške strasti. I u samom samostanu da su ih zato upotrebljavali i to sami nadstojnici (svećenici) samostana.“

Megjutim Fumagallijeva je samo poslužila kao zgodan početak kampanje, koja se imala protegnuti na sve samostane. I zbilja već u 176. br. „Pokreta“ čitamo, da su još dva redovnika — spominje im samo redovnička imena — „tuženi radi zločinstva „jezuitskog“, počinjenoga na dječacima.“ U br. 178. javlja dalje, da je „u Varazzi kod Savonne uapšeno šest svećenika iz salezijanskog zavoda radi nećudoregja na zavodskim pitomcima.“ U br. 179. napokon iznaša najgnjusnije stvari opisujući u detalje kako su se noću obdržavale nekakve „crne mise“, kakvi su pri tome bili kostimi, položaj i uzdasi redovnika i redovnica, a sve to prema tobožnjim opažanjima i opisivanjima djece, koja da su tim „obredima“ prisustvovala i u njima sudjelovala. Sve se to u „Pokretu“ slika na način, kako si to samo

posve perverzno čeljade u paroksizmu putene pohote može predočiti i zamisliti. Taj je broj „Pokreta“ u potpunom smislu riječi nakrcan najperverznijom gnjusobom. Razlog, zašto „Pokret“ iznaša te infamije, očituje nam on sam ovim riječima: „Ovo se dementira....“ Sam dakle „Pokret“ priznaje, da je to sve laž, a ipak iznaša te gnjusobe i na takav način, da se jasno vidi, kako mu se žuri, da izbaci sav otrov klevete i opačine, što se ma gdje tom prigodom ishitrila o redovnicima. Žuri se, da sve to na javu iznese, dok se nije jasno i sudbeno dokazalo, kako je sve to bilo užasna laž i podvala, plod paklene mržnje, izvagjamo po osnovi izragjenoj u framasonskoj loži, koja je htjela ovim škandalima izazvati u masi najveće demonstracije i nasilja protiv redovnika te prisiliti sabor i vladu na onakovu rastavu Crkve od države, kakva je netom provedena bila u Franceskoj.

Da tu svoju svrhu postignu, lagale su naprednjačke i socijalističke novine po svem svijetu, što no riječ, kao plaćene. „Apologetische Rundschau“ izvadila je iz službenih podataka „Central-Auskunftstelle der katholischen Presse“ na ogled 28 takvih „samostanskih škandala,“ što su ih protucrkvene novine po svijetu raznijele, a sve je bila najbezdušnija laž i kleveta. Tu se iznašaju najgadniji ćudoredni ekscesi, što ih je u to vrijeme počinio jedan Franjevac i jedna redovnica u Veneciji, pa im se i imena iznose. Taj najjači dokaz za istinitost toga škandala zadao mu je i smrtni udarac, jer se odmah dokazalo, da je ta redovnica već davno umrla, a Franjevca toga imena da nikad u Veneciji nije ni bilo. Isto je tako lijepa vijest, da je iz Adrie pobjegla jedna redovnica s liječnikom. Na nesreću iznesoše i njoj ime i svijet je prasnuo u grohot, jer je ta sirotica već prešla 70. godinu, a iz Adrie je „pobjegla“ samo na tjedan dana na duh. vježbe. U Bolzanettu se opet našao u vrtu jednog samostana na užas sve napredne štampe — kostur djeteta. No ubrzo je ta kreposna braniteljica nevinosti morala svoj užas obuzdati, jer su joj dokazali, da je to doduše bio kostur, ali ne djeteta, već posve običnog — s oproštenjem! — psa. I tako se ta komedija niže skoro bez kraja. — Megjutim je negdje ta bezdušnost i tragično svršila, dakako ne za plemenite branitelje „morala.“ Tako starog kanonika Capitania okriviše, da je na djeci počinjao nećudoredna djela. Suci — ne tako „obzirni“ prama jadnome

starcu, kako su bili oni u Spljetu, što proglasiše nekrivim socijalistu Dorbića radi gnjusne pogrde Pija IX. — učiniše, što su mogli, ne bi li se to dokazalo, a kad ne uspješe, proglasiše ga nevinim i pustiše iz zatvora, ali ne kući nego u — ludnicu. Jadnika je naime ta kleveta i toliko mučenje natjeralo u ludilo. („Hrvatstvo“ 1907., 252.) — Druge strašne posljedice te bezdušne agitacije framasonskoga novinstva ne ćemo ni izbrajati. U Italiji je skoro došlo do gragjanskoga rata. „Pokret“ (1907., 181.) javlja: „Svjetina po Rimu i drugdje insultirala je svećenike, na nekojim je mjestima počela demolirati i paliti crkve ili samostane...“ Svima su još u pameti napadaji kamenjem i noževima na engleske klerike, kardinala Merry del Vala, čuvenoga umjetnika don Perosia i t. d. U cijeloj Italiji je zavladalo takvo užasno stanje, da se već počelo pisati i o megjunarodnim konfliktima, jer je masa atakirala i odlične strane svećenike i katolike, pa i cijele procesije. Kako je moralo u to vrijeme izgledati u Italiji, možemo si predstaviti, kad je spomenuti skladatelj svjetskoga glasa, Perosi u „Osservatore Romano“ poslao izjavu, kojoj je u historiji malo sličnih: „Danas... stidim se biti Talijan.“ („Kat. List“, 1907. 395.).

Napokon je to bilo već previše i jednom dijelu antiklerikalne štampe. Tako liberalne novine „Gazzetta di Parma“ pišu upravo ogorčeno: „Preko sedamdesetgodišnje opatice se klevetu, da su tegotne; satirski čini jednog svjetovnjaka, infamija iste vrsti počinjena od jednog učitelja svjetovnjaka, sve to se je — barem sugestivnim naslovima pripisalo osobama, pripadajućim svećenstvu. U jednu riječ, nije se štedilo bestidnih laži ni kukavnih lopovština, a da se učini dojam i da se uzbuni javno mnijenje, da se naucka svjetinu nasilnička djela protiv neporočnih gragjana, samo zato što — nose popovski talar, ili fratarsku haljinu. Autoritativno u laž utjerani, na to se ne osvrću; gonjeni pred sudove zbog sramotne difamacije, sad, kad je rasprava još daleko, hine jogunluk, gotovi poslije sve oporeći, sve sramotno natrag povući i moliti za oproštenje, kad pravorijek i osuda budu skori i neizbježivi; kad klevetni otrov, od njih uštrcan, bude slobodno kolao medju nesvjesnom i glupom svjetinom, koja ne zna, ne čita i ne razumije, i samo vjeruje ono što uzbugjuje živinske nagone.“ („Hrvatstvo“ 1907., 185.). Pa i arciliberalnom „Zeitu“ dodijala ta nemoralna kampanja, te je uvrstio

dopis svoga rimskog dopisnika, koji je tu lijepu rabotu posve raskrinkao. Taj piše naime, da su svi ti „samostanski škandali“ ili trice, koje su onda tako pretjerane, da tu posve pristaje ona naša riječ: od sto vuka — nešto šušnulo u grmu! — ili su napokon stvari posve iz prsta, ili bolje iz zlobne duše isisane. „Zeit“ ide još i dalje i dokazuje tu općenitu svoju tvrdnju za sve slučajeve i osobe napose, počevši od Fumagallijeve, don Rive, don Longa, Salezijanaca pa sve do dječaka Bessona, kojega je njegova pomajka, slobodna zidarica na sve objede protiv Salezijanaca sama naputila. („Hrvatstvo“ 1907., 207.).

Na koncu je uspjeh svih tih škandala, koji su mjesece uzrujavali i užasom napunjavali sve evropsko javno mnijenje, štono stoji pod dojmom liberalnoga novinstva, bio taj, da je od svih ozloglašenih svećenika i redovnika osugjen jedini don Riva i to na temelju iskaza Giuseppine Brambilla. Megjutim nakon proglašene već osude sama se ta djevojčica prijavi sudu i izjavi, da je lažno svjedočila, jer ju je na to formalno prisilio policajni komisar. („Hrvatstvo“ 1908., 198.)

A naš „Pokret“? Osim gore spomenutih riječi „Ovo se dementira“ zabilježio je u broju 80., 1908.: „Mnogi se svjedoci nalaze u protuslovlju“. I to je cijeli dementi tolikih i takvih laži i kleveta!

Ne će za cijelo biti bez zanimljivosti, ako spomenemo, da su baš u vrijeme najžešće hajke protiv „samostanskih škandala“, osugjena — a ne samo oklevetana — tri odlična socijalista radi najodurnijih seksualnih zločina i to: N. Bevignani i G. Guidotti u Paviji i P. Merlini u Milanu, ali naši naprednjaci ni zuba ne obijeliše rad njih. Pa i kad ih izazvao „Dan“ (1907., 41.) — kao najsavršeniji Trapisti, odolješe napastovanju i ne progovoriše ni riječi! — Isto je tako zanimljivo, da su se najgadnije stvari iznašale — i u našem „Pokretu“ — o don Rolliu u Varazzi, ali kad je sud poveo protiv njega istragu, otegnuše se naprednjacima obrazi, jer se ispostavilo, da je to njihov čovjek, obični trgovački agent, koji je svoje „zabave“ obavljao obučen u svećeničko odijelo i time sebi dvostruko veselje pravio. („Dan“ 1907., 34.) Dašto da je i „Pokret“ posve „zaboravio“ svoju publiku izvijestiti, kakav je taj škandalozni Rolli bio — „don“.

Iz svega toga je lako razabrati, da su naprednjačkom zgražanju zbog „seksualnih opačina“ daleko više uzrok „užasni monasi“ nego li same „seksualne opačine“. Ta i ne obaziru se na te opačine, gdje su dokazane, a nikad ne prestaju sa zgražanjem i indignacijom nad njima tamo, gdje je dokazano, da su puka sotonska kleveta, samo ako se ta kleveta tiče — redovnika.

Ali povratimo se iz stranoga svijeta u svoju domaju, pa pogledajmo, kako naši „monasi“ prolaze kod svoje narodne braće „hrvatskih naprednjaka“. Priznati moramo našim naprednjacima, da su u klevetanju hrv. redovnika puno oprezniji, osobito u fabrikaciji kojekakvih „seksualnih opačina“. Znadu, da tu ne bi tako jeftino prošli, kao kad časte talijanske i druge redovnike. No kraj svega toga što se ljubavi i budne pažnje tiče, ne trebaju naši redovnici stranima nimalo zavidni biti. Nema toga reda kod nas, kojemu ne bi naši „napredni“ po koju srdačnu i sočnu u album zapisali. I što je koji naš red za Crkvu i narod zaslužniji, to je kod napredne štampe priznatiji. Da spomenemo samo najzaslužniji i najobljubljeniji u hrv. narodu red, naše dične **Franjevce!** — Neka mi nagju, ako su kadri izmed svih naših narodnih i vjerskih dušmana ma kakav individuum, koji bi im sastavio definiciju, kakvu čitamo u glavnom glasilu „hrvatskih“ i „katoličkih“ naprednjaka: „fratri, ljudi kao obično vrlo slabe naobrazbe, koji potičući većinom iz seljačkih kuća sačuvaše sve, što je najgorega od seljaka, a prisvojiše opet najgore od gradjana, silom utisnuti u red, odgojeni silom ne poznaju nego silu, pa bila ona u kojoj god formi“. („Pokret“ 1908., 215.).

Kako fratar mora izgledati u naprednjačkoj „literaturi“, to se već zna de. Glavno je „lice okruglo, sa sjajnim podvoljcima, baš kao namazanim najboljom slaninom . .“ Ostalo si može svatko proporcionirano predstaviti. („Lovor“ 1905., 69.).

Ali tih nesretnih „fratrova“ ima kod nas ipak previše, a da bi se moglo s njima samo tako općenito obračunati. Zato si je „Pokret“ posve pametno razdijelio posao u svome studiju. Prema glavnoj našoj političkoj razdiobi podijelio je i naše Franjevce u tri provincije: bosansku, dalmatinsku i banovinsku. Kad si je tako trud olakšao, stao je istraživati. Čujmo rezultat toga proučavanja!

Najprije dogjoše na red *bosanski* Franjevci, kojih je najviše, pa su i najuplivniji. Već u br. 21., 1905. javlja „Pokret“ da Franjevci u Sarajevu prigodom smrti Strossmayerove „nisu izvjesili ni crne zastave, jer je tobože nemaju. Naravno, dobro vino i dobra pečenica nagje se kod naših Franjevaca uvijek i za to imade novaca, za to dosižu dohoci“ ... Još javlja, da su „franjevci u ovim zemljama prestali biti narodni dušobrižnici, a postali sušti sluge internacijonalnih isusovaca.“ „Pokretovu“ frazu, da su Franjevci „prestali biti narodni dušobrižnici“, „Hrv. Narod“ (1909., 9.) ovako megju seljaštvom popularizuje: „Današnji franjevci i današnji furtimaši nemaju ništa, baš ništa zajedničkog sa svojim zaslužnim i slavnim predšasnicima ... stoga je glupost reći, da franjevce bosanske treba štititi, cijeniti i štovati, jer su si stekli zasluga za narod.“

„Pokret“ dalje nastavlja: naši fratri — premda u privatnom razgovoru vele, da su oni narodni svećenici, da nisu klerikalci, kao oni oko Štadlera i Posilovića — misle ipak u većini kao i furtimaši.“ („Pokret“ 1906., 233.). Kako je to kod pokretaša užasna pogrda, čut ćemo, kad se o „furtimašima“ porazgovorimo.

Da nebi tko pomislio, da „Pokret“ izuzima hercegovačke Franjevce, kad govori uopće o bosanskima, evo ga gdje najpripravnije uklanja i svaku sjenku takvom nesporazumku: „Hercegovački su Hrvati na žalost zaslugom fratara ... nacijonalno sasvim nesvjesni. Oni su samo katolici, a rijetki su, koji će reći: Katolik sam pa i Hrvat ... Ovaki su rezultati 400. god. vodstva hrvatskog naroda u Hercegovini po fratrima ... Narod počima uvigjati, kud ga je vodila sebična fratarska politika. Ne ćemo opsjenjivati sebe, a niti druge, kad kažemo da je narod izgubio u fratre vjeru i u njihovo vodstvo, najviše zbog svog materijalnog izrabljivanja ... Sa zadovoljstvom konstatujemo i ovaj i ako još čudan preokret“. („Pokret“ 1908., 266.).

Prije no se od bosanskih naših „ujaka“ rastanemo, još ćemo im samo priopćiti, kako ih kiti „Pokret“ (1909., 44.) baš u jednom uvodnom članku: „Poznata je napetost izmegju Štadlerovog svjetovnog svećenstva i franjevaca u Bosni ... Sa franjevačke strane hoće se našoj javnosti — dakako anonimno — sugerirati, kao da neke načelne temeljne razlike postoje izmegju naziranja Štadlerovog

i njih. Kao da su fratri nacionalniji od Štadlera, pak da ih zato mrzi i proganja. Naravski, da se ne usude s tom optužbom izaći javno, već dapače njihovi glavari licumjerno uvjeravaju, da postoji potpuni sklad izmegju fratara i Štadlera. U istinu pak ove su opreke čisto materijalne naravi. Nikakova načela, ničiji veći ili manji nacijonalniji osjećaj ne razdvaja nadbiskupa Štadlera od franjevaca, već samo i jedino nervus rerum ... Objektivna povjest o djelovanju franjevaca pod turskim gospodstvom mora da raskrinka razvikani njihov patriotizam. Da je katoličko pučanstvo još i sada najzapuštenije, zaostala raja, to je žalosna zasluga franjevaca, koji su svojom lukavošću služili svakoj vlasti, a ni malo na korist svoga stada.“

Dalmatinski su franjevci — ako je moguće — još življim bojama orisani neg bosanski. Da prištedimo prostor, evo o njima samo dvije izjave. „Pokret“ najprije uvjerava svoje čitače, da je svemu svijetu „poznato pomanjkanje znanja kod dalmatinskih fratara, a to se njima ne može da upiše u grijeh, nego njihovim učiteljima, koji samo u ograničenoj mjeri poznaju predmete, koje predaju. Ta ni sv. Franjo nije bio istom kakav učenjak! ... ta poznata fratarska ugladjenost! .. na račun daleko poznate fratarske zlobe, koju oni inaće najbolje iskazuju u razmiricama i privatno pravne naravi sa svojim kolegama svećenicima, koji ne pripadaju redovničkom staležu“ („Pokret“ 1906, 264.). O radu dalmat. Franjevaca u narodu izriče ovaj sud: „O štednji, značajnosti i moralu fratar ga malo ili nimalo ne podučava, radije će zaigrati na mauš, zajašit konja, obazreti se na lijepu momu a u nedjelju će zagrmit s oltara proti tobožnjim nevjernicim i raskolnicim naprednjacima, izmišljajući nove fraze i dogogjaje proti nama.“ („Pokret“ 1908., 230.).

A sada da čujemo, jesu li barem *banovinski* fratri štogod bolji! Kako o njima „Pokret“ sudi, najbolje je ispričao u jednom podlisku („Pokret“ 1907., 74.), komu je naslov: „Istinita slika sa sela.“ Evo o čemu se radi:

Seljaku Janku Fudurulića uginu dvije krave ma da je „kupio voštenicu i postavio ju na oltar, u čast sv. Antunu,“ a na dan sv. Antuna „kupio je kod mesara šunku, koju je darovao sv. Antunu, položiv je iza oltara župne crkve.“ Da mu ne ugine i treća, kad ju je kupio „zavjetovao se je, da će prvo tele ove krave — Bog ju čuvaj i sv

Antun — darovati sv. Antunu“ i to onom sv. Antunu, što ga „u kratko narod zove „svinski Janton“ — jer imade više sv. Antuna, n. pr. Padovanski i t. d., nu oni drugi nemaju s blagom nikakva posla.“ Janko svoj zavjet točno izvrši. Kad je došao u samostan „laikuš pomno i vještački opipa tele, uputi Janka, da s teletom čeka u dvorištu, pošto fratri imadu duhovne vježbe . . .“ Za malo „minuta“ dovrše fratri te „duhovne vježbe“ i sad je gvardijan bio tako milostivan, da je za to tele sam čitao misu, pri čem je Janko opet i opet podizao oči „prama nebu i slici sv. Antuna, koja je prikazivala sv. Antuna, kako gladi prase“. Poslije sv. mise odvaži se Janko jošte reći, kako je čuo „da je najviše sreće kod onoga teleta, koje se daruje sv. Antunu, a koje onda fratri prodadu,“ pa plaho zamoli „prečasnoga gvardijana, bili mu htio prodati ovo tele i za koliko.“ —„Hm, hm“ poče gvardijan. „Vi bi to tele kupili. Pak dobro, prodati ćemo Vam ga, jer vidimo, da vjerujete u moć i pomoć sv. Antuna i sv. mise. Dajte dvanajst forinti, pak ajte s Bogom.“ — Sav sretan i blažen izbroji Janko te novce i „odnese sretan i pun nade tele svojoj kući uvjeren, da je gvardijan poštena i milostiva duša . . . Smiluj se sv. Antune čestitome gvardijanu!“ —. Tako svršava „Pokret“ tu „istinitu sliku sa sela.“

„Fratarska lakomost“ tako je omiljela tema „Pokretova“, da nam je nemoguće ovdje iznijeti sve, što je „Pokret“ o tome napisao. Ipak ćemo spomenuti još jedan člančić „Pokretov,“ koji bi nam imao vjerno predočiti, kako je beskrajna fratarska lakomost i kako joj ništa sveto nije. Radi straha pred sudom ne usugjuje se „Pokret“ taj slučaj pripisati našem redu, već „nekom franceskom redu,“ a „štovani čitatelji“ „Pokretovi“ neka ga traže i nagju, ako su junaci! Glavno je „Pokretu,“ da čitatelji dobiju jasan pojam, kakve učitelje i ideale imaju naši fratri. U br. 24. 1905. donosi dakle „Pokret“ „cirkular nekoga franceskoga reda, koji producira sir.“ U tome se „cirkularu“ preporuča sir, jer je „napravljen u azilu naših pokojnica *njihovim od grijeha opranim rukama.*“ Dalje se obećaje svakom, tko kupi 20 kg. „*doznačnicu na misu za pokojnika,*“ a tko kupi manje, dobit će „*doznačnicu na molitvu.*“ I t. d. i t. d.

Megjutim nijesu naši fratri samo lakomci, njih rese u „Pokretu“ sve — pokretaške vrline. Čujmo samo još jednu crticu o „fratru Laurenciju“ („Pokret“ 1909., 80.) Pozvali ga na prijateljsku večeru i iz velikog štovanja spram „božjih ugodnika,“ ponudili da sjedne u pročelje, a on opet iz velike redovničke čednosti odlučno odbio i sio na zadnje mjesto uz — „ljepušnu gazdaričinu kćerku Jelku.“ Za večerom pio je teško crno vino kao dúga. „On je pio iza svake zdravice, ticala se ona njega ili ne. Za vrijeme pauze istrusio bi koju furtim“. Za cijele te akcije bio je izvrsne volje sve dok ne opazi na uri, da je „blizu ite missa est“ t. j. ponoć. Sad je tek dobio „efeta“. Sav svoj gnjev radi toga, što se mora tako rano dijeliti od „ovako razdraganoga“ društva, sasuo je na „svakojake ljude,“ pa i one „od inteligencije“, koji krivo misle, „da mora svaki, tko habit nosi, biti svetac . . . Nisu ni oni u svećeničkim haljama nikakvi nadzemaljski nadnaravni stvorovi, koji bi mogli živiti idealnim životom. I oni su djeca prirode, koja ne poznaje nikakvih iznimaka . . . Onaj pako, koji se prikazuje pred ljudima svecem, koji hoće nešto više biti, nego ostali ljudi, nije ništa drugo, nego farizej, licumjerac, koji zaslužuje, da ga ljudi prezru.“ — I u tom je tonu nastavio a pri koncu koncu završio sav zanesen: „Danas mi se čini, kano da sam nadahnut duhom svetim, kano da bi mogao do zore bez oduška ovako govoriti“. Plod tog „nadahnuća“ bijaše pobratimstvo „patra Laurencija“ s tim naprednjakom.

To je prva slika „patra Laurencija“. Druga je još ljepša. Opazivši na uri, da će odma dvanaest, zagrmi ogorčeno: „Onaj, koji je izumio uru, počinio je najveći atentat na slobodu čovjeka . . . Ona je naša napast, naše prokletstvo, naš zli duh, koji nas uvijek progoni . . . U ostalom — za danas dosta o tom. Meni se žuri. Naskoro će dvanajst, moram još da izrabim ove posljednje časove. Mare! — okrene se pater k vratima — „donesi der deset čaša ovamo!“

Sonoran glas patra Laurencija svratio je pozornost cijelog stola na nj. Mara, kako god je bila troma i lijena, stvorila se za čas u sobi sa punom pregačom čaša. Pater, ne obazirući se ni na

koga postavi svih deset čaša u red i stane komandirati: „Vergatterung"!... „Rechts richt euch" — poravna čaše. — „Ladet!" Naputi ih redom. — „Feuer"! Iskapi ih uzastopce. Sa desetom se je nekako teško rastajao. Netom je i nju ispraznio, reče: „Amen," digne se i stane se sa svima praštati".

Treća slika! Kad je „patra Laurencija" nestalo iz društva, nestalo je i zabave i smijeha, pa se počeše razilaziti. Pisac, šumar, veterinar i pas mu „Dalila" išli su skupa, kad najednom „Dalila stade i počme lajati. kao da zeca tjera. Pred njom leži nešto crna posred ceste. Činilo nam se, kao da je ljudsko tijelo. Veterinar zapali žigicu i primakne ju glavi: „Trista mu muka" — lecne se od presenećenja — „ta to je pater Laurencije". Nismo vjerovali svojim očima. Pružio se nauznak u onu prašinu, pa spava. Mi smo se momentano snašli u toj situaciji. Intonirali smo u tercetu„ In paradisum"...

I tako nam je „Pokret" vrlo slikovito opisao jednu tipičnu naprednjačku „seancu", samo je jednu običnu naprednjačku lupaču obukao u fratarski habit i dobio je — „p. Laurencija", kao u Italiji „don Rollia." No „pripovijesti" još nije kraj. Dotle je još premalo „masna," pa bi „Pokretovu" publiku slabo zabavila. Taj nedostatak je obilno nadoknagjen u četvrtoj slici Tu je malo govora i o ispovijedi u duhu „Slob. riječi" i o zaljubljenom fratru i o smješnim „babama bratinkama", i o fratarskoj mržnji, dakle sve o stvarima, koje mogu podražiti i otupjele živce najizmoždenijega pristaše kojekakovih „Pokretovih" „sloboda".

No evo i te slike u što vjernijem izvatku. U oči Duhova sio pater Laurencije s patrom Leonardom da ispovijedaju „babe". „Crkveni hlad pa ono monotono mrmljanje" uspavaše jadnog p. Laurencija. Pa da je samo zaspao, kako tako, ali on počeo i sanjati, a san je bio „krasan, divan". Sanja on, da čita misu a kad je svršio i vratio se u sakristiju eto za njim i one „gazdaričine Jelke", u koju se uprav smrtno zaljubio. Prolazeći kraj njega ispusti ona sliku sv. Alojzija, na kojoj je bilo napisano: „Dogjite večeras." Kao na krilima pošao je u veče k njoj, a ona ga zamoli, da je pripravi za sutrašnju ispovijed, jer da ne zna sama ispitivati svoju savjest. Sjednu oboje za stol; ona počne čitati iz molitvenika, a on

se sve više k njoj primicati, dok je napokon ne obujmi oko struka i — „Oče"! — Otvori oči: pred njim stoji njegov stari progonitelj pater Leonardo i drma ga za rame, a kraj njega s lijeva i s desna kleči po jedna baba i — ispovijedaju mu grijehe!... Za nekoliko dana dobije dekret, da „ureda radi" — baš je ta formula po „Pokretu" bila u tom fratarskom „dekretu" — putuje u samostan čč. otaca Franjevaca u K.

Ovakovih „crtica" mogli bismo iz naprednjačke literature cijelu zbirku sakupiti. — Kad se publika toga valjda već zasitila, zaredaše i dopisi o raznim „patrima", najprije anonimno, a onda i poimence, dok ih osuda radi slučaja u Klanjcu ne opameti. Sad su i opet redovito samo „općeniti" u svojim razmatranjima o „užasnim monasima". — — — — — — — — — — — —

Mislimo, da nam nije nužda napose isticati da je ovo pisanje o našim Franjevcima formular, po kome se sastavljaju pripovijesti i dopisi i o ostalim našim redovnicima. Spomenimo samo za primjer, da „Pokret" (1906., 213.) zove riječke *Kapucine*, tu posljednju tvrgju Hrvatstva na Rijeci: „Ovi trutovi, ova tuberkuloza na našem narodu".

Dominikanaca nema amo u Banovini pa ih banovinska napredna štampa pušta prilično u miru, ali im zato s tim veću pažnju posvećuju dalmat. napredna braća, U kakovom je tonu to pisanje udešeno, lako će si svatko predočiti, ako samo spomenemo, da naslov jednoga članka o Dominikancima u „Pučkoj Slobodi" (1909., 9.) glasi: „Fratar kune za prava Boga"...

Iz cijeloga ovoga poglavlja može se, ako ništa drugo, barem to razabrati, da je protestanat barun Cramer-Klett čistu i veliku istinu rekao, kad je u bavarskom saboru dao ovu svečanu izjavu: „Redovi zapadne crkve dika su kršćanstva; tako sudim kao protestanat... *Gdje god su se pojavile protucrkvene težnje, najprije navaljuju na redove*"... („Hrvatstvo" 1906., 100.). — Znadu i naši naprednjaci, da sve dotle u Hrvatskoj s „klerikalizmom" ne će obračunati, dok se ne riješe redovnika, ili dok ih barem kod mase svakog ugleda i utjecaja ne liše. Mora im se priznati, da za taj cilj neumorno i energično rade, ne žacajući se nikakvih sredstava, ne strašeći se ni — sudbenih progona.

XLIV. Isusovci.

„Svu mržnju i bijes, što ga ne mogoše na Crkvu iskaliti, od vajkada obraćahu protiv Isusovaca, i sve, štogod ne smiju izravno na Crkvu i njezine ustanove izbaciti, pod isusovačkom adresom šalju onima, kojih se tiče. Tako su ovi redovnici, kao onaj, čije ime nose, opterećeni grijesima i pogrdama čitavoga svijeta". (I. J. Görres: „Die Wallfahrt nach Trier" 1845. 28.).

Isusovcima moramo posebno poglavlje prikazati. Kad bismo htjeli sve iznijeti, što je o toj Družbi i pojedinim njezinim članovima u naprednjačkoj literaturi i novinstvu napisano, trebali bismo i deset poglavlja. U kakvom se tonu tamo o njima govori, mogao bi lako pogoditi onaj, koji o tome još ništa nije čitao ni slušao, kad čuje za jednu izjavu engleskoga ministra P. Warda. Taj je naime protestanat nakon svoga puta po Evropi rekao, da je glede Isusovaca opazio ove dvije stvari: dobri su ljudi svagdje o njima govorili s počitanjem, a opaki svagdje zlo. („Dan" 1905., 29.). Kako pak iz skromnoga priznanja samih naprednjaka čusmo, oni su „skroz korektni" ljudi; ergo: o Isusovcima ne mogu nego dobro govoriti. O tome ćemo se odmah i osvjedočiti.

Da odmah na početku dobijemo ispravno shvaćanje biti i značenja Družbe Isusove, iznosimo najprije njenu definiciju: „Osnutak reda isusovačkoga je — akcentuacija pokornosti i duhovnoga ropstva, što dovodi najposlije do spasonosne točke: proglašenja nepogrešivosti rimskoga pape." („Pokret" 1905., 2.).

Djelokrug toga reda, koliko ga naši naprednjaci istražiše, prilično je opsežan. Tu je najprije *propovijedanje*. Evo kako Isusovci propovijedaju: „Jezuiti . . . rijetko kad da vam govore naravitom, blagom besjedom, iz srca srcu. Meka, duboka ljubav, što je dika kršćanstvu, slazi preko jezuitskog srca kao preko tvrda mramora. Oni plaše paklom. Oni su vam majstori tek u silogizmu vjerskom, u promišljenom nakazivanju svakog protivnika, u teatralnim dosjetkama i bacanijama". („Pokret" 1905., 33.). Ove su riječi doduše u malom protuslovlju s onim opisom isusovačkih misija, što ga prenesosmo iz „Pokreta" u pogl. XXVII. Tamo te propovijedi puno nevinije i veselije izgledaju. Ali hajdmo dalje!

Za inteligenciju su izmislili „jezuiti" posebnu vrst propovijedi, svoje glasovite *konference*. Hoćete li da o njima dobijete jasan pojam, pročitajte samo ovo par lakonskih izraza, koje čitamo u jednom referatu o tim konferencama: „Suhi jezuita" — razmahivanje „stegnutim rukama" — „suho i neugodno kreštanje" — „jasne i naučene riječi suhog i isposćenog intelekta" — „leš, koji nije nikada proćutio širine tajnosti trzaja jedne ljudske duše". („Pokret" 1905., 2.).

Drugo važno polje duhovnoga rada, na kojem si Isusovci stekoše velikih zasluga za kat. Crkvu, jest rad u religioznim organizacijama, osobito *Marijinim kongregacijama*. Evo kako o tome sude naprednjaci: „Ovdješnji jezuite „organizuju" sve žene u razne kongregacije. Usljed ovakovih upliva vele, da je zato i ispao onaj interkonfesijonalni zakon onako natražnjački . . . jezuite, a i drugi furtimaši u ispovijedi pitaju žene, da li im muževi drže „Pokret", te im stavljaju kao za pokoru: nagovaranje muža, da ne pretplaćuje ni ne čita „Pokret" (1906., 8.). „Jezuite" šalju raznim gospodjama pozivnice, da dogju u njihove kongregacije, pa spominju, da se ta pozivnica pokaže kod — ulaza u Crkvu . . . Još će jezuite ovakovom metodom tražiti novaca, kao ulazninu u Crkvu. Ne bi bilo loše". („Pokret" 1907., 63.).

Poznato je nadalje svemu svijetu, kako je isusovačka družba dalà čovječanstvu neprispodobivo više učenjaka prvoga reda na svakom polju *znanosti*, nego što su naši učeni naprednjački kritičari Isusovaca znanstvenih knjiga samo s korica pogledali. Kolike su samo zasluge jednoga Secchia za znanost! A veliki etnolog i geograf dr. F. Ratzel priznaje, da mi ni danas ne bismo imali atlasa srednje i istočne Azije, da nam nijesu isusovački misionari izradili geografske karte toga ogromnoga dijela svijeta. („H. Str." 1908., 31.). Trebalo bi cijeli leksikon napisati, da se bar približno prikažu neprocjenjive zasluge Isusovaca za znanost, a čitavu knjigu, da se iznesu sva laskava priznanja samo nekatoličkih učenjaka. A što misle o tome učeni naši naprednjaci? „Pokret" (1905., 2.) nas posve ozbiljno i odlučno uvjerava, da „čitavo jezuitsko znanstveno nastojanje, čitav t. zv. jezuitizam u znanosti nije drugo, nego pamflet na nju". Kod nas su napose jezuite „utukli jednu čitavu kulturu, tako u Dubrovniku". („Pokret" 1907., 97.).

No s time još nismo na kraju jezuitskih zločina. Sad tek dolazi najteži: jezuitska *politika*. „Jezuite uskrisiše monarhije ... uvedoše obvezatnu državnu katoličku vjeru, crkvene sudove, desetinu". („Pokret" 1905., 2.). „Iz povjesti je naime jezuitskog reda poznato, da su baš jezuite historički reprezentanti ultramontanske katoličke struje". („Pokret" 1907., 97.). „Govoriti s jednim jezuitom ma što o slobodi je izlišno i jalovo". („Savremenik" 1906., II., 139.). O kakvoj slobodi ćeš s njima govoriti, kad je istom pred šest godina „prošlo 70 godina, kako su u Španjolskoj javno pogubili posljednjeg heretika, a taj je bio narodni učitelj". („Slavenska Misao" 1903. 28.). Vječna samo šteta, što nikoja historija nije zabilježila ime toga nesretnoga „narodnoga učitelja", kao ni mjesto, godinu, dan i t. d. toga „javnoga pogubljenja". — Kod nas Hrvata napose „Jezuite su *tudjinci* (Ersin je Tirolac)"! („Pokret" 1907., 101.). Tako barem misle svi štioci „Pokreta", jer ovaj do danas još nije javio — kako ga je „Hrvatstvo" poučilo (1907., 103.), da je otac Ersin brat Slovenac, a nikakav Tirolac. Ili su naprednjaci doista „duboko" uvjereni, da takva strahota, kao što je ma koji jezuita i ne može biti od druguda van iz Tirola?

Napokon ni politika isusovačka nije još najgora stvar. Ako išto ne bi nikoji katolik o njima posumnjao, to je sigurno, da su u kat. bogoslovnoj znanosti prvaci. A kad tamo „Pokret" (1905., 2.) u člančiću „Ne daju mira našim ženama" podmiće im širenje poznatih praznovjernih jeruzalemskih molitvica"! Pišu tamo doslovce: „Otkad su se Isusovci ugnijezdili u Zagrebu, gospodje naše bivaju neprestano bombardirane nekakvim jeruzalemskim molitvicama za oproštenje grijeha ... Kuda vodi takova metoda „preporagjanja u Kristu", ne treba da vama pričam i razlažem ... Podmitati našim ženama, da imadu toliko grijeha, da im 99 puta na dan treba moliti za čišćenje svojih duša, to je gotovo uvrijeda ..." Ne će se toj „jezuiskoj" raboti napokon nitko živ čuditi, tko uvaži, da su samo „Štadlerovi jezuite *krivi*", što zastupnik dr. Elegović psuje u saborniei. („Pokret" 1908., 63.). Ne znamo, jesu li ga baš oni izravno učili i nagovarali da psuje, ali ne bi bilo čudo, kad je već proverbijalna „jezuitska pokvarenost i lakomost". („Pokret" 1905., 27.). Mi obični ljudi doduše ne možemo nikako dokučiti, kakvu bi korist mogli imati „lakomi jezuite" od ma čijega psovanja; ali tko bi sve njihove niti

pohvatao! Glavno je, da se oni u svem svojem radu drže principa „finis sanctificat media" i u tome su se izvježbali „do savršenstva". To im — i nakon što je grof Hoensbroech pred vrhovnim sudištem bio osugjen, a ispred „državnoga suda" prije osude junački pobjegao — veledušno priznaje i sam „Pokret" (1907., 109.) veleći: „Ne može se poreći družbi Isusovaca, da je tu stvar doćerala upravo do savršenstva".

Kako li smo mi naivni katolici imali krive pojmove o toj nesretnoj Družbi! No i kad bismo ovdjé dovršili našu studiju o Isusovcima, još ih ne bismo poznavali! Sigurno bi nas većina držala da su „jezuite" barem katolici, ili makar samo kršćani. Ala bismo se kruto prevarili! Ta ti nesretnici „*u obće ne vjeruju*, nego su sav kršćanski moral, svu kršćansku etiku pretvorili u takovu praksu, koja je upravo antipod svakoj, a pogotovo kršćanskoj religiji. Oni su anacionalci, intolerantni, bezobzirni, a opet oprezni, lukavi i praktični, praktični, praktični". („Pokret" 1907., 99.). Dakle samo što još djecu ne jedu, a inače je na njima „Pokret" sve moguće zločine pronašao. Pa da naši naprednjaci vjeruju bar u vraga, kad već u Boga ne vjeruju, bez sumnje bi rekli, da je i onaj, što je u raju Evu zaveo, mogao samo „jezuita" biti. Ali ako baš to ne vele, nešto su slično ipak rekli: „Leo Taxil je jezuitima darovao i komad — repa samoga djavla". („Pokret" 1907., 75). Šteta, što nam još ne rekoše, je li to Leon Taxil učinio, da ih nagradi, ili da ih kazni što su mu upravo „jezuite" najviše kvarili račune i od početka onako skeptički kritizovali njegova „otkrića"....!

Onu našu primjedbu o rajskom vragu držat će tkogod možda samo ujedljivom šalom na račun vanredno razvitoga „Verfolgungswahna" u naših naprednjaka pred jezuitskom utvarom, ali nas je to sjetilo još nekoliko komičnih prizora iz naprednjačke borbe s tom strahovitom prikazom. Evo samo nešto na ogled! „Kad je u XV. vijeku nastala reakcija proti skolastici ... ustadoše Isusovci u obranu skolastike". („Novo Sunce" 1903; br. 6). Dakako da je to znanstveno otkriće natjeralo u Hrvatskoj na smijeh sav svijet, koji je svršio barem koju nižu srednju školu, pa čuo, da je Družba Isusova osnovana istom u XVI. vijeku (1540. god.). Megjutim nije ni dvije godine iza toda prošlo, a „Pokret" odnese rekord nad „Novim Suncem" u proučavanju povijesti „jezuitskog reda". U 5. naime broju

„Pokreta“ od g. 1905. čitamo megju „jezuitskim piscima“ i ime „patra Ivana Salisburškoga“, koji je na nesreću umro još 1180., dakle jedno 400 godina prije, no što je trebao pa i po modernoj znanosti smio umrijeti! Malenkost je, što taj nesretni „pater I. Salisburški“ i nije bio nikakov „pater“, već najprije svjetovni svećenik, a onda biskup. Još je veća, ili ako hoćete, manja malenkost, da je i siromah vojni superior preč. g. M. Rihtarić postao „jezuita Rihtarić“. Taj se malheur danas u Hrvatskoj dogodi svakome, koji malo jače pričepi naše naprednjačke delije. Ne fali mu avancement u „jezuitski red“! To je doduše razumljivo, kad uvažimo neprispodobiv strah naprednjaka pred „jezuitama“, ali ako je čovjek iole plašljivije ćudi, nije baš jako ugodno, kad čujemo, što je jednom „Pokret“ izlanuo u napadu toga straha: „Oni *vladaju* kod nas, ali to nas ni časak ne će smetati, da nastavimo proti tom — crnom Lojolinom sjemenu borbu *do istrage*“ („Pokret“, 1907. 249.). Bježite „jezuiti“, dok ste čitavi!

* * *

Nije nemoguće, da bi se gdjegod našao koji nadrikritičar, pa prigovorio naprednjacima, e su to sve samo općenite tvrdnje bez dokaza, ali bi jadan izvukao tanji kraj! Ako kamo, to ne spadaju naprednjaci megju ljude, za koje veli sv. Pismo, da su „multas et graves causas objicientes, quas non poterant probare“. (Dj. ap. 25, 7.). Već su se poskrbili naši dalekovidni mladenci za tako očevidne i konkretne primjere, koji će i najlukavijem jezuitskom advokatu začepiti usta. Nije baš mnogo takvih slučajeva, gdje se ne govori o „jezuitima“ općenito i neodregjeno, već se baš imena iznose, pa ćemo ih mi ovdje iznijeti — *sve*. Tako će naši štioci dobiti potpunu i vjernu sliku „pokvarenosti, lakomosti, lukavosti i t. d., tih dindušmana naših pokretaša.

Prvi takav slučaj, iz koga možemo upoznati tu „crnu družbu“ pružio nam je i osvijetlio umni kriminalista“ i jedan od prvaka naprednjaka i slobodoumnika u Hrvatskoj, dr. Hinko Hinković. Učinio je to u knjižici *„Kragja kod Kraljevičkih jezuita“*, koja je najprije odštampana u riječkome „Novom Listu“. Dok ti članci još nijesu bili pretiskani u brošuru, već se požurio dični naš „Pokret“, da ih izrabi još više nego „Novi List“. Pod naslovom „Jezuitska sramota“ u br. 21. 1905. izvješćuje opširno svoje štioce o „ogavnoj

aferi iz jezuitskog manastira u Kraljevici“. Taj referat završuje ovako: „Dr. Hinković nadovezuje o jezuitskom redu izvrsne refleksije, koje ne možemo žalibože radi pomanjkanja prostora prenijeti u cijelosti. — Jezuita Bareta *krivo je prisegao* pred sudom, te sada za nagradu uzgaja kao prefekt i profesor mladež u Isusovskom kolegiju Lava XIII. u Milanu. A njegova braća, jednaka po moralu, organizuju nam ovdje djecu, žene i muževe u svoje kongregacije“! — Kad je pak brošura izašla, „Pokret“ je u br. 35, 1905. u svim superlativima hvali i u zvijezde kuje. Svoju preporuku završuje ovim riječima: „G. dr. Hinković upustio se i u vrlo dohovitu raspravu u opće o jezuitskom redu. Njegovom zaslugom rasvjetljena je ova zagonetna (?)[1]) kragja te su jezuite u Hrvatskoj ožigosani novom sramotom. Iza užasne sramote u Požegi g. 1871., kad su na vrat na nos morali bježati iz Hrvatske, eto im sramote u Kraljevici. To će dobro poslužiti za agitaciju proti ovoj crnoj četi u onim širim krugovima, koji ne mogu shvatiti svu pogubnost njezinu za prosvjetu i napredak ljudstva. Knjižicu dabome svakome preporučamo“. — Nakon ova dva citata držimo suvišnim iznositi sve slučajeve, u kojima je „Pokret“ kao dobar meštar pokazao svojim gojencima, kako se treba ovom knjižicom i cijelom tom aferom „poslužiti za agitaciju proti ovoj crnoj četi“. — Mjesto toga ćemo što kraće prikazati i na ovoj aferi, kolika „pogubnost za prosvjetu napredak ljudstva“ prijeti od strane — naših naprednjaka.

Ali najprije o čemu se zapravo radi?

Dne 12. siječnja 1901. za vrijeme večere ukradena je iz sobe o. rektora isusovačkoga kolegija u Kraljevici svota od 6454 K 70 f. Sumnja je odmah pala na besposlenoga strojara Nazarija Kehlera, koji je često zalazio u kuću Družbe Isusove — nekadašnji frankopanski grad — da popravlja ključeve i kod jednoga Isusovca izuči fotografovanje. Cijelu je kuću izvrsno poznavao, a nedavno prije toga čina bio je u sobi o. rektora, molio novčanu pripomoć, koju je i dobio, te tom prilikom vidio, gdje stoje novci, ključevi i t. d. Nitko drugi izvan samostana nije bio u to upućen. Još je važnije, da ga je baš to veče susreo na stubama, koje vode iz sobe rektorove prema izlazu i pozdravio se s njime isus. klerik (skolastik) Karlo Beretta (a ne Bareta, kako pišu dr. Hinković i „Pokret“).

[1]) I ovaj upitnik u zagradi stoji u „Pokretu“.

U času, kad su se sreli, bio je Kehler baš kraj svjetiljke i tamo od neprilike zastao i sav se stresao. Stvar je prijavljena sudu, na kojemu je Kehler sve nijekao, a s Berettom nije htio ni govoriti, izjavivši, da ne zna talijanski, mada je bio namješten kod „Ungaro-Croate" i tamo kao i kod Isusovaca većinom talijanski govorio. Sudbeni ga stol u Ogulinu osudi na 3 god. teške tamnice, a stol sedmorice povisi kaznu na 4 godine. Ne će se tome nitko živ čuditi, kad su sve okolnosti protiv njega govorile, a on svoga „alibi" ničim nije mogao dokazati. Što više, svjedokinje, na koje se sam pozvao, svjedočile su na sudu pod zakletvom protiv njega. Tako je Kehler dospio u tamnicu i u njoj ostao godinu i pô, kadno najednom stane njegova stara, bolesna tetka pripovijedati, da je ona čula one noći, kako on u svojoj sobi radi, lupa i t. d., da nije dakle mogao počiniti kragju u samostanu. Kehler bude pušten, nekoliko svjedoka preslušano i 7. siječnja 1905. bez ikakove glavne rasprave izjavi zagrebačko državno odvjetništvo, da nema više povoda N. Kehlera radi kragje progoniti. Odmah iza toga počeše izlaziti spomenuti članci branitelja Kehlera H. Hinkovića, u kojima dokazuje 1.) da je Nazario Kehler u istinu nekriv, 2.) da je okrivljen samo zlobom i lažju kraljevačkih Isusovaca 3.) da je pravi tat Isusovac Karlo Baretta i 4.) da je sav red, sva družba Isusova sukrivac tog Berettinog zločina.

Kakvim se sredstvima pri tome „dokazivanju" g. Hinković poslužio, to ne možemo ovdje iznijeti. Bilo bi napokon i suvišno, jer je to već krasno učinio jedan od najvještijih i najboljih kat. novinara u Hrvatskoj, g. Oton Szlavik najprije u nizu članaka u „Hrvatstvu", a onda u posebnoj knjizi „Dr. H. Hinković i — istina".[1]) Mi je ne možemo dosta preporučiti ne samo onima, koji se žele uputiti u ovu aferu, nego i svima, koji žele potpuno upoznati naše naprednjake, njihov način pisanja o protivnicima, napose njihovu svjesnu i ustrajnu upotrebu laži i klevete. Za ilustraciju iznosimo iz te brošure ovdje nekoliko izraza i zaključaka g. Szlavika o pamfletu i osobi g. Hinkovića. Na str. 18. dokazuje mu „naumično zavagjanje čitalačke publike";na 21. „laž, pravu, pravcatu laž" i definuje mu još tu njegovu laž kao „locutio contra mentem".

[1]) Dobiva se kod A. Scholza, a stoji 50 fil.

Na str. 26. dobacuje mu „šarlatanstvo" na 45. „bezobraznost"; na 48. veli, da ono što čini u svojoj knjizi Hinković „nije samo lakoumno, to je nesavjesno, to je drsko, to je šarlatanski"! Na str. 64. iznosi „smušenu logiku" Hinkovićevu, na 65. „prostu laž", na 66. „puku paklenu zlobu", a na 69. veli: „Jedva je vjerojatno, da imade danas, u dvadesetom vijeku odvjetnik, koji se usugjuje onako lakoumno, onako zlobno i opako, onako mala fide napisati"... Na 82. str. opet servira pisac g. Hinkoviću epitet: „bezobrazna laž" (dvaput podcrtano). Isto tako podcrtano čitamo na 100. str. slijedeće: „*Ovako zlorabiti ustrpljivost papira, ovako javno, bezobrazno lagati, ovako cielu javnost za nos voditi, ovako rabiti ne restrikciju, već pravu, pravcatu, javnu, očevidnu laž, ne može dakako nijedan Isusovac sa svojim „pokvarenim moralom", ali može veleučeni i poglaviti doctor juris i odvjetnik u Cirkvenici, gospodin Hinko Hinković.*

Sam krupno lagati, a druge bez dokaza s laži biediti — to je od prilike vrhunac nemorala i bezobraznosti". Na str. 101. dokazuje se g. Hinkoviću, da posve zaslužuje riječ, kojom se sam razbacuje — „izmet ljudski". Na str. 105. „dr. Hinković i opet — laže... slavni kriminalista laže... i opet laže... on to znade, ali čini se nevještim, samo da čitaoca zavara, obiediv" i t. d. Na str. 106. čitamo: „Prigovor „klevete i objede" ostaje dakle neoprovrgnut, te si ga slavni kriminalista nikad više ne će oprati s lica". Na str. 108.: „U ostalom gospodine doktore, koliko puta jošte da opetujemo, da lažete". Na 109. „Kako infamnim sredstvima se napadač Jezuita usugjuje služiti u svojoj opakoj borbi, vidi se najbolje..." Napokon na 119.: „Gosp. dr. Hinko Hinković poslužio se je u svojoj polemici i čitavom *lažju*, ruglom, klevetom".

Sva ova laskava i časna priznanja izašla su u „Hrvatstvu" g. 1905., a najvještiji naš kriminalista i odvjetnik na sve to nije se ćutio uvrijegjenim ili se nije usudio tužiti — ne znamo pravo. Kad je već prošao rok za tužbu, preštampani su ti članci u spomenutu knjigu, koja se svršava ovim riječima (str. 153.): „Mi smo postupak cirkveničkog kriminaliste stavili u pravo svjetlo. Do danas još nismo dočekali, da nas je tužio. Ova brošura mu produljuje rok. Mi čekamo". — I na taj poziv taj slavni odvjetnik niti pisnu niti zubi škrinu. I slijedio je još cijeli niz izaziva u kat. štampi, pa napokon i u brošuri „Domagoja" „Predgovor" (str. 8.), ali sve zaludu.

No da pravo kažemo, mi se tome kod g. Hinkovića i ne čudimo. Taj se gospodin prije zvao Heinrich Moses i bio je Židov. Pohrvatio si je kasnije ime i — pokrstio se. Nakon toga pokrštenja na prvom predavanju „Slobodne Misli" 7. 12. 1908. „duhovito" je rekao dr. H. Hinković: „... i ja se ponosim da pripadam onoj rasi, koja je omogućila otkupljenje čovječanstva" — naime osudom i ubijstvom Kristovim! („Pokret" 1908., 283.). Tu je zbilja na mjestu ono već poznato razlikovanje izmegju „polivenja" i „pokrštenja". Pa napokom zar tome „polivenom" gospodinu nijesu stvarno dokazana sva istakuuta svojstva u krasnoj i poučnoj brošuri „Raj i pakao", koja je izašla kod A. Sholza 1908. kao odgovor na istoimeni prvi pamflet njegov, u kome je kušao ruglu izvrći skoro sve temeljne kršćanske istine?! A koliko mu je laži, kleveta i špiritističkih gluposti dokazano u „H. Straži"! Kud bi dakle taj čovjek dospio, da tuži sve, što bi drugi pošten čovjek morao tužiti?!

G. se dakle Hinkoviću ne čudimo, ali se čudimo svoj naprednjačkoj štampi, koja se nakon svega toga ne ustručava na taj skup laži, klevete i gluposti pozivati i preporučavati ga svojoj publici. (Nedavno mu i „napredna omladina" napravila reklamu u svojem isto takvom pamfletu: „Klerikalci i istina"). No napokon kad se sjetimo svega, što smo čitali u toj štampi, i što ćemo tek iznijeti — ni tome se ne čudimo. Snašli su se — par nobile fratrum.

*

Drugi „dogagjaj", koji će nas uvjeriti o besprimjernoj „pokrarenosti jezuita" donio je „Pokret" g. 1908. u br. 102. pod strašnim naslovom: *„Djevojku na umoru silovao — jezuita"*. Slučaj se dogodio u Karbinu — kako „Pokret" piše, a zapravo se mjesto zove Harwin — jednom selu u austrijskoj Šleskoj. „Pokret" doduše ne donosi ime toga „jezuite"; ali mi smo doznali, da se zove Sieprawski. No sve te pogrješčice i propusti izmakle su „Pokretu" od samog moralnog zgražanja. Kolika je morala biti indignacija u uredništvu „Pokreta" razabire se već iz uvoda u opis dogagjaja: „ Čovjeku se zbilja zamrači pred očima, kad čita... ali da će se ovakvo šta dogoditi, nije nitko niti u snu za cijelo mogao ni pomisliti. Slušajte, pak se bezumite..." Onda opisuje u detalje, kako je taj zvjerski zločin „jezuita" počinio i to još za vrijeme, kad je umiruće djevojče imao ispovjediti i na smrt pripraviti. Vijest završuje ovim

riječima: „Kako je ožalošćenoj rodbini bilo u onaj čas, suvišno je i napomenuti... Odmah je podnesena prijava državnom odvjetništvu. — Kakova bi kazna bila dovoljna za ovakovu zvijer"? — Tako eto „Pokret" o tom užasnom dogagjaju, kod koga je na žalost „Pokretovu" svakako najužasnije to, što je od svega samo to istina, da je „podnesena prijava državnom odvjetništvu"; ali ne od roditelja djevojčinih, nego od oca Sieprawskoga. On je naime tužio istomišljenike naših naprednjaka u Šleskoj, koji su tu strahovitu klevetu na staroga (već je 36 god. u Družbi) redovnika iznijeli i po svem „naprednom" svijetlu raširili. Kad su plemenita braća naših pokretaša bila po zasluzi osugjena, učinila su, što su mogla: apelovala su do zadnje instancije, da zasluženu kaznu bar što dalje odgode. Kada je napokon i zadnja instancija presudu izrekla, donijelo ju je i naše „Hrvatstvo" (1909., 62.) i pozvalo sve hrvatske klevetnike sijedoga brata Poljaka, da počinjenu nepravdu i sablazan isprave. Taj je poziv „Hrvatstvo" ovako završilo: „Da su ljudi... oni bi ovu klevetu opozvali, ali ovako? Lagat će i dalje, kako su lagali i doslije, a kako lažu i sada". „Pokret" je svojom tvrdokornom šutnjom do današnjega dana dokazao, da ga — „Hrvatstvo" vrlo dobro pozna.

*

Čujmo sada treći dokaz „jezuitske pokvarenosti". — U br. 209. 1906. javlja „Pokret", da je o. *Piemonte* „htio na nekom mladiću izvesti bestijalno, upravo gadno nedjelo". Zatim nastavlja: „Evo kakvi su vam naši Isusovci! To je njihov moral — u praksi. Jednako su se tužno proslavili sedamdesetih godina u Hrvatskoj u Požegi, pa su zbog toga bili izagnani iz Hrvatske. Kad su mislili, da se na taj njihov zločin zaboravilo, uvukli su se kao šišmiši opet u Zagreb. Otac Piemonte sad se pobrinuo, da osvježi ovu uspomenu, te se čini kao da su oni zločini — osobita krijepost isusovačkog reda"... U br. 213. 1906. „Pokreta" čitamo o istoj stvari pod naslovom „Još o jezuitskom barbarizmu": „„Naše Jedinstvo" donosi vijest, da je zadarski sud odustao od svake istrage proti ocu Piemontu i da je isti već pušten na slobodu... Mi to shvaćamo... Protekcijama, preporukama i novcem može se danas mnogo postići. No ipak moramo „N. J." javiti jednu, za nj veoma žalosnu vijest. Otac Piemonte je doduše pušten, ali od rasprave se nije odustalo,

premda smo potpuno uvjereni, da će se i tu dokazati njegova — „nevinost“. Napokon u br. 222. 1906. javlja, da je o. Piemonte zbilja riješen pred sudom od svake krivnje, pa to ovako tumači: „Uostalom mi smo i navijestili, da će časni otac biti riješen, jer znamo, da se o tome moralo raditi“.

Tko je našu radnju dosele pratio, tome ne bismo ovdje trebali ni riječi dodati. Odmah bi pogodio, što mu je držati o „zločinu“ o. Piemontea, a što o iskrenosti, plemenitosti, pravednosti i ostalim krepostima — „Pokreta“. Ali jer smo uvjereni, da bi „Pokret“ našu šutnju ozbiljno i temeljito izrabio kao osudu siromašnoga o. Piemontea i svih „jezuita“, iznijet ćemo u kratko, što je bilo na stvari.

U kolovozu 1906. pozovu o. Piemontea iz Spljeta na Lošinj, da drži troje duh. vježbe: gospogjicama, redovnicima i gospogjama. Kad je to obavio, uputi se Lloydovim parobrodom natrag u Spljet. More je bilo burno, pa je bilo dosta putnika na brodu, kojima je „more naudilo“, ili kako se obično kaže, koji su dobili t. zv. morsku bolest. Megju tima je bio i o. Piemonte. Kad mu je posve pozlilo, poleti na palubu. Bila je noć i on zabasa u jednu kabinu, te počne ondje povraćati. Neki gospodin, koji je u toj kabini spavao, probudi se i zahvali noćnom posjetniku na iskazanoj pažnji sa nekoliko ne baš najljubežljivijih izraza. Megjutim kad se o. Piemonte uljudno ispričao i situaciju razjasnio, ispriča se i vlastnik kabine, te mu još pomogne naći izlaz na palubu. Na tom putu srete o. Piemonte tog „Pokretovog“ „mladića“ (onda mu je bilo 27 godina), inače starog znanca o. Piemontea. Kad je ovaj razabrao nepriliku vlč. oca, odvede ga na palubu sučelice „fumoiru“, dakle najjavnije mjesto na brodu i sjedne na klupu, dok je o. Piemonte stajao kraj njega i — „žrtvovao Neptunu“. Od muke si je i pojas skinuo. Najednom pristupi jedan gospodin „mladiću“ i odazva ga nekamo. Kako se poslije ispostavilo, bio je to detektiv, koji nije znao, da je „mladić“ znanac o. Piemontea, već ga držao običnim putnikom, koji se primakao o. Piemonteu, da izrabi njegovu nepriliku, pa mu džepove isprazni. Ali još čas prije, no što je detektiv odveo „mladića“ ustao je nedaleko o. Piemontea jedan Nijemac — vele i protestanat — koji se dotle slično mučio kao i Isusovac i otišao kapetanu broda te mu prijavio, da je jedan „jezuita“ ovaj čas doveo nekoga mla-

dića na palubu, da tamo s njime — nemoralno opći. Kapetan M., na žalost Hrvat, poznati veliki štovatelj „Pokreta“, smjesta ode o. Piemonteu, koji se sam na svome mjestu još uvijek patio, te mu oštro odsiječe: „Ne mogu dopustiti, da se na mome brodu čine nemoralne stvari“. Kad je o. Piemonte sav u čudu zapitao: „Kakve to nemoralne stvari?“, okrenuo mu je kapetan legja i bez riječi se udaljio. — Sjutra u jutro, čim je brod prispio u Zadar, podnese kapetan prijavu, a redar jedan dočeka o. Piemontea, koji je megjutim misio i odvede ga u tamnicu. Stvar se dakako kod prve istrage razjasnila. A kad je sudbeni liječnik dr. Peričić jošte pregledao o. Piemontea i „mladića“, izjavio je, da čistoća o. Piemontea služi na diku reda, kome pripada“. — Pošteni kapetan, koji je svu smutnju najviše skrivio, zatražio je odmah premještenje na drugi brod.

Sve je ovo opširno iznijelo „Hrvatstvo“ (1906. 221.) skupa s doslovnim sudbenim riješenjem. A kad su sve to gg. oko „Pokreta“ pročitala, napisala su sjutradan one besramne riječi: „Uostalom mi smo i navijestili, da će časni otac biti riješen, jer znamo, da se o tome moralo raditi“.[1]) Zar to nije sotonska mržnja, koja u svojoj borbi do istrage ne bira sredstava — pardon! bira i što su gnjusnija, to su toj čeljadi milija!

*

Pri kraju smo! Još nam preostaje samo jedan konkretni dokaz, da naprednjaci imadu pravo, kad su navijestili Isusovcima „borbu do istrage“ i kad u toj borbi postupaju po onoj Machiavellijevoj: „Il fine giustifica i mezzi“. Zadnji je to dokaz, a i zadnja nada njihova u borbi protiv mrskih i strašnih „jezuita“. Već iz zadnja tri „dokaza“ „jezuitske pokvarenosti“ razabrasmo, kakvim oružjem misle naprednjaci poraziti ovoga dušmanina. Osjećaju oni i sami, da će malo koga uvjeriti njihova nemoćna dreka protiv isusovačkih propovijedi, kongregacija, znanosti, „ultramontanstva“ i t. d. Malo drugačiji juriši, nego što su naprednjački dokazali su, da su „jezuite“ u tome neranjivi, pa si na tome oklopu mogu naši mladenci oko „Pokreta“ samo slabe svoje zubiće polomiti. Ćute i oni sami, da sve to nije nipošto ona prava „Ahilova peta“ kod „jezuita“, pa

[1]) I glasilo je velikosrpske propagande (zakutni gospićki „Srbin“, brat „Pokretov“) donijelo onu klevetu. Ne znamo, da ju je poreklo.

je potražiše drugdje — u privatnom životu pojedinih članova Družbe Isusove. Znadu takogjer, da kod „jezuita" ne će ni njihova publika tako lako povjerovati ma kakvoj brbljariji „Pokretovoj", i zato u „Pokretu" nalazimo tako malo konkretnih slučajeva i dokaza „jezuitske pokvarenosti". A i ti dokazi, što ih iznesoše, očito nam kazuju, da se uzdaju samo u sudbene odluke. Jest, samo pravedna i nepristrana, dokazana i obrazložena osuda kadra je i pokretašima dokazati, da je „jezuita" — pokvaren. Tri put su se poradovali, da imadu u rukam takvo oružje protiv „jezuita" i tri puta ih nada iznevjerila. Tri puta ih sud iznevjeri, ali četvrti put uvjeri i pomože.

No da pregjemo na samu stvar, moramo i ovdje ukratko razložiti, o čemu se radi. Radi se o jednoj aferi, koja se dogodila sedamdesetih godina prošloga stoljeća u Požegi. Biskupski orfanotrofij u Požegi bio je u to vrijeme povjeren upravi Isusovaca. Tako je bilo sve do proljeća god. 1871., kad najednom bude podnesena sudbenom stolu prijava protiv superiora o. Pregla. Konačna je rasprava održana 12. srpnja 1871., i na njoj bude o. Pregl osugjen na tri godine zatvora. Ovu je kaznu snizio banski stol na dvije godine, a stol sedmorice to potvrdio. To je historički fakat, a prije nego li o njemu i riječi progovorimo, saslušajmo „Pokret" i njegovu svojtu, jer su u toj stvari naprednjaci tužitelji.

Aluzijâ na taj dogagjaj čuli smo već u razgovoru o kraljevičkoj aferi, kao i onoj o. Piemontea. O samome dogagjaju piše „Savremenik" (1907., 195.) ovako. „U Požegi bila je tada samo niža gimnazija . . . sa učiteljima Isusovcima, koji su poslije, izrabljujući mladež u nemoralne i brutalne svoje svrhe, osramotili svoj red i bili istjerani iz Hrvatske". Ovaj je citat ujedno najpotpuniji, a i najpristojniji reasumée cijeloga naprednjačkoga pisanja. Iz „Pokreta" ćemo o tome citovati samo ono, što nije posve „svinjski" pisano. „Jezuite su u nas svojedobno radi bludnih nedjela osugjeni na tamnicu te istjerani iz Hrvatske". („Pokret" 1907., 101.) . . . „požeški jezuiti kvariše povjerenu im na odgoj mladež homoseksualnim bludom". („Pokret" 1907., 270.) „Dok se je kulturni zapad riješio crnih krtica, koje su potkapale temelje prosvjete i demokracije u svojim školama . . . to za nas, kao da nastaje doba borbe sa jezuitskim, liguorijanskim „moralom" i sredovječnom tminom. Poznato je, da

su jezuite morali 70-tih godina pobjeći iz Hrvatske radi onog skandala sa djećacima u Požegi". („Pokret" 1907., 69.).

„Život" (1900. I. 112) i omladina naprednjačka pišu o toj stvari po magjaronskoj brošuri, u kojoj su prevedeni članci iz osječke židovske „Die Drau" protiv Isusovaca, a napisali su je Khuenovi žurnalisti, kad se za krvavih izbora 1897. počeo narod buniti radi vladinih nagoviještanja i priprava za „ciganski" — kako je puk tada okrstio — „civilni" brak.

Tako o toj „požeškoj aferi" naprednjaci, a mi odstranimo iz ovih citata najprije pokretaštinu ili, kako se vulgarno veli laži, pa da vidimo, što će nam od toga „škandala" ostati! Prva je neistina, da je onda bila u Požegi samo niža gimnazija, jer je bilo 5 razreda. Drugo nije istina, da su na njoj bili učitelji Isusovci, jer su oni imali samo upravu orfanotrofija, a učitelji su bili svjetovni, državni kao i danas. Treća je neistina, da su tom zgodom bili kakvi „jezuite osudjeni". I optužen i odsugjen je jedino o. Pregl. Isto tako je istinito pisanje, da su „jezuite bili istjerani iz Hrvatske". Ne samo, da ih nitko nije iz Hrvatske, pa ni iz Požege tjerao, nego su ih toliki i toliki, a najviše nadbiskup Mihalović ponovno molio i zaklinjao, da ostanu na zavodu. Što je još važnije – kad su neki požeški „prijatelji" jezuita inscenovali demonstraciju i na orfanatrofiju prozore polupali, došla im je sjutra deputacija najuglednijih gragjana, koja je demonstraciju najodlučnije osudila i zamolila oce, da ne ostavljaju Požege. Megjutim su Isusovci već prije snovali, da ostave Požegu, jer nijesu u njoj imali nikakva djelokruga. Pastvu su duhovnu vodili svjetovni svećenici i Franjevci od davnine, a ni mladeži uzgajati nijesu pravo mogli, jer što su u orfanotrofiju oni dobra učinili, to su im drugi na gimnaziji i vani sistematski i intenzivno kvarili. Znali su nadalje, da će njihovi dušmani i tu senzacionalnu parnicu ustrajno izrabljivati i ostavili su Požegu.

A sad da pregjemo in medias res: Kako je došlo do parnice? Iznijet ćemo, što smo o tome doznali od najupućenijih savremenika. — Već smo spomenuli, da su Isusovci u Požegi imali oduševljenih štovatelja megju najplemenitijim dušama, a natuknuli smo i to, da je bilo i krvnih dušmana njihovih. To je njihova sudbina svagdje, jer nose ime Onoga, za koga je prorok rekao, da će biti „signum

cui contradicetur"! Protivnika su imali osobito mnogo megju onima, megju kojima imadu i oni i Krist i danas u Hrvatskoj najviše dušmana, megju t. zv. inteligencijom. Odavno su ti vrebali na kakovu zgodu, da na Isusovcima iskale svoja plemenita(!) čuvstva. Zgoda im se doskora i pružila, kad je o. Pregl istjerao iz zavoda gjaka J. D., koji je već poodavno sazrio za odstranjenje, jer je i na druge destruktivno djelovao. Trpjeli su ga ipak dugo iz samilosti zbog njegova velikoga siromaštva. Ali kad se kod njega pronašao skup najnemoralnije lektire, pa i takve, koja je bila poimence uvrštena na indeks, i kad se doznalo, da je te knjige i med najmlagje pitomce širio, o. Pregl otpusti ga iz zavoda. To je odmah prijavio i nadbiskupu kard. Mihaloviću, koji je taj njegov čin odobrio i naredio mu, da tako i u buduće postupa. Megjutim je žrtva tog „nekulturnog" postupka superiorova gjak J. D. učinio, što je držao, da će biti po njega i njegov tadašnji prekarni položaj najprobitačnije. Zaredao je od jednoga poznatoga „prijatelja" Isusovaca do drugoga i upotrebio sve i sva, čim se nadao ganuti te „plemenite duše" i izbiti kod njih za sebe što obilniju moralnu i materijalnu potporu. Facit tih njegovih pripovijesti bio je taj, da je o. Pregl za kratko vrijeme dospio na optuženičku klupu i pred požeškim sudbenim stolom započe se senzacijonalna „jezuitska parnica".

O samoj parnici možemo izvjestiti na temelju najautentičnijega vrela — *izvornih sudbenih spisa.* Najvažnije je, što se iz njih razabire svakako, da o. Pregl nije bio ni tužen ni sugjen radi onakve „homoseksualnosti", o kakvoj „Pokret" svaki čas izvješćuje svoje štioce, recimo onakve, s kakve je bio knez Eulenburg optužen, a cijela četa u Beogradu lane osugjena. Svi su svjedoci izjavljivali samo, da ih je o. Pregl milovao i napokon — nepristojno ih se doticao. Nijedan nije ni iz daleka štogod natuknuo o onome, što se obično razumijeva pod „homoseksualnim zločinom" naime: „concubitus cum persona eiusdem sexus".

Druga je važna okolnost, da su protiv o. Pregla svjedočila djeca i iz III. i II. razreda gimnazije! A sam „Pokret" (1907., 258.) piše o svjedočanstvu i optužbama djece ovako: „Dijete može reći i najveću objektivnu neistinu, a da subjektivno ne laže... Zato će morati roditelji, sudci i glavari škola biti oprezni na djetinje

optužbe i svjedočanstva". — Ta su djeca nadalje sama izjavljivala na sudu, kad su bila upitana: je li ih tko uputio, kako da svjedoče — da su čula, e je „sve protiv jezuita".

Napokon je činjenica, da je o. Pregl do zadnjega svoga časa najodlučnije poricao sve, što je tom zgodom protiv njega izneseno. Priznao je samo to, da je kadgod djecu pomilovao po licu. To je smatrao našim prastarim narodnim običajem, koji je godio i djeci i roditeljima, pa je to običavao činiti i na ulici, kad bi koje dijete sreo i u razgovor se s njime upustio. Ovo su nam potvrdili savremenici njegovi, kao i to, da je općeno bio poznat kao mio i ljubezan stari redovnik. Iz najautentičnijega vrela znamo nadalje da je o. Pregl odmah nakon dovršene istrage upozoren, da će na temelju podnesenih izjava biti osugjen, i da je bio nagovaran, neka se bar za vrijeme ukloni u Bosnu ili kamo drugamo. Njegov je odgovor na tu poruku glasio, da će iz Požege ukloniti svoje drugove a on će ostati, jer mu savjest njegova govori, da nema rad česa bježati. Tako je učinio. Ima još jedno svedočanstvo u istražnim spisima najodlučnije i najpovoljnije za njega, a to je svjedočanstvo poglavarstva. Ta svjedodžba ima s tim veću vrijednost, što ju je izdao „gradski sudac" I. T., čovjek nipošto religijozan, što više u moralnom pogledu smutljiva života i k tome još brat najvećeg dušmanina Isusovaca u Požegi. Pa ipak je morao u toj službenoj ispravi priznati o. Preglu da je uvijek bio općenito smatran veoma solidnim i najmoralnijim čovjekom i da je tome primjereno štovanje kod općinstva uživao. Isto takovo je i kasnije svjedočanstvo duhovnika kaznione i sviju, koji su imali zgode ondje upoznati osugjenoga Isusovca. Općenito je svjedočanstvo, da je u tamnici kao svetac živio i umro na sam Vel. Petak 1873.: „Salvatoris sui referens imaginem, qui inter sceleratos reputatus est et mortuus a suo discipulo proditus"....

To su dakle skroz autentične i zajamčene činjenice o „požeškoj aferi". Mi smo skoro sigurni, da će se naši naprednjaci negdje zgroziti nad našim „omalovažanjem pravorjeka suda". Izjavljujemo stoga ovdje otvoreno, da nipošto ne mislimo iz rečenoga zaključiti, e su suci protiv savjesti sudili o. Pregla. „De internis" ima da sudi samo savjest, Bog i ispovjednik. Mi o toj osudi možemo i moramo na temelju spisa zaključiti samo to, da su suci strogo

uvažili sve izjave svjedoka, i još strože—što nam je i iz sudačkih krugova objektivno priznato — osudu otkrojili. — To je naše iskreno mišljenje o požeškom sudu i osudi; ali isto tako iskreno velimo, da nas ne bi začudilo, kad bi naš „Pokret“ protiv nas stao „unguibus et rostro“ braniti i dokazivati bezuvjetni infalibilitet toga požeškoga kao i svakoga onoga suda, koji osudi kakvoga „jezuitu“ ili „furtimaša“. No mi smo malo prije čuli koliko „Pokret“ drži do pravednosti i nepristranosti suda, ako se radi o o. Piemonteu. A tko bi ispisao, što su sve od naših naprednjaka dobili crnogorski suci, kad su im osudili naprednu braću u Crnoj Gori. Protiv sudaca pak naših, koji su imali posla sa „srpskom“ veleizdajničkom parnicom, tako su i toliko pisali, da se sami brane ovim riječima: „naši napadaji“ na „sudove“ ne mogu toliko demoralizovati, koliko sudovi sami sa ovakovim „iztragama“. („Pokret“ 1908. 215.). Radi istoga pisanja brani se u br. 113. 1909. ovako: „Velika je razlika u tom, ako bude napadnut jedan sudac ili par njih... ili ako se napadne cijeli stalež. Solidarnosti tu nema, a po gotovo je nemože biti, ako se radi o zlu, ne o dobru... Da imade u Hrvatskoj sudaca, da ih imade slobodnih u duši svojoj i karakternih, to smo mi često naglašivali... Ali kako je teško riskantno biti neovisan sudac u Hrvatskoj, to je svakom poznato... imade sudaca i sudaca raznih kvaliteta“. A kad je urednik „Pokreta“ g. V. Wilder osugjen po stolu sedmorice na globu zbog uvrede Isusovca o. M. Kulundžića, napisao je „Pokret“ u br. 249. g. 1907., da je „vika „Hrvatstva“ postigla svoju svrhu“ i da „jezuite kod nas vladaju“... Tako su pisali o odluci našeg najvišeg sudišta! Tako će i u budnće pisati protiv svakoga suda i osude, koja bude njima nepoćudna. Suci će biti prodane mješine ili jadne kukavice kao i oni, koji su ih osudili na viku „Hrvatstva“ i pod uplivom „jezuitskog vladanja“. Nasuprot bit će „sacrosancti et infallibiles“, prikvače li kojega „jezuitu“ ili „klerikalca“, pa će njihova osuda biti uvrštena megju prve naprednjačke dogme, kakvom je požeška već proglašena.

Pri kraju ovoga poglavlja bit ćemo slobodni staviti na naše „napredne“ prijatelje jedno pitanje. Pretpostavimo za čas, da ništa ne znači čisti značaj i život o. Pregla prije i poslije osude, da ništa ne znače sva ona ostala indicija za njegovu nevinost; apstrahujmo sve to, pa dopustimo, da je o. Pregl zbilja kriv i radi onoga, radi česa ga nitko ni tužio nije, a što mu naprednjaci podmeću. Ali pitamo mi „Pokret“ i sav svijet, kako bi u tom slučaju pošten čovjek mogao sve jezuite svih vjekova ocrniti s takvoga zločina? Pošten čovjek toga uistinu ne bi mogao, ali zato su mogli, pa će i dalje moći — naprednjaci. No da vidite te dreke, da tkogod na sve naprednjake protegne one besprimjerne (da prostite!) svinjarije, što ih je počinilo par njihovih prononsiranih pristaša i „Pokretovih“ suradnika, koje opisuje „Hrvatstvo“ 1909. 93.! Kakvo bi to bilo klevetništvo, infamija, podlost i t. d. i t. d. Ali zar su već zbilja gg. naprednjaci „jenseits von Gut & Böse“, da za njih ne vrijede ti epiteti, ako slično što, pa i gore počine?...

Prije no što završimo ovaj razgovor, neka nam gg. naprednjaci dopuste još jedno, samo još jedno pitanje! — Kojim se naime licem oni usugjuju ovako napadati „homoseksualne zločine“, kad u svojoj sredini trpe — ne! — kad su za potpredsjednika stranke izabrali čovjeka, koji u jednoj raspravi u „Novom Suncu“ napada i same „zakonodavce, koji na prirogjena ljudska svojstva udaraju difamirajuću kazan“, pa ovako o tome *načelno* piše: „Skrajnje je vrijeme, da se iz kaznenog zakona eliminira ova sredovječna, nehumana i nepravedna ustanova“. Zatim „apelira“ na ljudsku obzirnost, humanost i samilost spram homosexualnih“, jer „eto dokazao sam, da njihov nagon nije perverzan, niti leži u bilo kakvoj njihovoj ćudorednoj pokvarenosti, već da je normalan nagon...“ Prezirati take ljude „znači isto, kao da preziremo crnca radi njegove crne kože...“ Prezirati, osugjivati ih mogu „samo niske i zlobne duše“. („Hrvatska Straža“ 1905. 705.). Čujete li vi „niske i zlobne duše“ oko „Pokreta“, što vam vaš potpredsjednik dr. G. Gaj poručuje?! A sjećate li se jošte onoga slučaja, kad je „Hrvatsko Pravo“ javno žigosalo dra T...... radi istoga „prirogjenoga ljudskoga svojstva“, kako je vaš „Pokret“ napao radi toga — dra Franka?!...

*

Kako da završimo ovo poglavlje? Nakon svega što rekosmo, ne znamo boljega završetka od riječi Židova Heinea i bezbožnjaka Rousseaua. Evo, ih bez ikakva dometka: „O vi jadni oci Isusovci! Vi ste postali strašilo i „Sündenbock“ liberalaca. Ali oni su upoznali tek opasnost vašu, a nimalo zasluge vaše. Što je do mene,

nijesam nikad pristao uz dreku svojih samišljenika. Ove poput bikova, kad im se crvena krpa pokaže, vazda spopadne bjesnilo, netom čuju ime Lojolino". (H. Heine „Vermischte Schriften" 1854. I. 107.) — „Na mene se ljute, što ne htjedoh pristati uz Janzeniste i što se ne latih pera protiv Isusovaca. Ja ovih istina ne volim, ali i ne nalazim uzroka, zašto da ih napadam". („Oeuvres de J. J. Rousseau" 1782. XI. 13.).

Naši su naprednjaci bili u tome sretnije ruke od Rousseaua. Oni su našli „uzrok" s koga napadaju „jezuite", a našli su ga vrlo brzo i vrlo lako, jer ga nijesu tražili kod „jezuita", nego kako nam to lijepo protumačiše Görres i Ward — *u svojoj nutarnjosti.*

XLV. Redovnice.

> „Ah te odabrane duše, u kojima se božanstveni Samaritanin svetoga evangjelja našega uviek i uviek na ovom svijetu ponavlja, čast su, ponos su, spas, slava su i otkupljenje su čovječanstva, ter Bog sam zna, koliko bje zla i nevolje ovomu svijetu prištegjeno upravo obzirom na te svete i odabrane duše, koje Božju pravdu i osvetu od nas odvraćaju i Boga na ustrpljenje i milost bude". (Strossmayer u okružnici od 17. 1. 1892.).

Tako o tim „odabranim dušama" biskup Strossmayer, a kako o njima naši naprednjaci, doista nas je stid napisati, ali mislimo da moramo. Neka nam zato oproste štovani štioci, što ćemo nešto od onoga gadiluka iznijeti, jer tu ne koristi više oči zatvarati. Toga je otrova puno i prepuno naše „napredno" novinstvo, koje dolazi u ruke i najnježnijoj mladosti, a bez velikog protivljenja starijih i poštenijih duša, jer ovi i ne znadu, što se sve danas u hrv. novinstvu štampa. Jedanput im se to mora predočiti, pa bolje prije, nego kad bude već prekasno.

Gdjegod je u svijetu bezbožnjaštvo izrigalo svoje duševno blato protiv kat. redovnica, pokupio je to „Pokret" tako pomno, da ni čiste diamante ne bi pažljivije pobrao. I ma taj gnjus duševni bio tako glupo izmišljen, da se glupost i laž tako reći rukama može pipati, „Pokret" ga iznosi pred svoje čitateljstvo kao nedvoumno

dokazanu istinu. A kad se sve to bjelodano raskrinka, on se na to ni ne obazre, već gleda, da što prije iznese još gadniju i besramniju klevetu. Ali dokažimo to!

Pod naslovom „*Pikanterije iz jednog ženskog samostana" u Ostrogonu* - - donosi „Pokret" 1906., 218. u detalje opis prizora, koje napredna njegova žurnalistička braća krste obično poznatim nam već imenom: „crne mise". — U gluho doba noći u jednoj vili zabavlja se čitavo čudo „časnih sestara" i velečasne te ine p. t. gospode, a „pod nadzorom jednog — *kanonika*", svi bez ikakve „odurnosti pred golotinjom". Jedne noći — zateče to krasno društvo „opatica samostana" i „posljedica je bila, da su časne sestre bile djelomice protjerane iz reda, a djelomice prognane u inozemstvo". — A sad što je bilo na stvari? Informovao sam se kod svoga znanca u Ostrogonu prof. bogoslovlja dra M. T. i on mi je o tome ovo ispričao: Sestre tog samostana radile su jednoga dana u svom vinogradu, gdje ih je po podne pohodio njihov stari kućni liječnik, a one ga ponude „jauznom" i pohvale mu se novim fonografom, koji su dobile na dar. Muziku toga fonografa čuje redoviti dopisnik „A Napa" i ona mu tako podraži njegovu čistu maštu, da mu se pred očima stvorila ona plemenita slika, koju je i „Pokret" iznio pred svoju diču publiku. Dakako da je „A Nap" bio tužen radi te vijesti, pa ju je svu od naslova do zaključne tačke polizao i požalio, ali „Pokret" je do danas nije dementovao, a po svoj prilici i ne će. O ovome je dogagjaju javno ovako izvjestio i magjarski katolički obranbeni tisk. ured.

Kada pred 2—3 godine pokušaše španjolski naprednjaci po primjeru franceske braće unijeti u svoju domovinu takogjer kulturni boj, prvi udarac dakako namijeniše predstražama kat. Crkve i najboljim braničima vjere — redovnicima. Da priprave terrain, stadoše u svojoj štampi po primjeru franceske i talijanske iznositi najgroznije škandale o životu i orgijama po samostanima. Tko će ih u toj „borbi" poduprijeti, ako ne naš „Pokret"? Evo jedne takve vijesti za primjer iz br. 235., 1906. „*Španjolske duvne.* Ni u jednoj kat. zemlji nema toliko ženskih samostana, kao u Španiji . . . Način megjutim, na koji te mlade i stare duvne žive, nije ni najmanje bogougodan. To je sada, povodom borbe za rastavu države od crkve u Španiji dokazano mnogostranim istragama. Slobodoumni listovi

puni su sada sablažnjivih pojedinosti. Po tim ženskim samostanima vodio se najškandalozniji život, koji se može zamisliti. Mnogi od tih samostana stojali su u tajnoj vezi s obližnjim muškim samostanima, redovnici su prelazili noću k sestrama i tjerali svašta. Ako bi se koja mlada duvna, koja je tek ušla u samostan, usprotivila tim običajima, ostale duvne zatvarale su je u ćeliju, mučile glagju i žegju, šibale po golome tijelu sve dotle, dok i ona najzad ne popusti. Djeca, koja su se ragjala po tim ženskim samostanima, otpravljala su se bez ikakvih ceremonija na drugi svijet. Ti užasi učinit će više, no ma šta drugo, da se i u Španiji već jedared svrši sa samostanskim redovima". — Kako se vidi, ipak su španjolski naprednjaci bili pametniji od talijanskih pa nijesu iznosili imena niti mjesta, nego okrivili jednostavno sve „u gjuture". Na žalost — kako je poznato — nije ni taj kratki proces „Pokretovoj" španjolskoj braći pomogao, pa su tamo mjesto sa „samostanskim redovima" s framasonskim naprednjacima brzo — „svršili".

Ništa nije bolje ni u franceskim samostanima. Tamo je opstojalo neko čudno popravilište za 200 djevojaka i — ne stoji koliko — momaka, a sve to pod upravom „sestara sv. Josipa". Ako je koja djevojka što skrivila „dotičnoj djevojci glavu a često i ramena zarone u vjedro sa vodom, a to traje dotle, dok se djevojče ne počne gušiti. Vodu i za najžešće zime ne griju". Za promjenu dobiju kadšto i „tuš". — „Ako se djevojke od toga brane, opatice ih i po njima nahuškani pitomci tuku, za kose vuku i nogama udaraju . . . Običajne su kazne i zabrana pokrivala — rabi i zimi — a i bičevanje, ovo potonje izvršuju pred pitomcima". Sav taj ekskrement uzavrela mozga možete čitati u „Pokretu" 1907. 11. — samo je on, da bude slagje njegovu čitateljstvu spomenuo i „menstruaciju" i t. d.

O talijanskim redovnicama čuli smo već koješta u predzadnjem poglavlju, pa ćemo ovdje dodati samo dvije vijestice.

U jednom „dječjem odgojilištu" u Abrucima dogagjala se i ova strahota: „Milosrdnice bi svukle djecu te bi polugole dječake postavile na pod licem prema zemlji, a djevojčice na uznak rukama za šijom. Tako bi ih držali po više sati izložene oštrom zimskom zraku, što je ulazio kroz tri širom otvorena prozora". („Pokret" 1907., 25.).

U jednom je opet sirotištu u Italiji, kojim su upravljale milosrdnice „prošle godine od 144 djece — nahoda umrlo 143 od gladi". („Pokret" 1908., 167.) Hvala Bogu — t. j. „Pokretu", kad je bar jedno u životu ostavio!

Čini se, da sva ta „odgojilišta" ipak natkriljuje „djevojačko sirotište" u Gracu. Tamo je „batinjanje nešto užasna. Korbač je bio iz žica . . . Izmučena bi djeca od posta, zatvora i batina postala već divlja, pak bi grebala i tukla milosrdne sestre, a onda bi došla željezna košulja, koja je na vlas slična onoj, što ju za ludjake rabe. Kakovi su se prizori dogagjali u ovim košuljama, upravo je strašno, pak ćemo zato poštediti naše čitatelje". Tako čitamo u „Pokretu" 1907., 142. Na nesreću „Pokretovu" Grac je puno bliži od Španije, Abruzza i t. d. pa zato već u 145. broju oprezno javlja, da je ona vijest u socijalističkim novinama već ispravljena. Kad je istraga službeno i sudbeno već provedena, pa sestre napokon proglašene od svih tih objeda nekrivima, „Pokret" niti pisnu o tome.

Dašto da bi „Pokret" vrlo rado donio i o hrvatskim redovnicama nekoliko ovakih, pa kad bi bilo moguće i gorih „fakata". Ali dosta se već naplaćao globa radi „fratara" i „jezuita", pa ga ipak malo stid (zar je i to moguće? Pr. Ur.) kapitulovati i pred „nonama". Zato o našim redovnicama priča puno nevinije stvari, ali i iz toga opreznoga pisanja jasno se razabire pritajani bijes i nakupljena žuč, koja bi s tim „sveticama" najradije obračunala onako, kako su to činila braća jakobinci. — Evo dvije takve vijesti na ogled. Jednu „sveticu" — milosrdnicu na požeškoj djev. školi napada „Pokret" 1908. u br. 176. i 178. što kazni „sve one djevojke velike i male", koje joj se ma i od šale „katkad hotimice očesnuše o rukav". Mislili smo s početka da je pogriješka tiskarska, pa da se „Pokret" sablažnjava, što takve „šale" ne kazni, ali na koncu se osjedočismo, da se srdi baš zato, što ona toga ne dopušta. I tako sirote „none" nikad prave. Ako ovakve šale dopuste, onda su im škole rasadišta najgoreg nemorala, ako ne dopuste, onda „će znati ako ne već cijela Hrvatska, a to sigurno cijela Požega" (br. 178.).

Tu se dakle „Pokret" prijeti samo „Požegom", što još ne bi bilo tako strašno, ali u broju 258., 1908. tako je uskipio protiv jadnih „opatica", da mu je od jada riječ u grlu zapela. Piše tamo

naime: „Da naše samostanske škole ne vrijede ni pišljiva boba, to je već mislim svakomu poznato... Zašto nam služe te opatice? Za ništa drugo, nego da nam kvare mladež... Novaca imaju da ni broja ne znaš, a odakle to njima za njihov posao. Za njihovo ljenčarenje? Dă mi ih tovimo, svakim danom sve su ¡deblje i masnije, ali doći će vrijeme...“ Ove točke na koncu ako baš ne znače guillotine i noyade, ali za cijelo ne obećavaju našim redovnicama ništa bolju sudbinu od one, što je nedavno snašla njihove sestre u Franceskoj — samo kad dogje žugjeni čas, da im naši naprednjaci uzmognu krojiti sudbinu i dijeliti dare.

Što je Lurd?

Lurd — znamenita pojava.

Silno bijaše oduševljenje u one četiri stotine sretnih učesnika prvoga narodnoga hrvatskoga hodočašća u Lurd, kadno 14. kolovoza minule godine u 5 sati iza podne stupiše na tlo, što ga pred 50 godina prisutnošću svojom posvetila Imakulata. O preugodnih i preslatkih časova sprovedenih u Djevičinu gradu, a ponajpače na mjestu, gdje se 14 godišnjoj Bernardici u rajskom sjaju 18 puta ukazala Bezgrješna Djevica. Dojam što ga razdragani hrvatski hodočasnici domu svome iz Djevičina Lurda ponesoše, bijaše neiskazan, neizbrišljiv; s toga nije čudo, što se odmah pojavila živa želja, da se i godine 1909. upriliči ovakovo, dă još sjajnije hrvatsko narodno hodočašće k Lurdskoj Gospi.

I zaista mora da je Lurd mjesto sveto, što ushićuje svako kršćansko srce; inače ne bismo si mogli protumačiti činjenice, da je minule godine onamo hodočastilo preko dva i pô milijuna hodočasnika sa sviju strana svijeta, da se pokloni i pomoli pred Masabjelskom hridi — Lurdskoj Gospi. I mi Hrvati sretni smo i ponosni, što se prošle jubilarne godine katolički hrvatski narod lijepo odazvao želji Gospinoj: „*Hoću da mi amo dolazi narod u procesiji*“. Ali baš zato i jest taj „kutić neba“ (Lurd) izvjesnim ljudma trn u oku. Netom samo čuju riječ „Lurd“, već ramenima žnimaju i neka ih trzavica hvata. Čudesne dogagjaje, što se tamo zbivaju, oni ili poriču i taje, ili gdje to ne ide, izvraćaju. Pa opet je upravo za naše doba Lurd mjesto neiskazanih blagodati; mjesto, što u nas budi čuvstva *pouzdanja*, čuvstva *hvale i veselja.*

Svi znaju, kako je Lurdsko svetište postalo, kako se razvilo. Nebrojene knjige u raznim jezicima[1]) o tome pišu; sav svijet za njih znade, te pametan čovjek o tome s razlogom ni posumnjati ne može. Naše je dakle pouzdanje u Lurdsko svetište potpuno opravdano.

Da vidimo prije svega orugje, kojim se Providnost poslužila, eda bi se stvorilo hodočašće k svetištu Lurdskom; mi mislimo na 14 godišnje djevojče, po imenu

Bernardica Soubirons.

Roditelji joj bijahu siromašni, čestiti ljudi. Bernardica bila zdravo djevojče: tek je nešto teško dihala, s toga i bila slabašna. U ono doba, kada joj se Gospa javila, Bernardica je bila slabo naobražena. Oče naš, Zdravo Marija i krunica Gospina — to bilo sve što je onda znala; dapače nije ni razumjela što li Gospa htjede reći nazvavši se „Bezgrješno Začeće“. Inače bijaše u nje zdrav razum i ispravan sud. Ćudi je bila mirne, prijazne i veoma vesele. Ona odregjenost, jasnost i postojanost njezinih izjava, k tomu i posvemačna nesebičnost učiniše, te joj svatko morade vjerovati. Sto i sto puta upitana od svećenikâ i od svjetovnjakâ vazda bi isto odgovorila. Još tik pred smrt njezinu upitat će je izaslanici biskupovi za njezina vigjenja, a ona je sve iskazala kako se u zbilji i u istinu dogodilo. U kući roditeljskoj znalo se dogoditi te nije bilo ni korice kruha, ali uza sve to niti ona niti joj roditelji htjedoše primiti bud novaca bud kakih darova. Oni neprekidni posjeti, ona udiljna pitanja bijahu joj prava muka, te nikada više ne bi ona povela govora o svojim vigjenjima. Napokon i sami li-

[1]) „Gospa od Lurda“ po Hinku Laseru. Preveo Krsto Milas. Zadar 1884. U nas je — koliko znamo — Lurdska literatura ova: „Katolički List“ Zagreb 1873. br. 17. — Ignj. Horat: Majka Božja Lurdska“ u četiri izdanja. — Krsto Milas: „Lurdske čudesne epizode“. Senj 1888. — „Kritična povijest dogogjaja. lurdskih prikazanja i ozdravljenja“. Rijeka 1908. — Časopis: „Naša Gospa Lurdska“. Rijeka 1908. — Kalendar Srca Isusova i Marijina god. 1908. Zagreb. Tu ima krasan odulji članak: Majka Božja Lurdska str. 67—82.

*

liječnici, što je po nalogu svjetovne oblasti moradoše ispitati i pregledati bez okolišanja svjedočiše za potpuno njezino zdravlje tjelesno i duševno, a mimo sve za nesebičnost njezinu i iskrenost, premda već unaprijed ne htjedoše vjerovati njezinim izjavama.

Imajući Bernardica vigjenja i budući pod njihovim dojmom, činilo se da te radeći ili govoreći što po zapovijedi čudesne Gospe, je ona neko više nadzemno biće, puno duboke čudnovate spoznaje, puno dostojanstva i natprirodne ljepote, tako te joj se sve divilo, sve ju čudom slušalo. A izvan ovih vigjenja bijaše Bernardica priprosto, veselo, bezazleno dijete, koje nije ni malo odavalo išta neobična, prenapeta. Jednom je upitali, koliko je godina „čudesnoj Gospi", koja joj se ukazuje. A Bernardica će: „U nje nema ni kojih godina". Kolike li mudrosti u tom odgovoru!

Evo tek jedan ulomak povijesti Lurdske, pa već i on dostaje, te nam *pouzdanje* u Lurdsko svetište bude krepko i jako. Takav je i daljnji tok Lurdske povijesti.

Opće zanimanje za Lurd.

Istom se začulo za „ukazanja" u Masabjelskoj spilji, i već se stalo za njih sve zanimati; jedni bijahu *za*, a drugi *protiv* njih. Dok je priprosti puk držao, da se Gospa doista ukazala Bernardici, t. zv. inteligenca i štampa liberalna nastojahu da prikažu sve varkom i svjevjerjem. Liječnici za dugo mučahu, te se činilo kao da ne vide, što se oko njih zbiva; ili bolje rekavši oni ne htjedoše, da vide. Kad ih napokon svjetovna oblast prinuka, da Bernardicu točno ispitaju i pregledaju, izjaviše, da je Bernardica istina pošteno, iskreno i tjelesno zdravo djevojče; ali vigjenja njezina pripisahu njezinoj odviše razdraženoj mašti, halucinaciji ili sjetilnoj obmami.

Ogledajmo sada taj sud liječnički, da vidimo, koliko je istine u njemu. Koje su halucinacije vazda iste te se jednako vraćaju, one se osnivaju na krivim idejama ili bolesnim ćućenjima. Za Bernardicu pak to se nikako ne može reći, niti se to podudara sa značajem i prirogjenom ćudi njezinom, pošto ona bila od naravi vazda mirna, bistra i vesela. Onda u halucinacije ne nalazimo ništa novo; ona se drži tek onoga, što se već zbilo, samo znade iskititi ono, što je već doživjela, nikada pak ne može sa izvjesnošću vidjeti budućnosti. A gdje je mozak bolestan i razdražen, tamo su i

slike njegove ponajviše nestalne i nejasne. U Bernardice sve je baš protivno. Njezina su prikazanja jasna, oštra te za čudo nova. Ekstatično regbi stanje njezinih ćutila za ovih „ukazanja" nije joj nipošto oduzelo bistru samosvijest niti slobodne volje, a niti vanjskih ćutila.

Suviše bilo liječnikâ, koji unaprijed rekoše, e će Bernardica šenuti umom; pa kad jednoga dana Bernardice nesta iz Lurda, zaista neki[1]) s mjesta ustvrdiše, da je odvedena u ludnicu. A šta bi u stvari? Ona ode u duvne u Nevers, te je tude u samostanu kao „časna sestra" živjela i umrla — vazda pri sebi. Nego treba da budemo pravedni i objektivni takogjer spram liječnikâ. Nijesu svi liječnici onako nepovoljno po Bernardicu sudili; jer bijaše i takovih,[2]) koji su priznali, da ona „ukazanja" dojsta nose karakter nadnaravni. Njima se poslije pridruži i cijelo kolo stručnjakâ — liječnikâ.

Lurd i crkvena oblast.

Kod Lurdskih ukazanja crkvena se oblast ponijela veoma mudro i oprezno. Crkva sama ne će uvesti novih pobožnosti; ona će ih primiti od kršćanâ, kojima ih Bog objavio; ona će ih ispitati, zabaciti ili potvrditi već prema tomu, da li se slaže predmet dotične pobožnosti s vjerom i s moralom kršćanskim ili ne. Tek onda uze Crkva u svoje ruke pitanje Lurdsko, kada se stao narod uznemirivati uslijed neumjesnih vladinih naredaba. Biskup tarpski (Tarbes) odredi povjerenstvo, koje će cijelu stvar i čudesa, što se donle u Lurdu dogodila, savjesno, točno ispitati i proučiti. Istom iza trogodišnjega strogoga ispita izda biskup odluku priznavši nadnaravski karakter ukazanjâ i nekojih čudesnih ozdravljenja, te dopustivši da se gradi crkva i da se smije hodočastiti k Masabjelskoj spilji.

Lurd i Rim.

Rim sâm o toj stvari nije službeno progovorio, nego opet svi znaju, što i kako u Rimu misle o Lurdskim dogagjajima. Pio IX.

[1]) Dr. Voisin iz Pariza. Sr. Hist. crit. des événements de Lourdes. Paris 1905, 60.
[2]) Dr. Dozous (bezvjerac) i Dr. Balencie (dobar katolik).

ponovno reče, da su ukazanja Lurdska vjerodostojna. On posla novoj crkvi Lurdskoj krasnih darova, on uvrsti crkvu Lurdsku u bazilike drugoga reda, on tude preko svoga Nuncija okruni kip Gospe Lurdske. Leon XIII. dade po uzoru Masabjelske spilje sagraditi u vatikanskim vrtovima malu Lurdsku spilju; on je odobrio posebnu „službu" (oficij) i misu o Lurdskom ukazanju. Pio X. naredi, da svi svećenici rimskoga obreda na dan ukazanja Gospe Lurdske (11. veljače) imaju moliti u časoslovu tu „službu" i reći sv. misu „ukazanja Gospina u Lurdu". Ne može po tom biti ni koje sumnje o tome, što sv. Stolica misli o Lurdskim ukazanjima; i prema tomu naše je *pouzdanje* u Gospu Lurdsku osnovanu na čvrstom osnovu.

Lurdska čudesa.

Zadnji pak i najjači osnov pouzdanju našemu jesu — *čudesa*. Još onamo od početka sve su u Lurd privlačila — čudesa. Već 26. veljače, dakle 15 dana iza prvoga ukazanja Gospina raznio se glas da je voda iz onoga čudesnoga vrela u spilji — učinila, te se slijepcu vratio vid.

Izvještaj povjerenstva odregjena od biskupa, da točno ispita sve nadnaravne dogagjaje, što se zbili kod Masabjelske spilje, bijaše konstatovao već 100 slučajeva ozdravljenja, a od ovih se 15 moglo uzeti kanoti prava čudesa. Od onda je stvar sve dalje išla istim putem. Što u „analima (ljetopisima) Lurdskim", što u zapiscima t. zv. „ureda za konštatacije ozdravljenjâ"[1]) od god. 1858. pa do godine 1906. zabilježeno je 2636 vanrednih dogagjaja. Ima tu i polakšicâ i uslišanih molitava i čudesnih te čudu sličnih ozdravljenja od bolesti svake ruke i svake dobe i svakoga spola: i sušičavi i slijepi i gluho-nijemi, dapače i takvi bolesnici, što su gotovo na umoru bili, odjednom su i sasvijem su ozdravili. Da su ubilježena *sva* ozdravljenja, broj bi im bio do 5.000, pa i više. Onamo od nekoliko godina „ured za konštatacije" godimice ima da zabilježi 100 do 200 ozdravljenja; a valja znati da su izliječene živčane bolesti jedva trinaesti dio onih mnogobrojnih ozdravljenja.

[1]) „Hrv. straža" V. str. 612 s. priopćila je a) množinu liječnikâ iz raznih zemalja, što ureduju u tom uredu za konštatacije; b) i nenatkriljivu točnost, kojom se tude postupa; i razne bolesti, koje su izliječene.

To su činjenice vanredne i premoćne, pa ako su makar i dijelom nadnaravske i čudesne, opet su one jaki osnov kršćanskome pouzdanju, te je potpuno opravdana ona naloga hodočasnih bolesnika, koji u Lurdu ištu pomoć od Prečiste Djevice.

Razna tumačenja čudesa.

Glede ovih činjenica Lurdskih nije se prije posvuda jednako mislilo, pa ni sada još ne misle o njima svi jednako. Jedni ih naprosto poriču, drugi vide tuj neku nadnaravnu i čudesnu silu, a treći hoće da ih protumače kanoti učinak naravnih sila.

Činjenice su *neosporive* pa ih jednostavno poricati — nije moguće, pošto su dogagjaji javni, a svjedokâ za to ima svake ruke. Ozdravljenja se dogodila, i sada se još dogagjaju; to se ne da tajiti. Tek se pita, na koji način da se protumače.

Koji bi to dakle bili *naravski* uzroci? Možda ona voda, koja je potekla iz vrela, što ga 25. veljače Bernardica svojim prstima na zapovijed Gospinu iskopala? Bez sumnje će biti u gorama Pyrenejskim i takovih voda, koje imaju neku ljekovitu moć. Ali nakon sviju kemičkih analiza t. zv. „*Lurdska voda*" nema ni kojih medicinskih sila, ona nije „mineralna voda", nego obična prosta voda, koju ljudi piju, u njoj peru i kupaju se. Kako dakle da ta *Lurdska voda*, služili se njome ljudi kako im drago, ipak posvuda, kuda se razašilje, i u svim nutarnjim i vanjskim bolestima ima tu zdravstvenu moć? To je nešto sasvim neobično. Recimo radije s jednim stručnjakom, da toj vodi pridolazi ljekovita moć iz pravrela svega bivovanja.[1])

Sugestija.

Ili se ozdravljenja imaju pripisati možda t. zv. *sugestiji?* Ovo bi bila neka nutarnja sila, koja bi kako u nas samih tako i u drugih preko živahnog umišljanja pobudila izvjesno kolo mislî, osjećajâ, ćućenjâ, djelovanjâ volje, te bi i same tjelesne pometnje izlučila iz organizma. Sugestija dakle — taj podložni duh našega doba, koji štošta proizvodi, a još više toga ne proizvodi: da nam protumači svekolike pojave Lurdske?

[1]) Dr. F. Backer: Lourdes und die Aerzte 16.

Pa tko djeluje u Lurdu sugestijom? — Liječnici? U njih je sugestija sasvim isključena, pošto oni samo konštatuju i bilježe zbivša se ozdravljenja, dok sami liječnici ne proizvode ozdravljenja. Svećenici? Ovi samo naprvo mole poznate luturgičke molitve. Bolesnici sami? Oni da narinu samim sebi neko uvjerenje, da će ozdraviti ili da su već ozdravili? Uzmemo li stvar ozbiljno, onda to može biti tek vjersko uvjerenje, da ih Bog ozdraviti može; ili pak osobito neko pouzdanje, što im ga Bog u srce ulijeva. Ali to nije ništa drugo, nego pouzdano ufanje u Boga, kakovo se hoće za svaku molitvu, da nam je Bog usliša.[1] No tko će to znati *sugestijom*?

Dopuštamo, da onaj silni narod, ono usrdno moljenje u naroda, onaj sjaj crkvenih obreda, a u prvom redu ona divna procesija sa presv. sakramentom, i najzad vanredno ganuće prisutnikâ, kada *od jednom* ozdravljeni ustaju, prohodaju, govore, što im sve donle ne bijaše moguće; dopuštamo, da sve to silno djeluje na maštu, na čuvstvo, pa i na tjelesne sile, te može *katkad* iz tijela ukloniti i same fizičke pometnje; ali da to biva *vazda* i kod *svih bolesti*, pače i u organičkih, i *u tili čas?* To se do sada nije čulo. Nijedna sugestija nije ozdravila *maloga djeteta*, nije zatvorila otvorenih rana, nije iscijelila slomljenih i rastavljenih kostiju, nije uništila „mikroba" ni „tuberkulâ". A sve se to zbiva u Lurdu. Mora dakle da onamo djeluje druga sila, nego li sugestija.

Onda je i *način*, na koji se zbivaju ozdravljenja, veoma različit. Jedni će bolesnici ozdravit, netom prvi put urone u Lurdsku vodu, dok drugi dobivaju zdravlje istom nakon nekolikih pokusa. Jednima se vraća zdravlje u bolnicama, drugima na povratku u domovinu, jednima kod procesije sa presv. sakramentom, drugima u crkvi. Zna se dogoditi, da se u procesiji sa presv. sakramentom čitav prisutni narod Bogu moli s vanrednim žarom, pa opet ni jedan bolesnik ne ozdravi. Sve su to znaci, da u Lurdu ne liječe prirodne sile, već netko Viši.

Nepoznate sile.

Nego napokon ipak bi tu mogle biti po srijedi *nepoznate prirodne sile,* što djeluju u Lurdu!

[1]) Jak. 1, 6.

Zar je igda tko protumačio ili što dokazao pretpostavkama, što ih je sâm po miloj volji ishitrio? Jamačno će još biti sila nama nepoznatih; ali ove nepoznate sile nikada ne ukidaju prirodnih zakona, kako se to u Lurdu zbiva. Onda zašto da te *nepoznate sile* samo u Lurdu djeluju, a nigdje drugdje? Htjeli mi ili ne htjeli — nikako se ne otesmo nadnaravnome i čudesnome, štono se zbiva u Lurdu. Svi pokusi, da se sve protumači naravskim putem, za pravo su tolika — čudesa.

Iz svega, što do sada rekosmo, slijedi, da se s potpunim pravom smijemo pouzdati u Lurdsko svetište. Lurd je u istinu ono sveto mjesto, gdje Bog po zagovoru Imakulate hoće da udijeli ljudma milosti i darove svoje, pa ih je doista već i udijelio u tisuću i tisuću slučajeva, i to razmjerno brže i u većoj mjeri, nego li na ikojem drugom mjestu.

Istina, Crkva s najvišega mjesta nije svoju rekla o ukazanjima i čudesima Lurdskim; ona nipošto ne nalaže, da ih vjerujemo i onamo da štujemo Majku Božju na osobiti način i Lurdskome svetištu da hodačastimo. Ali što svi katolički narodi ovo mjesto nekako vanredno zavolješe, što onamo udilj hodočaste, što se sve odanle javlja, najzad držanje Rima i svećenstva spram Lurda: sve to čisto i bistro kazuje, da nikako ne bi bilo pametno sve zabaciti, sve tajiti; a i naše *pouzdanje* u Lurdsko svetište sasvim je opravdano, kad nam ga Bog ulije u srce.

Lurd nije djelo kakva slučaja, on nije ni u dobru ni u zlu smislu djelo ljudsko, nego je *djelo Božje.* Sve nas na to upućuje: za cijelo nedostatno orugje — jedno siromašno, priprosto djevojče; onda prigovor, što je vazda pratio svako djelo Božje, pa i sada ga još prati; napokon i uspjeh. — Mi vidimo na svoje oči, kako se ispunilo a ma sve, što je god Bl. Gospa preko Bernardice unaprijed kazala, da je to volja njezina. Ona htjede da imade onamo kapelicu: sada je ondje velebna bazilika (posvećena god. 1876).[1]) Ona htjede da se onamo dolazi u procesiji: do sada je onamo iz svih katoličkih strana 3—4 milijuna hodočasnika hodočastilo, da joj se tamo poklone. Ona spilja Masabjelska prije strašna — sada svojim vrelom postade spasonosnom vodom za sve narode. Onaj

[1]) Duga 51 m., široka 21 m. Ima samo jednu visoku lagju, no s obadvije strane nižu se kapelice jedna do druge.

tihani gradić Lurd postade stječištem sviju naroda i plemena. Tko da ne vidi tu one moći, što daleko nadilazi svaku ljudsku moć? A to je ona moć, koja tisućama godinâ u svijetu djeluje; moć, koja malo po malo sav krug zemaljski pretvara u carstvo Marijino; moć, koja na usta Marijina reče: „*Gle, od sada će me zvati blaženom svi naraštaji*". [1])

Lurd i nadnaravni red.

Povijest, postanak i razvitak Lurdskog svetišta ne potiče u nas samo pouzdanja, nego uzbugjuje u nas i čuvstva *hvale* prema Bogu i *radosti* duhovne. Evo kako.

Prvo: Lurd i sve, što se zbiva u svetištu njegovu, neka je vrst objave i potvrde *nadnaravnoga reda*. Već ovo samo od prevelike je važnosti. Najgore zlo, što tišti poput môre doba naše, jest: negacija nadnaravnoga reda. To je kanoti crvena nit, što se provlači diljem kroz sve moderne nazore i sisteme filozofske sve onamo od monizma i modernizma. Svi ti nazori i sistemi navještuju rat eksistenciji *nadnaravnoga* reda u svijetu. Naše doba premda skeptično i puno sujevjerja, a opet toli ponosno na svoju tobožnju nepogrješnost u znanosti, a onamo na mnoge tekovine i iskustvo: ipak se ničega ne boji toliko, koliko onoga što je nadnaravno u cilju, sredstvima, vjeri i milosti. Lurd pak kao i kršćanstvo i Crkva katolička skroz na skroz su nadnaravski. Već sama slika „bez grijeha" začete Bogorodice ljupko pozdravlja hodočasnika. Bezgrješno Začeće Marijino u biti svojoj znači, da je nanovo uspostavljeno ono prvotno milosno stanje, u kojem bijaše Bog čovjeka stvorio, ali ga ovaj po grijehu izgubio. Dakle prvobitno podignuće čovjeka u nadzorni red, prvi grijeh, onda opet drugo podignuće čovjeka po Isusu i Mariji: sve je to tajna, za koju svjedoči Lurd, jest glavna tajna, u kojoj je kanoti u klici cijelo kršćanstvo.

Ukazanje Gospino u Lurdu drugi je dokaz, da ima *nadnaravni* red. Bl. Gospa javila se Bernardici, i po njoj čitavome svijetu kanoti „Bezgrješno Začeće", a javlja se i sada još čudesnim ozdravljenjima, što se zbivaju Lurdskom vodom. *Čudo* pak jest očevidan dokaz za eksistenciju nadnaravnoga reda u svijetu; dokaz, da ima

[1]) Luk 1.

Bog, koji misli na svijet, a osobito na ljude, te znade katkad vanrednim načinom posegnuti u tok prirode i zakona prirodnih. Čudo je vavijek bilo odlučan dokaz za vjeru proti nevjeri. To je napokon zadnji uzrok, zašto neprijatelji Crkve iz petnih žila nastoje, kako bi i nepouzdanjem u Bernardičina vigjenja, i izjavama bezvjerskih liječnika i t. zv. halucinacijom i sugestijom, i nekakim nepoznatim prirodnim silama učinili, da se ne vjeruju čudesa Lurdska. U tom grmu leži zec! Ali sve to ne pomaže ništa. Mi bismo gotovo mogli reći: U Lurdu, iz Masabjelske spilje izlazi momenat nadnaravski: slijepi vide, nijemi govore, hromi hodaju, umirućima život se povraća, tako te čovjeku na pamet dolaze ona blažena vremena, kada je Isus, Gospodin naš, na ovoj zemlji kao čovjek boravio, a za spas bijednoga ljudstva za njegovim su tragom čudesa slijedom slijedila.

Evo od Providnosti Lurdu namijenjenoga prvoga poziva. Drukčije gotovo ni ne može biti; nego da takov pokret nikavši u Lurdu čitavi religijozni život u velike podigne. I to je drugi razlog, zašto da *hvalimo* Bogu i da se *radujemo*. Kakogod što se ljubav k domovini podžiže i rasplamćuje narodnim svečanostima, i to na mjestima po domovinu znamenitim: tako i svetišta silno tome doprinose da se duh religijozni sve više snaži i krijepi. Vazda su ljudi smatrali svetišta, proštеništa za žarišta religioznog zanosa i ushićenja. Sve da s vida pustimo osobite milosti, što ih dobri Bog svakomu hodočasniku, proštenaru napose daje: najdragocjenije blago, koje nam dolazi od proštеništa, baš je to, što se tude religijozni duh silno razmahuje i oživljava. A Lurd već onamo od 50 godina na ovaj način blagosloveno djeluje u svim granama religioznoga života.

Već to je ispovijed vjere i djelo bogoljubnosti, što čovjek zajedno s drugim hodočasnicima polazi u Lurd. Zar nije to pobjeda onoga sramotnoga obzira ljudskoga, pa i lijenosti duhovne? Pa kad se nagje na okupu 20—30.000 muževa — jednom ih bilo i 55—60.000 — t. zv. „narodno hodočašće", nije li to doista sjajna ispovijest vjere i prava „križarska vojna" proti bezvjerskom i religijoznom indiferentizmu? Onda se u Lurdu podaje *molitvi* ono časno mjesto, što ju ide. Tude se čovjek uči, kako valja, moliti, bud da ga na to vlastita nužda, bud da ga sa sobom povuče izgled drugih ljudi. Moglo bi se reći, da se u Lurdu gotovo i ne radi drugo, nego da

se Bog moli. I sve kad ne bismo ni koje drugo dobro imali od Lurda, već bi za to i po Francusku i po čitavi svijet Lurd bio od prevelike znamenitosti. Molitva u nekom smislu izjednačuje i ljudsku zloću i milosrgje Božansko.

U Lurdu ima i jedno *vrelo*, gdje je premnogi našao zdravlje ne samo bolnome tijelu, nego i bolesnoj duši. Okolina sa spiljom Masabjelskom bijahu prije ukazanja Gospina ročište kojekakvih grdnih životinja — živa slika grješnoga svijeta prije Isusa. Bl. Gospa učinila je te je Lurdska spilja postala mjesto milosti i svetosti. Koliko li nevjere i duševnoga gada nestaje onamo u ispovjedaonici!

Lurd i kršćanska karitas.

I ruže cvatu u Lurdu. Imakulata je u spilji Masabjelskoj stala na jedan grm od divlje ruže, dok dvije zlatne ružice blistahu na prečistim nogama njezinim. Te su ruže simbol djelâ ljubavi i milosrgja, što se u Lurdu čine — a na heroički upravo način. Lurd vam je pravi *Bethsaida, gdje mnoštvo bolesnika slijepih, hromih suhih*[1]) sa svih strana svijeta traži polakšicu svojim bolima. Imaju tu i „milosrdni Samaritanci", koji na nosiljkama bolesnike nose u u spilju. Još su ovdje i oni Angjeli, koji dvore i službu čine kod vrela i u bolnicama, službu naravi čovječjoj više puta toli nemilu. Nijesu to — kako bi se moglo činiti — samí najamnici ili Milosrdne Sestre, nego su to ljudi, kojima ne treba plaće, ljudi otmena roda i visoka položaja u svijetu. Ovi znaju na čitave mjesece ostaviti dom i familiju i udoban život, da ovdje dvore bolesnike i siromake — braću Kristovu. Njima je Lurd ljetnikovac, gdje se ljeti zabavljaju i odmaraju u službi bolesničkoj, a kućama svojim ne ponesti drugo van slatku uspomenu, da su onako nepoznati svijetu služili Gospoda Boga svoga u mukotrpnoj braći svojoj.

Lurd-utjeha nevoljnikâ.

Najzad je Lurd nada i utjeha nebrojenih ljudi, što ih teška bolest pritisnula i mnogih, koje su liječnici napustili bez ikoje nade, da će ozdraviti, a mnogima je već smrt udarila na čelo grozan biljeg svoj.

[1]) Iv. 5, 2.

Čovjek treba tek da vidi, koliki bolesnici dnevice dolaze u željezničkim kolima i treba da posmatra ove tužne žrtve skrajnje bijede i nevolje: a onda tako zdravi i prepuni zahvalnosti i radosti domu se povraćaju svome blagosivljajući ovo sveto mjesto ozdravljenja svoga. Tada će razumjeti, *što je Lurd*; da je naime mjesto sveto, u istinu i u najvećoj mjeri vrelo neiskazanoga spasa i utjehe čitavome svijetu.

Mi priznajemo, da se iz Lurda ne vraćaju *svi* izliječeni i mnogi od njih što dogjoše u Lurd, opet kućama svojim moraju da ponesu križ svoj. Ali svi su utješeni i ohrabreni, da križ nametnut im od predobroga i premudroga Boga nose na kršćansku, dokle god se tako svidi Višnjemu. Pa to je možda još bolje i poželjnije. Nema na svijetu ništa bolje ni što veće ni što uzvišenije, nego li križ, koji se Boga radi nosi u duhu svete vjere, poniznosti i ljubavi. To je nešto Božansko! „Učinit ću te srećnom", reče gospa Bernardici, „ali ne na ovom svijetu, nego na drugom". Bernardica sama ne ozdravi poput tisuću drugih ljudi kod vrela, što ga sama iskopala u spilji Lurdskoj. Ona umrije u ranoj mladosti — kao duvna „sestra Marija Bernarda" umrije 16. travnja 1879., a od bolesti skopčane s teškim bolovima.

Naše doba boluje i od bezvjerstva i od vremenitih nevolja svake ruke, te zato treba silne pomoći i utjehe. Ovu pak pomoć i utjehu daje dobri Bog i Bl. Gospa na svetištu Lurdskom. Gdje je regbi nebo zemlji bliže, gdje se mnogo bijede na okupu našlo, ali se tu i milosrgje Božje u zaufanoj molitvi većma sazivlje. To je opet milosni poziv Lurda. Nema tko bi se dotakao Lurda, tko bi ugledao spilju Lurdsku, onu milostivu Gospu, one velebne gragjevine i tisuće tisuća hodočasnika: a da ga ne osvoji misao — na srdačno pouzdanje u milosrgje Božje i pomoć Bezgrješne Djevice.[1])

Slava Gospi Lurdskoj! Pohitimo u Lurd s drugim katoličkim hrvatskim narodnim hodočašćem ove godine: 1909!

[1]) Po M. Meschleru S. I. Stimmen aus Maria - Laach LXXV. 532 ss.

Majmunska teorija i isusovac Wasmann.

(Odgovor na priposlani upit.)

Nije čudo, što se i kod uvjerenih katolika ragjaju dvojbe, kada im padnu u ruke neki od onih nebrojenih žurnalističkih produkata, u kojima se porijetlo čovjeka od majmuna proglasuje posve stalnim znanstvenim rezultatom. Već je više puta „Hrv. Straža" odgovorila na takove dvojbe i na upit: u koliko je darwinizam compatibilis sa katoličkom vjerom, n. pr. u raspravi: „Otkrića u Krapini" (V. str. 516. ss.). Već prije su nam neki čitatelji: „Hrv. Straže" izjavili i svoje začugjenje, što jedan katolički prirodoznanac kao Wasmann a uz to isusovac smije braniti „darwinističke ideje" (sr. „Hrv. Str." IV. str. 228. ss.). U zadnje pak vrijeme primili smo slijedeći dopis.

Dozvolite, g. uredniče, da Vam očitujem nekoliko poteškoća. Ja sam uvijek rado čitao članke pod naslovom: „Ja sam katolik" i „Razum i vjera" ali unatoč tomu nekoje stvari nikako mi ne idu u glavu. Da odmah počmem!

1. Kažite Vi meni pravo, zašto *darwinista Wasmann* nije došao *na indeks?* Doduše još nijesam dospio pročitati sva njegova djela, ali mi je pitanje o porijeklu čovjeka još uvijek „lapis offensionis". Priznajem, da on drži teoriju o tjelesnom porijeklu čovjeka od životinje *hipotezom*, koju još nije niti zaologija niti paleontologija dokazala. To priznaje i sam Häckel u svojoj: „Systematische Phylogenie", ali ga ipak ne poriče. Tu dakle stoji zajedno sa Mivartom. Da navedem par mjesta! U njegovom inače učenom djelu: „Die moderne Biologie und die Entwicklungstheorie" 3. izdanje, Freiburg 1906., na strani 444. čitam: „Der Mensch wird übrigens erst zum Menschen druch seine geistige Seele, und deshalb fand die Schöpfung des ersten Menschen statt, als seine geistige Seele geschaffen und mit dem Leibe aus Erde verbunden wurde. Dass Gott sich einer bereits vorher durch natürliche Ursachen zu jener Vereinigung vorbereiteten Materie bedienen konnte... dürfen wir als *möglich* annehmen". Onda na strani 447: „Sicherlich gehört es nicht zum Begriffe der Schöpfung des Menschen, dass der ganze Mensch unmittelbar von Gott durch ausserordentliches Eingreifen in die

Naturgesetze hervorgebracht vurde: der Leib und die Seele können auf verschiedene Weise von Gott geschaffen worden sein, *ersterer mittelbar*, letztere unmittelbar". Dalje na str. 470: „Die Affentheorie ... ist somit *heute noch* absolut unbewiesen. Ja wir können beifügen: sie wird *warscheinlich* (dakle ipak mu nije nemoguće!) niemals bewiesen werden". Nego najgore je još ono što nagjoh u njegovom otvorenom pismu na Häckela (str. 501 — isto je bilo i u Hrv. Straži g. III. str 313). „Was aber den *leiblichen* Zusammenhang des Menschen mit dem Tierreiche anlangt, so habe ich denselben, wie Sie *ebenfalls richtig* herausgefühlt haben, *nicht schlechthin in Abrede gestellt*, wohl aber die *gegenwärtig* vorliegenden zoologischen und paläontologischen Beweise für die Tierabstammung des Menschen als *unzureichend* (dakle samo za sada) erklärt, um in dieser Frage ein zustimmendes Urteil fällen zu können". Jasno eto ispovijeda, da tjelesno porijeklo nije poricao.

Meni je uvijek ta nauka bila sumnjiva, jer mi se je činilo, da se protuslovi jasnoj i izričitoj nauci sv. Pisma. No da se ipak osvjedočim, nabavim si nekoliko katoličkih dogmatika. Kad tamo upravo sam se prestravio, kad otvorim Hurterov: Theologiae dogmaticae compendium (tom. II. ed. 10. Oeniponte 1900.) na strani 232: „*Falsa prorsus, imo sec. Scheeben haeretica*, est quorundam opinio, qui contendunt, hominem non quidem secundum animam, sed secundum corpus originem duxisse a brutis, seu corpus cujusdam bruti jugi explicatione et profectu ita gradatim fuisse evolutum et perfectum, donec aptum esset recipiendae animae rationali a Deo crefectum, donec aptum esset recipiendae animae rationali a Deo creatae, qua informaretur. Ita in primis in Anglia *Mivart* (Genesis of Species), secundum quem haec opinio non adversatur fidei. Nolumus quidem — nadovezuje učeni isusovac — materialismi vel incredulitatis notam eidem inurere, eam tamen *reprobamus*, quod *rationi non est consona, nedum s. Scripturae*, quae Deum exhibet auctorem *immediatum* corporis humani". Odmah si isporedim i Scheebena, koji je prvak megju svim dogmatičarima. U njegovoj znamenitoj: *Handbuch der katholischen Dogmatik* (Zweiter Band. Freiburg 1878.), na strani 144. stoji: Hiernach ist es schon eine *Häresie*, wenn man nur eine thatsächliche „Abstammung des Menschen von den Affen", hinsichtlich *des Körpers* auf dem Wege allmäliger Umbildung der Formen annehmen wollte, mag man auch

gleichzeitig eine bei vollendeter Umbildung der Form hinzutretende göttliche Schöpfung für die Seele ansetzen. *Abgesehen von der* Offenbarung ist es sogar schon eine *philosophische Absurdität*, selbst nur zu behaupten, dass eine solche Unwandlung der Typen des Organismus, wie sie für die Erzielung, des menschlichen Leibes erforderlich wäre, nach den feststehenden Naturgesetzen *möglich*, oder dass es mit der Weisheit Gottes vereinbar sei, den zum Tempel seines Ebenbildes bestimmten Organismus sich aus andern niederen und fremdartigen Organismen entwickeln zu lassen". Da ne duljim spominjem još čuvenog Guibert-a: *Les Croyances Religienses* et les *Scienses de la Nature* par *F. Guibert*, supérieur du Séminaire de l' Institut Catholique de Paris. (Deuxieme édition. Paris 1908.). U opasci na str. 320. kaže on: „En combattant l' origine animale, du corps humain, je me suis contenté des arguments tirés de la paléontologie. Mais j' aurais pu ajouter que cette hypothése, sans être *condamnée* comme formellement *héretique*, a êté cependant à plusieurs reprises improwée par l' autorité religieuse".

Mislim, da je dosta. Molim Vas dakle, da mi odgovorite na to pitanje, koje će sigurno zanimati i čitatelje „Hrvatske Straže".

* * *

Što se najprije tiče tužbe, da je Wasmann „darwinist", ne treba da ga mi branimo, pošto je on to sam učinio u raznim spisima, prije svega u svome *„otvorenom pismu gosp. profesoru Haeckelu"*, koji je iskrivljujući nazore Wasmannove ime toga katoličkog učenjaka zlorabio za svoju darwinističku propagandu;[1]) onda u *„Laacher Stimmen"*,[2]) a iste je misli opetovao i u svojoj od gosp. dopisnika navedenoj knjizi: *„Die moderne Biologie und die Entwicklungslehre"*.[3])

Haeckel je htio sofističkim izvrtanjem pojmova da dogje do svog cilja: prikazivati Wasmanna, dapače cijeli „ratoborni red isusovaca" kao darwiniste.[4]) Pa i neki katolici došli su nesporazumkom glede pojma „darwinizam" do mnijenja, da je Wasmann

[1]) Ovo je „Otvoreno pismo" Hrv. Straža donijela u III. svesku (g. 1905.) str. 312. ss.

[2]) U članku: „Gedanken zur Entwicklungslehre" svez. 63. g. 1902. str. 281. ss.

[3]) 2. izd. (Freiburg 1904.) str. 167. ss.

[4]) Sr. „Hrv. Straža" III. str. 314.

sklon darwinizmu. Da se dakle ispostavi istina, Wasmann prije svega analizuje pojam darwinizma te razlikuje četiri značenja te riječi:[1])

1. U prvom i izvornom smislu znači „darwinizam" *Darwinovu teoriju o selekciji* po kojoj su se naravnim izborom („selekcijom") razvile organičke vrste, jer su od slučajnih promjena organizama one preživjele te se dalje propagirale, koje su u borbi za opstanak dale individualnu prednost.[2]) Ova teorija „danas pripada tek povijesti", kako je rekao zoolog Driesch već prije 13 godina. Za ovaj darwinizam u pravome smislu Wasmann se svakako nije izjavio, kako konstatuje u stvom „otvorenom pismu".[3])

2. „Darwinizmom" zovu i onu proširenu Darwinovu teoriju, koja tvrdi, da se je sav svemir slučajno razvio bez iskonskih prirodnih zakona, pa zato i bez Stvoritelja iz vječnoga kaosa.

To je *„haeckelizam"*, ili kako Haeckel sam kaže: „realistički monizam"; a pravo bi ime bilo: „materijalistički ateizam".

Ova teorija, koja se ne temelji ni na jednom znanstvenom dokazu „svodi postanak svake pravilnosti u prirodi na negaciju svake iskonske pravilnosti, i to kao na svoj pravi uzrok."[4]) Wasmann dokazuje Haeckelu u svome „otvorenom pismu", da je taj „haeckelizam" najveće bezumlje, što je ikada jedan „filosof" iznio.[5])

3. Krivo se je krstila „darwinizmom" svaka *teorija o razvitku organizama (teorija descendencije) u opće.* Wasmann piše: „Ovo značenje riječi „darwinizam" osniva se na očevidnoj i nenaučnoj pometnji pojmova. Darwinova bo nauka o razvoju tek je jedan od mnogih oblika nauke o postanku".[6]) U stalnim granicama prisvaja Wasmann nauku o razvoju organičkih vrsta (životinja i bilina), te prikazuje znatan dio svoje „biologije" dokazivanju te nauke, osobito na temelju svojih istraživanja u području termitâ i mravi i njihovih „gosta".

Ima katoličkih učenjaka, koji mu prigovaraju, misleći, da se mogu one činjenice, što ih iznosi Wasmann, i drugčije tumačiti. Nego to stoji, da se taj nazor Wasmannov ni najmanje ne kosi sa kojom katoličkom dogmom, te nije u tom pogledu nitko okrivio Wasmanna, osim iz nesporazumka.

Preostaje još jedno značenje riječi „darwinizam", a to je

4. majmunska teorija. Wasmann je svoje stanovište u tom pogledu označio u svome „otvorenom pismu" Haeckelu ovim rije-

[1]) Sr. „Die moderne Biologie" str. 167. ss., i: „Otvoreno pismo prof. Haeckelu", hrv. prijevod „Hrv. Straža" III. str. 317.

[2]) „Hrv. je Straža" opširnije osvjetljivala tu teoriju u II. svesku (g. 1904. str. 152. S.

[3]) N. m. str. 317.

[4]) Tako Wasmann u „otvorenom pismu" n. m. str. 317.

[5]) Ib.

[6]) Ib. str. 318.

čima: „Ona Vaša zoološka evidencija o porijetlu čovjeka od životinje — a Vi se time toliko razmećete — za mene je pusta fraza. Pa zašto? Jer je meni čovjek više no i najbolje razvijena životinja; a Vama on to nije. Ja sam uvjeren, da je u čovjeku duhovna duša, koja se od životinjske bitno razlikuje, a ne tek stupnjevno, i toga radi po prirodnom razvoju nije se mogla od nje razviti. Zato i rekoh, da je potreban „čin stvorenja“, „e bi postala duša čovječja“.[1])

Temeljito se bavi Wasmann majmunskom teorijom u svojoj biologiji, gdje raspravlja najprije o Haeckelovu stanovištu, po kojem je pitanje o porijetlu čovjeka isključivo *zaološko* pitanje. „Premda sam sâm zoolog te gojim veliko počitanje prema zoologiji i njezinim znanstvenim zastupnicima, ipak bih ja jednoga zoologa, koji o čovjeku sudi *isključivo zoološki*, prispodobio slagarskom šegrtu, koji bitnost i porijetlo Mozartove kompozicije jedino promatra sa gledišta tiskarskog crnila“.[2])

Od drugih znanosti, osim zoologije, ima tu svoju kazati uz teologiju prije svega filosofija, naposo *psihologija*, koja dokazuje, da se čovjek svojim apstraktnim mišljenjem i slobodnom voljom bitno razlikuje od ma kako visoko razvijene životinja.[3])

Prelazeći onda na argumente, kojima darwinisti hoće da dokažu životinjsko porijetlo čovječjega *tijela*, dolazi Wasmann do istoga rezultata, do kojega je veliki antropolog *Ivan Ranke* došao, koji je darwinistu Klaatschu na antropološkom kongresu u Lindavi god. 1899. doviknuo: „*To je fantazija, a ne znanost!*“ I to vrijedi ne samo za *majmunsku* teoriju u užem smislu, nego i za teoriju Klaatschovu, prema kojoj tijelo čovječje ne dolazi od majmuna, već od jednog životinjskog praoblika, iz kojega se je i čovjek i majmun razvio.[4])

I ne samo da nema nijednog valjanog dokaza za životinjsko porijetlo čovječjeg tijela, nego ga dapače dug niz biljega razlikuje bitno od majmuna i od svake druge živine.[5])

Zatim pokazuje Wasmann, kako je svjedočanstvo *paleontologije* upravo porazno po darwinističko shvaćanje čovječjeg tijela. Nijedan

[1]) N. m. str. 320
[2]) Biologija (2. izd.) str. 275.
[3]) Ib. str. 276.
[4]) n. m. str. 295.
[5]) Ib.

prelazni oblik izmegju majmuna ili koje mu drago druge životinje i čovjeka nije se našao megju fosilnim ostacima u diluvijalnim ili tercijarnim slojevima zemlje.[1]) No Darwin je sâm rekao, *da „mora broj prelaznih oblika biti* **upravo neizmjerno velik**“,[2]) pa misli, da je „samo naše posve nepotpuno geološko znanje krivo, da se dosada nijesu našli prelazni oblici megju raznim organičnim vrstama“.[3]) Otada je prošlo 50 godina, ali uza sve usavršivanje geološkog znanja još uvijek čekamo na obećane prelazne oblike. To znači *potpuni fiasko darwinizma.*

Gledom na krapinskog čovjeka i slična otkrića pokazuje Wasmann, da imaju Ranke, Virchow, Branco i ostali trijezni učenjaci pravo veleći, da je *diluvijalni čovjek potpuni homo sapiens na kojem svaki palac odaje pravog pravcatog čovjeka, a nipošto prelazni oblik izmegju životinje i čovjeka.*[4]) Anomalijâ je bila onda kao i danas, ali je općenito ona diluvijalna rasa bila visoko razvijena.[5]) A u tom razmjerno visokom razvitku očituje nam se čovjek odmah na početku, u prvim tragovima svoje eksistencije na zemlji.[6])

To je jezgra Wasmannove nauke, koje se može svesti na to: darwinizam nema za se nijednoga znanstvenoga dokaza. Ako je dakle Wasmann proglašen darwinistom, to je sa strane Haeckela, koji dobro znade, što je na stvari, zlobna tendencija, sa strane pako nekih katolika, koji nijesu stručnjaci u tom pitanju, nesporazumak.

* * *

Sada nekoliko riječi o pitanju gosp. dopisnika, *zašto Wasmann „još nije došao na indeks“*?

Kako spomenusmo, nazor se o postupnom razvitku organičkih vrsta ne kosi sa nijednom katoličkom dogmom. Već je god. 1877. Knabenbauer D. J. u „Laacher Stimmen“ objelodanio jednu studiju „o vjeri i teoriji descendencije“,[7]) gdje pokazuje, kako je *sv. Augustin* shvatio postanak bilinskog i životinskog svijeta *iz klica*, što

[1]) Ib. str. 296. ss.
[2]) „Die Entstehung der Arten“ (njemački prijevod, Carusovo izdanje Stuttgart g. 1884.) str. 358.
[3]) Ib.
[4]) Ib. str. 301. str.
[5]) Ib. str. 303.
[6]) Ib. str. 302.
[7]) „Glaube und Descendenztheorie“, Laacher Stimmen sv. 13. str. 71. ss. 81. 123. ss.

ih je Bog od početka stvorio („ex rationibus seminalibus"), i kako su neki od najvećih teologa usvojili taj nazor, koji su u principu posve slaže sa onom teorijom descendencije, što je zastupa Wasmann. Sâm *sv. Toma* hvali taj nazor te naglasuje, da se preporučuje osobito tim, što lako rješava mnoge prigovore protiv sv. pisma.[1]) *Sv. Bonaventura* zove ovo tumačenje biblijskog izvještaja o stvorenju svijeta „vrlo pametno i jako oštroumno" („expositio multum rationabilis et valde subtilis"). Isto su tako pristali uz taj nazor *bl. Albert veliki, kardinal Noris* i mnogi drugi.[2]) Slična se nauka nalazi i kod *Suareza*.[3]) U tom dakle nema ništa censurae dignum.

Sumnja bi pako mogla biti u pogledu Wasmannove primjedbe u „otvorenom pismu Haeckelu", što ju gosp. dopisnik navodi u njemačkom tekstu, i koju je „Hrv. Straža" god. 1905. ovako pohrvatila: „Što se tiče tjelesne sveze čovjeka sa carstvom životinjstva: toga nijesam, kako ste i Vi pravo opazili, apsolutno[4]) poricao". „Hrv. je Straža" već god. 1907. (u raspravi o „otkrićima u Krapini") odgovorila na pitanje: Bi li griješio proti vjeri, tko bi držao, da se je čovječje tijelo razvilo iz nižih oblika, te postalo ljudskim tijelom istom, kad mu je Bog udahnuo neumrlu dušu? Vidjeli smo onda, da je bilo katoličkih učenjaka, koji su to držali i učili, a da im knjige nijesu došle na indeks. Wasmann to ne uči niti drži, nego veli samo, da to „apsolutno ne poriče". Zašto bi se dakle njegovi spisi metnuli na indeks? Dapače Wasmann izrično dodaje na onom od gosp. dopisnika, kao već prije od dra Rolfesa i drugih inkriminiranom mjestu u „otvorenom pismu Haeckelu": „Dandanašnje dokaze zoološke i paleontološke, da čovjek (po tijelu) potječe od životinje, držim nedostatnima." Vidjeli smo i gore, kako Wasmann te dokaze pobija. No ipak, *apsolutne nemogućnosti*, da se je čovječje tijelo razvilo iz nižih organskih oblika, te istom stvorenjem neumrle duše postalo *ljudsko* tijelo — Wasmann nije našao, pa zato veli: „Nijesam to apsolutno poricao". Kako su sv. Augustin i mnogi teolozi za njim uzeli razvitak cijele organske prirode iz klica, koje je Bog stvorio te u koje je metnuo sposobnost za razvitak, tako

[1]) In 2. libr. sent. dist. 12. qu. 1. art. 2. Cit u „Laacher Stimmen" sv. 13. str. 76.
[2]) Ib.
[3]) Ib. str. 79.
[4]) Ova je riječ u ondašnjem prijevodu „Hrv. Straže" ispala.

misli Wasmann da bi moguće bilo i stvorenje ljudskoga tijela. Ni sa teološkog, ni sa filosofskog stanovista nije mogao naći apsolutne repugnancije.[1])

Tako Wasmann. A što treba suditi o tom nazoru?

Mi držimo, da doduše nije proti katoličkoj vjeri, uzeti razvitak čovječjeg tijela iz životinjskog oblika, ali opetujemo, što je „Hrv. Straža" rekla drugom zgodom[2]): „*Znanstveno* je to posve krivo i bez ikakvog solidnog temelja".

Da je onaj nazor *proti vjeri*, to je Scheeben tvrdio, ali dokaz je ostao dužan.[3]) Dotične su riječi sv. pisma analogne onima, kojima Geneza pripovijeda i stvorenje drugih organskih bića. Pa ipak ni sv. Augustin, ni sv. Toma, ni sv. Bonaventura, ni bl. Albert Veliki nijesu našli hereze u tom, da se one riječi tumače u smislu razvitka, a ne u doslovnom smislu.

No premda smo uvjereni, da o herezi ne može biti govora, ipak nam se čini taj nazor, da čovječje tijelo vuče svoju lozu od životinje, iz koje je Bog onda stvorio čovjeka — *tako ružan*, te te odurno i misliti na to. Držimo, da je Wasmann privatno istoga mnijenja. A zašto onda tako tolerantno piše o tom nazoru, te ga ne će apsolutno poreći, nego ga tek otklanja kao „nedokazan"? Jamačno *iz apologetičkih razloga*. Kada sv. Toma hvali ideju o razvitku organskog svijeta iz klica, dakle o *posrednom* stvorenju organskih vrsta, s toga razloga, jer se tako lakše rješavaju neki prigovori proti sv. pismu, onda razumijemo, kada u naše doba borbe proti kršćanstvu jedan kršćanski učenjak, koji je isto tako apologet, kao i prirodoznanac, nastoji, da mu ostane što više otvorena polja za obranu objavljenih istina protiv bezvjerstva. A to je osobito važno u našem slučaju. Bezvjerski se svijet bori danas proti vjeri najviše pod ovom lozinkom: Darwinizam je dokazana istina. No darwinizam se kosi sa kršćanstvom. Dakle kršćanstvo nije istina. Proti tome je za kršćanskog apologeta najjače stanovište ovo: Da je darwinizam istina, to ne ćemo apsolutno poreći, premda dosa-

[1]) Sr. njegovu biologiju str. 269. ss.
[2]) V. ov. god. str. 136.
[3]) Da je Scheeben „prvak izmegju svih dogmatičara", to nije dosada još nitko tvrdio. U staro i u novije doba ima priličan broj dogmatičara, koji uživaju veći ugled od njega.

dašnji dokazi za njega nijesu dostatni. Ali i ako bi darwinizam bio istina, ne kosi se on sa kršćanstvom — darwinizam naime u navedenom smislu, gdje je govor samo o *tijelu* ljudskome. Ovo je stanovište zauzeo Wasmann, i ne da se poreći da je dostigao velik uspjeh. I protivnički su mu listovi priznali, da je s toga stanovišta sve svoje protivnike pobijedio, osobito kod poznate znanstvene borbe u Berlinu god. 1907. Ako može na taj način spasti duše, koje bi inače potonule u glibu bezvjerstva možemo mu doista od srca na tom čestitati. I sv. Augustin i sv. Toma opominju, da se kod tumačenja sv. pisma ne sužuje sloboda bez potrebe, jer će se inače vrata Crkve zatvoriti mnogima, koji su vani.[1]) I tu vrijedi ona: „In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas".

No ako gosp. dopisnik uza sve to drži, da ta tolerancija Wasmannova ide predaleko, ne ćemo se s njim prepirati; neka mu bude i to slobodno prema onoj: „in dubiis libertas".

Ocjene novih djela.

The Catholic Encyclopedia. An international Work of Reference on the Constitution, Doctrine, Discipline, and History of the Catholic Church. In fifteen volumes. New-Jork. Robert Appleton Company. Vol. I.—IV.

Krasan, baš američki pothvat! Ogromno djelo na krasnu, čvrstu papiru u velikom leksiko formatu (od prilike kao Broz—Ivekovićev *Rječnik*), s obiljem ilustracija. Neke godine jedna tvrtka počela izdavati veliku enciklopediju, pa pozvala i katoličke pisce, obećavajuć, da će nepristrano prikazivati i katoličku Crkvu i učenjake i njihova djela. Pusto obećanje! Katolici se naskoro vidješe prevareni, al ne ostadoše prekriženih ruku, već naumiše sami izdati djelo, koje će u pravom svjetlu prikazati Crkvu katoličku. Osnovalo se društvo, koje u brzo skupi silu novaca. Skitili se učenjaci, pa neki zaredali po Evropi, da traže suradnike. I našlo se suradnika na sve strane katoličkog svijeta. Plod je njihova rada

[1]) V. dotična mjesta kod *Schöpfera*: „Bibel und Wissenschaft" (Brixen 1896.) str. 58. f.

velika katolička enciklopedija. Četiri su prva sveska pred nama, a ima ih izaći još 11.

Svaki svezak opseže oko 800 stranica (ne brojeć po stupcima). Djelo se to razlikuje od ostalih enciklopedija i crkv. leksika, jer se ne ograničuje samo na crkvene znanosti, već obragjuje sve, što su učinili sinovi Crkve; a razlikuje se od općenitih leksika i enciklopedija, jer se ne obzire na djelovanje onih, koji nisu u savezu s Crkvom.

Članci su raznoliki, što dulji, što kraći; nu većinom su okratki, jergroviti: Tu i tamo imade i po koja praznina i netačnost. Nama je spomenuti, što se tiče naše kože; jer su drugi upozorili na druge stvari.

Lijepo je naš vrijedni Davorin Krmpotić obradio članke *Croatia* (vol. IV. 500. sl.) i *Dalmatia* (606, sl.) Prikazao je kratko, ali dosta jezgrovito, prem nepotpuno i gdjegdje nepregledno geografiju Hrvatske, pa povjest i borbe naroda hrvatskoga, prosvjetni rad itd. Držimo, da će svijet odsele drukčije suditi o prezrenoj Hrvatskoj. Mršaviji su članci o Zagrebu (Agram I. 225 Th. J. Shahan), o Bosni i Hercegovini (II. 694. K. Klaar), a osobito o Djakovu (IV. 769.), gdje se pače stanovnici Djakova nazivlju — Srbi!

Šteta, što sve te članke nije obradilo vješto pero Krmpotićevo! Svaki svezak Th. C. E. stoji krasno vezan oko 30 kruna.

Bez toga monumentalnog djela ne bi smjela biti ni jedna knjižnica.

Dictionnaire Apologétique de la Foi Catholique. Sous la direction de *A. D' Alès*, professeur a l' Institut Catholique de Paris. Avec la collaboration d' un grand nombre de Savants Catholiques. Quatrième édition entièrement refondue. Fascicule Ier. Paris 1909. Gabriel Beanchesne d Cie 'Editeurs. Prix fr. 5.

Prvi je svezak toga suvremenog krasnog djela izašao nedavno. U leksiko-formatu opseže 320 stranica (prema stupcima), a obuhvata 18 članaka i početak devetnaestoga. Papir nije baš najzgodniji, a i slova su prilično malena, pa će to gdje komu biti neprilično. Nu duša je djelu ukusnija od tijela. Kako se već vidi iz naslova, nije to obični, općeniti crkveni leksikon, već je samo dio njega. Obuhvata samo članke, koji su u savezu s apologetikom: dokaze za istinitost religije i odgovore na navale raznih znanosti. Članci su pi-

sani jedro, iscrpljivo, pa možeš o pojedinom pitanju saznati, što je najnužnije. Razdijeljeni su na odsjeke, pa ne umaraju štioca; a pisani su oštroumno, kritički, tako te ih ne će lako oboriti moderni hiperkritičari. Pojedinim je člancima dodana obilata bibliografija i djela. Žaliti je, što piscima nisu poznati slavenski jezici, pa je tu i tamo bibliografija i popis djela manjkav. Tako se primjerice već u I. članku (Agnosticisme), što ga je napisao M. Chossat mogla spomenuti vrsna rasprava o agnosticizmu, što je izašla u „Przeglądu Powszechnom", pa studija dra J. Kratochvila. Bit će da je spomenuti članak napisan prije, nego je izašlo lijepo djelo „Dieu et agnosticisme contemporain" (Michelet). Inače je taj članak vrlo zanimljiv i lijep. Krasni su i ostali članci, osobito: *Ame*, *Animisne*, Apologetique itd. Istina, djelo je to za pojedince skupo, dà preskupo. Nu za to ne bi bez njega smjela biti ni jedna katolička knjižnica. Kad ćemo mi Hrvati, dajbudi u malom, dobiti ovakav rječnik? „Diction. Apol." svesrdice preporučujemo.

Dr. Antonín Vřešťal: Katolická mravouka. Díl I. povšechny. V Praze 1909. Nakladem Dědićtvi sv. Prokopa. Cena 6 K 50 h. Česi imaju bogatu bogoslovnu knjigu. Osim vrsnih časopisa imaju i krasnih djela, što obragjuju razne bogoslovne grane. Više djela već imaju o katoličkoj moralci. i to vrijednih i podesnih. Sa svim tim djelima ne bijaše ipak zadovoljan universitetski praški profesor i kanonik dr. A. Vřešťal Osjećaše neku prazninu u moralnom bogoslovlju, pa se dade na ozbiljan posao. I evo. plod je toga posla *Katolická mravouka*. Prvi je svezak ugledao svijet, a drugi će za dvije godine.

Omašno je djelo (292 str. vel. 8°) osim uvoda razdijeljeno na pet knjiga. U uvodu raspreda pisac o definiciji kat. „mravouke" (moralke) i o razlici izmegju moralke i etike; o predmetu moralke; o njenom odnosu prema drugim bogoslovnim znanostima te prema etici; o moralci imovjeraca; o koristi i potrebi moralke; o kazuistici; o mistici i asketici; o povjesti katoličke moralke ter o češkoj moralnoj knjizi.

U prvoj knjizi raspravlja o moralnosti ljudskih čina, u drugoj o zakonima, u trećoj o savjesti, u četvrtoj o grijehu, u petoj o krepostima i opačinama.

Ima u tom djelu tu i tamo po koja misao, koju je trebalo bolje utvrditi i dokazati (primjerice o probabilizmu i aequiprobabil. itd.); ima nekih pitanja, koja nisu obragjena posve iscrpljivo (privilej i dr.) Pisac ima svoje razloge, što nije navodio redovito pisaca, prema kojima je obragjivao pojedina pitanja. Nu držimo, da ne bi ipak za znanstveno djelo bilo ni to suvišno, po gotovo za one, koji bi sami željeli dublje zaroniti u pojedina pitanja. Nadamo se, da će u II. dijelu doći abecedno kazalo; nu možda bi dobro bilo, da ga je pisac dodao i I. dijelu s obzirom na to, što će II. dio izaći razmjerno kasno.

Nego svak vidi, da ovi sićušni prigovori ne mogu obescijeniti djela. Preporučujemo ga osobito mladeži, koja želi upoznati katolička moralna načela.

Dr. Ant. Podlaha: Posvátná místa království českého. Řada první Arcidiecese pražska. Díl III. V Praze 1909. Nákladem Dědictví sv. Jana Nepomuckého. Cena 4 K. Treći je to svezak monumentalnog djela o svetim mjestima češkog kraljestva. Pisac opisuje povjest, hramove, kapele ter druge razne spomenike vjere katoličke u tri vikarijata: kraljevičkom, vlašimskom i zbraslavskom. Oštromu oku učenog pisca ne uteče ni jedan znameniti spomenik, ni jedna mila uspomena katoličke starine; a poskrbio se i za silu slika raznih crkava, samostana, oltara, svetaca itd. Na koncu je dodao pregleda radi abecedno kazalo.

Dr. Podlaha je već dosta obogatio knjigu naroda češkoga vrsnim raspravama i td. Megju najdragocjenije plodove njegova pera svakako ide ovo djelo trajne vrijednosti. Poželjno bi bilo, da se i u Hrvatskoj tkogogj lati ovako zahvalna posla, kakova se latio učenjak češki, pa da nam prikaže hrvatska svetišta.

*

C. Willems. *Philosophia moralis*. Treveris 1908. Cijena broš. 9 mk. uvez. 9 mk. Paulinus-Druckerei. Treći je to dio filosofskoga djela trierskoga profesora dra Willemsa.[1]) Prva dva dijela obasiplje zasluženom hvalom njemačka, talijanska i franceska kritika, a ovaj treći dio ne zaostaje svojom vrijednošću. Učeni je pisac zgodno razdijelio svoju moralnu filosofiju na dva dijela. U prvom općenitom dijelu raspreda ob opstanku moralnog reda, o naravi moralnosti,

[1]) Isp. „Hrv. Str." V. 380.

ter o uzrocima ili izvorima moralnog čina. U drugom dijelu raspravlja ponajprije općenito o pravu i o dužnosti, pak napose o individualnoj ter o društvenoj etici. Na koncu je dodatak o socijalnom pitanju. Kako učenjak isprvice nije kanio posebice obragjivati etike, obradio je još prije neka pitanja (u II. sv.), pak ih u ovome dijelu samo nastavlja. Pisac vrlo dobro poznaje predmet, o kojem raspravlja, a proučio je i sve filosofske sustave, pak se i sviju dotiče. Šteta je samo, što osobito povjesni pogled nije malo obilatiji, jasniji. Osobito bi bilo poželjno, da je malo sustavnije i temeljitije prikazan sustav Kantov i Spencerov i još neke stvarce. Neke su se stvari mogle ispustiti. Bit će po svoj prilici tiskarska pogrješka na str. 399. *Sarpi de Dominis,* jer je drugi Sarpi, a drugi *de Dominis.* (Paolo Sarpi bijaše Mlečanin, redovnik servit; Mark-Antun de Dominis bijaše Hrvat Rabljanin, senjski biskup, pa splitski nadbiskup, odmetnik i pokornik). Nagje se tu i tamo još koja omanja pogrješka. Nu u cjelini je djelo posve uspjelo, a trajne je vrijednosti. Ima istina sličnih djela to starijih to novijih, ali će se jedva koje moći isporediti s djelom dra Willemsa. Djelo je pisano jasno i pregledno, kod svakoga su pitanja dodana najznamenitija djela, koja rade o njem. Vrlo je lijep dodatak o socijalnom pitanju, a vrlo je zgodan i praktičan *Index auctorum et rerum.*

Krasno će djelo dra Willensa dobro doći svakomu, a kako je pisano lijepom latinštinom, i pristupačno je svakomu; pa ga stoga i preporučamo svima, koji se žele uputiti u najznamenitija pitanja životna.

Dr. Seb. Reinstadler: Elementa philosophiae scholasticae Vol. I. II. Editio quarta ab auctore recognita. Friburgi Brisgoviae. Sumptibus Herder MCMIX. Cijena 7 K 20 fil., uvez. 8 K 88 fil.

Priručno su to krasno djelo u velike pohvalili kap. vikar te biskup metzki, a zasluženom su ga hvalom obasuli i razni časopisi. Namijenjena je filosofija Reinstadlerova početnicima, a pisca je vodila želja, da i njima i profesorima dade priručno djelo, osnovano na Tominoj filosofiji, prilagogjeno potrebama našega vremena.

U I. svesku učeni pisac obragjuje logiku, ontologiju i kozmologiju, u II. antropologiju, prirodno bogoslovlje i etiku. Dakle čitava filosofija u dva sveščića u maloj 8⁰ na nekih 900 stranica.

Vrlo je u kratko obradio pisac logiku, nu dosta jasno i jezgrovito. Možda ne bi škodilo, da je kriteriologiju na nekim mjestima obradio obširnije. Istina, u najnovijem je izdanju nešto podobnije prikazao idealizam, a dotakao se i relativista. Nu držimo, da je sve to prilično škrto; pa će i gjak i profesor morati tu i tamo poseguuti za drugim djelom. Lijepo je obragjena ontologija, nego ni tu ne bi škodilo, da nijesu neka pitanja ostavljena „in suspenso“. Neke je stvari u kosmologiji dodao pisac u novom izdanju, a isto tako u antropologiji i u prir. bogoslovlju. Etika nam se čini prekratka. Istina, djelo je Reinstadlerovo namijenjeno bogoslovima, koji će i onako kasnije proučavati moralku. Nu možda bi dobro bilo, da se mislilo i na početnike svjetovnjake koji ne će proučavati moralke.

Ne mislimo svojim neznatnim primjedbama umanjiti veliku vrijednost djela Reinstadlerova. Vrijednost je ta to veća, što se pisac brižno obzire na goruća pitanja, pa gdje sam ne će da odluči, napominje najpovrsnije današnje filosofe tomiste, a najčešće kard. Merciera.

Rinstadlerovo djelo preporučujemo i bogoslovima i svjetovnim gjacima. Namučit će se, da što, isprvice, s latinštinom teškom i zbijenom, nego će više uživati, kad i to prebrde.

*

P. S. von Qer O. S. B.: Unsere Schwächen. Plaudereien. Achte Auflage. Freiburg im Breisgau-Herdersche Verlagshandlung. Cijena 1 K 68 fil., uvez. 2 K 64 fil.

Lijepi je to niz zanimljivih essaya u svem 24. Tu se pretresaju slaboće, koje su više manje svakidanje družice svih nas. Zanimljivo, a k jednu umno pisac raspreda o dugočasnosti, o rastrešenosti, o nestrpljivosti itd. Pisac zabavljajuć podučava, traži korijen slaboćama, a preporučuje i lijek. Kad uzmeš knjigu u šake, ne da ti je se pustiti. Preporučujemo Unsere Schwächen našemu svijetu, koji čita njemački. Ne bi škodilo, kad bi jih tkogod i pohrvatio.

Bischof dr. Paul W. von Keppler: Mehr Freude. 9—12000. Freiburg im Breisgau. Herdersche Verlagshandlung 1909. Cijena 2 K 16 fil., uvez 3 K 12 fil., „Radost je životni čimbenik i potreba, životna snaga i vrijednost. Svakomu je čovjeku potrebna

radost, svaki imade pravo na radost. Neophodno je potrebna radost za tjelesno i duševno zdravlje, za tjelesni i duševni radni život kao i za religijski život". Tu misao raspreda i dokazuje učeni crkveni dostojanstvenik u prvom odsjeku svoga djela. Gledajuć oštrim posmatralačkim okom prilike u svijetu, opaža odmah nestašicu radosti, a k jednu i njene ubojice. Prelazi na liječnika, koji može izranjenu radost izvidati, ubijenu oživjeti; a to je kršćanstvo. Napominje neke veseljake, koji su se radovali i u najvećim patnjama, pa raspreda o radosti i o zahvalnosti, ob odgoju, o duhovnoj pastvi itd.

Čitavo je djelo preragjeni i prošireni essay iz djela „Aus Kunst und Leben", a obragjeno je tako, te ga može mirne duše, s velikom korišću čitati ne samo katolik, već i nekatolik. I to je izvrsno djelo kao stvoreno za hrvatske prilike. Ni u nas nema pravoga veselja. I nas guši moderna hiperkultura, pa padamo u neurasteniju i u hipohondriju. Hrvatska mladež neka nabavi, neka čita krasno djelo biskupa Kepplera, pa neka se raduje i veseli, ali onom pravom radošću, koja je potreba i pravo našeg života.

Dr. Constantin Gutberlet: Die Willensfreiheit und ihre Gegner. Zweite, sehr vermehrte Auflage. Fulda, Actiendruckerei 1907. S. 458.

Djelo je u uskom savezu sa njegovom etikom, te ju znatno popunjava. Drugo izdanje se znatno razlikuje od prvoga, jer je prošireno za više od deset araka. Pitanje o slobodi volje razvilo se je od onda do posve novog stadija. Ono se više ne obragjuje samo teoretski već i praktički. Nadošlo je takogjer sijaset novih neprijatelja, napose mnogo doprinosi nova znanost „psyhopathologija".

Knjiga je razdijeljena u jedanaest poglavlja. U prvom (strana 7—26.) razlaže se pitanje o znamenovanju riječi sloboda. Auktor kritizuje Höffdingovo šestorostruko tumačenje. U drugom poglavlju (27—40) slijede dokazi za slobodu volje. On ih u kratko i jezgrovito crpe iz naravi volje i iz iskustva i — treće — otale što nijekanje slobodne volje vodi do potpune skepse. U prvi mah činilo bi se, da je to premalo i prekratko. Gutberlet sam kaže u uvodu (str. 4.) da će mu dokazi biti kratki, jer je to stvar prejasna „allzu klar". To nije ni potrebno, jer je glavna zadaća u tom, da pobija neprijateljske prigovore, pa je on zato poslije kad ih pobija, opširnije i dublje obradio psihološku analizu nutarnjih činjenica. Budući da se determinizam rado i osobito služi statistikom morala, stoga on u trećem poglavlju o njoj govori (str. 41—120). Najprije razlaže pojam i objekat statistike uopće. Ona nam npr. kazuje, da se redovno na 104 ili 105 muške djece rodi 100 ženske, ali naprotiv u prvoj godini na 100 ženske djece umre poprečno 125 muške. Nadalje tumači odnošaj statistike morala naprama slobodi, zatim ovisnost ćudorednih čina od nutarnjih i izvanjih uzroka, utjecaj civilizacije i konfesije. Sve to na široko izlaže sa brojnim primjerima iz statistike. Onda kritizuju Quetelet-ov „*la tendance au mariage*" i Drobischa, te prelazi na pojedine vrste ćudoredne korupcije. Strašni su i žalosni podaci o prostituciji. Nema činjenice, koja bi znala rukopipateljnije dokazati nerazdruživi vez megju nečistoćom i modernom bezvjerskom kulturom, kaošto statistika nasiljâ i ubojstvâ nove ere. Opširno opisuje nezakonita rogjenja, kriminalitet i samoubojstvo. U četvrtom dijelu prelazi na antropologiju (121—204). Najprije govori mnogo o Lombrosu, profesoru turinške univerze. On je našao brojne pristaše u Franceskoj i Njemačkoj. (Po njima se prekršaji i zločini temelje u tjelesnoj organizaciji, te su potom zločinci (Gewohnheitsverbrecher) već kao takovi rogjeni; oni ih identifikuju sa moralno slaboumnima, t. j. ljudima koji trpe na nekom „*moral insanity*", (kleptomani, nymphomani i kako se već zovu), koji nose u sebi neki nesavladivi nagon za zločinima). Tu razlaže duševni život, religiju, jezik (Gaunersprache) i literaturu zločinaca, onda kritizuje taj sistem, njihovo ispričavanje i prispodabljanje zločinaca sa slaboumnicima, (die Irren) epilepticima i divljacima, atavizam itd. Peto poglavlje raspreda o slobodi volje i psyhopathologiji (205—227). U šestom govori o slobodi i kaznenom pravu (228—252). U sedmom (253—287) govori o izjalovljenim pokusima dovesti slobodu u sklad sa fizijološkom psihologijom (Carbonelle, Ostwald, Wundt, Münsterberg i Ziehen). Osmi dio obragjuje slobodu volje i spekulacije. Po redu pobija Schopenhauera, Rée-a, Paulsena, Höffdinga, Ed. Hartmanna, Windelbanda, Fahriona i Ölzelt — Nevina (288—368). Deveti dio (369—399) bavi se mehanističkim svjetovnim poimanjem, te kritizuje Lotzea i Wahna.

Tumači tu slobodu i motive, slobodu i odgovornost, svijest slobode (Freiheitsbewusstsein) i zakon kauzaliteta. U desetom dijelu (400—425) obara determinističke teologe i to: sofizme luteranskog pastora Waldemara Meyer, zatim kalvina Gustava Hüpeden i evangeličkog pastora Dunkmanna. U zadnjem poglavlju govori o ćudorednoj slobodi (426—456).

U cijelom djelu opaža se neka mirnoća i razboritost, te mu se ne može ni malo strogosti [ili predrasugjivanja predbaciti. Gutberlet sam daje ,katkada protivnicima pravo, osobito gdje se radi o ubrojivosti i kaznama običajnih griješnika. On sam kaže (u zaključku na strani 457) da mu se je svidio „lijepi Hartmannov passus“ o „Richte nicht“ (u njegovoj: Phänomenologie des sittlichen Bewusstseins), te da subjektivno veoma naginje neslobodu običajnih griješnika mnogo dalje protegnuti, nego to (i sami naši) moraliste čine. Ne rijetko se dogagja, da je te običajne zločince do njihovog zanata doveo odgoj, karakter i druge vanjske okolnosti. —

Knjiga tako bogata koli znanošću toli sadržinom, pa još k tomu jednog *Gutberleta* sama se od sebe preporuča, napose pako katoličkim filosofima i apologetama.

Jesus Christus Vorträge auf dem Hochschulkurs zu Freiburg im Breisgau 1908. gehalten von Dr. Karl *Braig*, Dr. Gottfried *Hoberg*, Dr. Cornelius *Krieg*, Dr. Simon *Weber*, Professoren an der Universität Freiburg im Breisgau und von Dr. Gerhad *Esser*, Professor an der Universität Bonn. Freiburg, Herder 1908 M. 4,50 vezano 6 maraka. 440 strana.

Knjiga puna suhoga zlata, a sadržaje predavanja spomenutih profesora na visokom kurzu, što ga je obrdržavala: *Congregatio Mariana Sacerdotalis* 12.—16. listopada prošle godine. Teme su najaktualnije. Kurz je otvorio sam freiburški nadbiskup, a sudjelovalo mu je preko 300 odličnih slušatelja.

U 15 predavanja nanižani su najvažniji predmeti, kojima se moderna znanost tako rado bavi. Najprije slijede dva zgodna članka u kojima se dokazuje historički karakter sinoptičkih evangjelja i onoga sv. Ivana. Zatim je poznati pisac, dr. Weber u tri predavanja krasno izložio božanstvo Kristovo u Starom Zavjetu, poslanicama sv. Pavla i evangjeljima. Tri govora: *JesusChristus ausserhalb der katholischen Kirche im neunzehnten Jahrhundert* od znamenitog dr. Braiga radi duhovitosti i kritičke forme ne možemo dosta nahvaliti. Isto vrijedi i o dr. Esserovim predavanjima o Kristologiji u modernoj liberalnoj teologiji i agnosticizmu. Dr. Krieg vrlo lijepo slika Isusa kao učitelja istine i život, a još ljepše kao pedagoga. Na koncu dodana su još dva javna predavanja (dr. Hoberga i Braiga) o silabu i enciklici *Pascendi*. Preporučamo baš od srca to novo djelo. — *M. P.*

Dr. Simon Weber: *Christliche Apologetik* in Grundzügen für Studierende. Freiburg im Breisgau, Herder 1907. S. 347. M. 4, 80.

Ako je išta na svijetu teško pisati, a to je sigurno apologetiku. Pisac treba, da je pun znanja, da je svoj talenat dobro upotrebio, da je duboko i svestrano naobražen, da se je upoznao sa svim modernim strujama, ali opet mora paziti, da ga nikoja ne povuče za sobom. Napose u današnje vrijeme mora da apologeta bude i filosof. Čini nam se, da profesor Weber posjeduje sve te uvjete. Dakako da nije mogao u tako malenu knjigu strpat sva moguća pitanja i metodičke polemike, jer je djelo u prvom pogledu namijenio svojim slušateljima. On ga sam zove: Christliche Apologetik, *in Grundzügen für Studierende.* Ali je ipak veoma bogato sadržinom. Osim toga je i kritičko, pa mu vrijednost sastoji i u tom što donosi obilnu literaturu.

Weber je do skrajnosti nastojao, da apologetiku provede kao znanost razuma, pa zato dokaze koji imaju mjesto u isključivo vjerskim znanostima, jednostavno ispušća. Njegova je apologetika nešto izvanrednoga, originalnog; ona je prva ove vrsti. Jedino je šteta što ima neku sklonost teškim, zapletenim i apstraktnim izrazima. On je naime nastojao, da piše učeno, i da bude jezgrovit, pa gleda, da u ono malo prostora čim više kaže. Višeputa mu je jezik težak i stil zagonetan. Ja sam isprva mislio, da se to samo meni kao Hrvatu tako pričinja, ali sam opazio, da su i sami Nijemci istoga mijenja. Tako sam čitao u ovogodišnjem 7 svesku Stimmen aus Maria Laach na str. 222: „Was der christlichen Apologetik vielleicht am wenigsten förderlich sein wird ist die etwas

schwierige Sprache". Isto se tuži i kritičar (Koch) u tübinškom Quartalschriftu u trećem svesku (1908, S. 468): „Nur die *Sprache* scheint mir für ein Lernbuch vielfach *zu schwer* zu sein".

U uvodu (str. 1—18) tumači pojam, zadaću i povijest apologetike koju (na str. 3) definuje: „Vernunftbeweis der Glaubwirdigkeit und möglichkeit (credibilitas) und Glaubensnotwendigkeit Glaubenspflicht (credentitas) der in der katholischen Kirche hinterlegten übernatürlichen Offenbarung durch Darlegung ihrer Göttlichkeit". Cijela knjiga dijeli se u tri djela. Prvi dio (str. 19—133) razlaže nauku o božanskoj pripravi objave (*teorija religije*). Najprije u njem tumači etimologiju, pojam i općenitost iliti intenzitet i ekstenzitet religije. Svagdje lijepo jezgrovito, sa bilješkama i literaturom. Lijepi su članci u kojima izlaže i pobija filosofske sisteme, kao materijalizam, teoriju descendencije i panteizam. Onda dokazuje egzistenciju Božju sa kozmo-fiziko i psihoteološkim dokazima. Poslije govori o osobnosti i jedinstvu Božjem, pa usporegjuje monoteizam s pogledom na religiju. Zatim tumači drugi kardinalni elemenat, naime nauku o duši, njezin supstancijalitet i neumrlost. Zgodno izlaže slobodu volje i pesimizam, a i jedinstvo čovječjeg roda. Napokon prelazi na bit i potrebu religije, u kratko se dotiče odnošaja filosofije religije sa historijom religije, te raspravlja o prvotnoj religiji, njenom razvoju i postanku.

U drugom dijelu govori o ostvarenju božanske objave (*teorija objave*). Najprije o pojmu i uvjetima objave, a onda o njenom povjesničkom karakteru. Tumači hipoteze tendencije, mythâ, akomodacije i sinkretizma, no gdjegdje nejasno a onda praobjavu novo i starozavjetnu objavu te njeno božansko porijeklo. Članci o čudesima i profecijama pisani su baš krasno i učeno (str. 201 i 209.) Isto vrijedi i o božanstvu i uskrsnuću Isusovom (str. 222 slj.).

Treći napokon dio (str. 235—322) govori o pojmu, postanku, svrsi i božanskom porijeklu katoličke crkve (*teorija crkve*). Na koncu (325—337) donosi još jedamput i polemički dokaz sv. Tome iz gibanja.

Weberova će apologetika slušateljima bogoslovlja mnogo pomoći, a i za naobražene svjetovnjake dobar je putokaz i obrana katoličke istine. — *M. P.*

Dr. P. Minges: *Das Verhältnis zwischen Glauben u. Wissen, Theologie und Philosophie nach* **Duns Scotus.** Paderborn, Schöningh 1908. S. 204. Mk. 6, 60.

Već je bilo skrajnje vrijeme, da se i sa protivne strane odgovori. Razne i brojne osvade proti Skotu širile su se sve više i više, ali im je učeni Minges začepio usta. Dakako da su mnogi bijelo pogledali kad je ta knjiga izašla. Minges spada danas megju prve Skotiste. On već dugo vremena proučaje Skota te je već napisao više knjiga i mnogo članaka po raznim časopisima. Sada pripravlja veliko djelo: *Joannis Duns Scoti doctrina philosophica et theologica quoad res praecipuas proposita, exposita et considerata.*

Nema sumnje, da „Doctor subtilis" igra veliku ulogu u filosofiji i teologiji. Nema gotovo knjige koje zasijecaju u te dvije struke, a da se nebi i njega dotakle. Njegov sistem, njegov položaj u skolastici, njegovo znamenovanje za kasnije doba i sadašnjost nije maleno. O tom obećaje Minges kasnije još napose pisati. Ali usprkos tomu predbacivalo mu se je svašta, napose pako u novo i najnovije doba navalili su tu prigovori sa svih strana. Da je on kadkada bio veoma oštrouman a i sebičan, skroz na skroz samostalan duh, koji je znao višeputa zastraniti svojom posebnom stazom, pa se kadikad udaljio i od iste „sententia communis", nitko na svijetu ne niječe. Ali kad mu se počmu predbacivati najraznoličnije zablude, dapače i iste hereze, kao ekscesivni inderterminizam, skepticizam, nominalizam, adoptijonizam, pa i realizam, senzualizam i materijalizam, to prelazi svake granice. Velika su to i teška predbacivanja, no čini se da je još najveće ono, kad mu se predbacuje da je učio neki spor megju teologijom i filosofijom. Stoga je neumorni i zaslužni Minges ovu potonju odabrao da pobije. Druge neke već je prije pobio npr. u djelima „Ist Duns Scotus Inderterminist" i „Der Gottesbegriff des Duns Scotus auf seinen angeblich exzessiven Indenterminismus geprüft".

Kad se takove klevete nagju u kojeg „doktorčića", hajde de. Ne smije mu se toliko zamjeriti, jer takovi diletanti u filosofiji i teologiji ne razumiju njegove terminologije ili ne razlikuju subjektivno mnijenje od objektivnih načela ili dapače — što je još najgore — nisu Skota nikada ni čitali, već su te prigovore napapa-

gajali ili prepisali od drugih. No žalosno je kad se takovi nagju kod inače učenih, upravo vještaka i poznavatelja školastike, a još je žalosnije kad tako pišu i predaju glasovitiji ili još najglasovitiji filosofi. Minges je uzeo na nišan: Erdmanna, Guttmanna i Dornera, a od katolika: Haffnera, Schwane-a i glasovitog luvenskog M. de Wulfa. Erdmann npr. piše: „Dazu kommt, dass die völlige Uebereinstimmung zwischen Kirchenlehre und Philosophie dem Duns gar nicht mehr so sehr am Herzen liegt wie dem Thomas... Es kommt sogar vor, dass er sagt, ein Satz sei zwar wahr für den Philosophen, aber er sei falsch für den Theologen". (Grundriss der Geschichte der Philosophie 1878. I. B. S. 412.). Sasvim slično i Guttman: „Es kann, so lehrt Scotus, einen Satz geben, der für die Theologie wahr, für die Philosophie dagegen falsch ist". (Die Scholastik des 13. Jahr... 1902. S. 156.). Doslovno tako i Dorner u svojoj: Dogmengeschichte 1899. S. 317. Čuveni pako Wulf piše o Skotu: „Il accentue à l' extrême la distinction de la théologie et de la philosophie. Ce n' est pas seulement, leur objet formel, mais encore leur objet matériel qui diffère: la théologie est exclusivement réduite aux données surnaturelles..." (Histoire de la philosophie médiévale. Louvain 1905., u broju 328.: Rapports de la Théologie et de la Philosophie).

Djelo je prikazano uspomeni šestogodišnjice njegove smrti u Kölnu, koja pada na 8. studena ove godine (1908). Razdjeljeno je u tri poglavlja. U prvom (S. 5—77.) govori o odnošaju teologije naprama filosofiji uopće, u drugom (78 - 121.) o teologiji kao znanosti i o odnošaju Skota prema Kantu, u trećem napokon otsjeku razlaže o naravnoj spoznatljivosti vjerskih istina — praeambula fidei. Djelo zaslužuje svaku hvalu i preporuku. — *Pukler.*

Kortleitner: De polytheismo universo et *quibusdam eius formis apud Hebraeos finitimasque gentes usitatis.* Permissu ecclesiastico. Oeniponte 1908. pag. 341.

To je majstorsko djelo namijenjeno u prvom pogledu teolozima, koji se bave svetim Pismom. Poznati auktor u tom je pitanju kod kuće. Bogata biblijografija, kojom se je služio, iznaša 15 strana. Sama knjiga razdijeljena je u tri osjeka. U prvom (pag. 1—170.) govori: de polytheismo universo". Tu razlaže monoteizam Hebreja, tumači riječ *Jahve* i govori o religiji pogana. Najprije pobija negativnim putem razne prigovore da je u Hebreja prvotna religija bila politeizam, a onda sa pozitivnim dokazima. Služi se mnogo ponajboljim dokazima i auktoritetima. Važan je članak na str. 24. gdje dokazuje, da je monoteizam najstariji oblik religije, a politeizam njegov otpad, koji je kasnije nastao. U kratko dokazuje iz sv. Pisma i tradicije semitskih, indogermanskih i poganskih naroda. Lijep je i članak: „Variae virorum doctorum recentioris aetatis de origine religionis sententiae". Jezik mu je gladak i posve lako razumljiv. U drugom otsjeku (171—193) raspravlja: „de cultu Jahvae lege Mosaica prohibito". Treći napokon otsjek govori o religiji Kananeja i srodnih naroda (196—255.), zatim o Asircima i Babiloncima (do str. 277) i drugim narodima o kojima je govor u sv. Pismu (277—298.). Na koncu slijede još bilješke, dodatak, popis stvari i tri zemljopisne karte o Asiriji i Babiloniji. Lijepa ta knjiga protumačiti će nam mnogo mjesto svetoga Pisma a mnogo će doprinijeti boljemu poznavanju historije religijâ. — *M. P.*

1. **Les Croyances religieuses et les Sciences de la nature.** in-16, 3ᵉ édit. 1909. par J. Guibert; str. 320. Paris, Beauchesne — 3·00. fr.

2. **La Religion des Primitifs.** in-16. 1909. par Ugr. A. Le Roy; str. 518, 4·00 fr. ib.

Naši su čitatelji već češće mogli u „H. S." čitati preporuke knjiga iz knjižare *Beauchesne* (Paris, Rue de Rennes. 117), koja izdaje krasne i znanstvene knjige, te vigjene kolekcije. Tako do sad u apologetičkom smjeru izdaje knjige u kolekcijama: *Bibliothèque Apologetique*, *Ètude sur l' Histoire des Religions*, i druge. Mi smo opet sretni, da ju možemo i ovaj put našim čitateljima preporučiti, s tim više, jer je katolička. Ona takogjer nabavlja i druge knjige, koje nijesu kod nje štampane. Ovaj put imamo preporučiti dvije znamenite knjige, iz spomenutih kolekcija: obje se bave najzanimivijim i najaktualnijim pitanjima.

1. Učeni J. Guibert već je poznat svojim znanstvenim i apologetičnim radom. Osobito je obljubljena njegova apologetička knjiga; *Les Origines*. Questions d' apologetique. 4ᵉ édit. 1905. Tu obragjuje pitanja, u kojima se sastaju vjera i prirodne znanosti. Poznato je, kako se je u prošlome stoljeću najviše na katoličku nauku navaljivalo u ime prirodnih znanosti, kako su s njima htjeli

prevrnuti sve staro. Prirodne su znanosti bile idol XIX. vijeka. Odbijanja nije manjkalo. Tako je i učeni J. Guibert napisao tu knjigu, gdje je pokazao, da u prirodnim znanostima nema ništa, što bi bilo osnovano, te što bi moglo biti proti kojoj istini vjere. Ova mala knjiga i nije nego kao neki résumé njegove velike knjige, ali résumé originalan. To su predavanja ili konferencije, koje je auktor držao na katoličkom Institutu u Parizu 1907. Još im je pridodao neke članke, koje je prije objelodanio bio u *Revue Pratique d' Apologetique*. Tu nam govori o problemima, koji spajaju vjerske istine i nauku prirodnih znanosti. Istina u znanstvenim se krugovima ta pitanja danas više ne postavljaju. Nijedan ozbiljan učenjak ne će danas ustvrditi, da znanosti izgone vjeru, dapače u protivnom se smjeru možda više pregoni. Ali je knjiga tim više potrebna za srednje naobražene. I danas se tamo bubnja o protivštinama vjere i znanosti, osobito za okolnosti, kakve su u nas. U nas se i danas neprestano pjesma pjeva u društvu „naprednjaka", da se vjera i znanost ne mogu pomiriti, da jedna drugu isključuje; a gospoda *niti imaju vjere, niti znanosti*, pa ipak „znadu", da su protivne. Ejvala! Tako je, kad se sudi bez ikakva znanja. Nek si gospoda narede tu malu knjižicu, pa će vidjeti, da to nije istina; da oni tim samo lažu i varaju prosti i neuki puk. — Knjiga je razdijeljena na osam poglavlja. U prvome nam prikazuje historično odnošaj megju vjerom i znanosti, koje su točke gdje se vjera sastaje sa znanosti. To su: duša i Bog. Borba je stara, ali se osobito bila zaoštrila u prošlome stoljeću. Razna stajališta u problemu: stajalište vjernika i materijalističko stajalište: prvi navješćuju mir, drugi vječni boj, dok pomalo znanost vjeru ne uguši. (5 - 27.). Prvi problem Bog i narav: Drugo nam poglavlje donosi dva dokaza iz prirodnih znanosti za opstanak Boga, to su: degradacija energije (nju Haeckel proti svim učenjacima niječe) i postanak života. Ti su dokazi našim čitateljima već poznati iz recenzija. Materijalisti činili šta činili, prirodna znanost ne može dokazati postanak života, ni postanak svemira, koji degradacija energije apsolutno zahtijeva, bez opstanka jednog vječnog bića, koje je — Bog. (28 - 61). U trećem poglavlju raspreda o redu u prirodi, koji nas opet k Bogu vodi. U prirodi vlada red. To priznaju sve znanosti, no tu padaju sve moguće eksplikacije, ako nema Boga, koji je to sve mudro

uredio i koji to uzdržaje. Dakle, ili biti razborit i priznati opstanak Boga, ili se odreći razuma pa ne tumačiti ništa. (62—95.).

Četvrto nam poglavlje govori o famoznoj evoluciji: Evolucija javlja opstanak svijeta, svemira, ali nam ne kaže o postanku njegovu ništa. No on je ipak imao postanak. Evolucija ne može dati nikakvu eksplikaciju o redu, koji prirodom vlada. Dakle evolucija bez Boga nije, van prazna riječ. (96—125).

Na koju se god stranu okreneš, Bog nas čeka. Hajdemo sad k duši, ne bi li gdje nju našli. Eto je odmah u petom poglavlju: materijalistički pojam života. Materijalisti svode život u biologiju na pojave organizovanog tijela; no prava znanost proti tome prosvjeduje. Ima mnogo životnih pojava, koje biologija ne može nikako protumačiti. Ona im opaža tjelesne konkomitante, ali ih tim ne tumači. Ona ne može protumačiti ni ćućenje, a po gotovu ne može protumačiti mišljenje ni moralno osjećanje, slobodno htijenje. (126 — 158.). — U šestome nastavlja raspravljanje o determinizmu u prirodi. Svakako determinizam u prirodi vlada, ali on ima svoje granice, te iza njih ostaje mjesto čovječjoj slobodnoj volji i čudesima, koje bi Bog kadnokad odredio, da budu. To ne smeta baš ništa determinizam, dapače još ga očevidnijim čini. Dakle prirodne znanosti ne govore ništa ni proti Bogu, ni proti duši, nego za nje. (159 —195). Sedmo je poglavlje najvažnije i najzanimivije: tu se radi o postanku čovjeka. U kratko stavlja pitanje; donosi razloge evolucijonista, koji uče, da je čovjek postao razvitkom iz majmuna. Prvi je razlog općenitost evolucije, drugi sličnost tjelesna megju čovjekom i majmunom, treći je iz povjesti čovječjeg roda, t. j. iz razvoja. Odgovor na svaki argumenat: evolucija nije općenita, van u glavi evolucijonista. Ako ima megju čovjekom sličnosti, ima i različnosti još više: čovjek govori, životinja ne; čovjek je moralan, životinja ne; čovjek je religijozan, životinja ne; čovjek napreduje, usavršuje se individualno i specijalno, životinja ne. Isto tako paleontologija ruši treći argumenat, u koliko bi bio za evoluciju. Što se tiče postanka tijela, kaže, da se je evolucijonistička teorija nasmijala bila nekim katoličkim učenjacima i svećenicima, no, makar da ju Crkva nije formalno osudila, osugjuju je paleontološke činjenice. Je li de krasno? (159—234). I vjera i znanje slave i priznaju Boga i dušu. U osmo se poglavlje ne možemo upuštati.

Ta i onako smo već prešli granice, prostor nam ne dopušta. Tu raspreda o raznim teorijama, po kojima se može tumačiti sv. Pismo pogledom na prirodne znanosti. Svaka teorija ima svoje slaboće i svoju korist, no ni jedna nije definitivna. (235—275). Dodaje još tri člančića: o današnjem stanju znanstvene apologetike; o starosti svijeta (to je pitanje i „H. S." riješila proti fantazisti Mortillet, proti njemu i Guibert tu govori), napokon: zašto vjerujem u Boga? Mislim, da nije potreba, da knjigu preporučujem. Sama se od sebe preporučuje, a i njezino za kratko vrijeme izašlo treće izdanje. Ne bi smjelo biti ni jednog, koji zna franceski, da ju ne nabavi, a koristilo bi još više, kad bi ju tko preveo. To ne bi bilo ni teško.

2. Druga knjiga radi o još aktualnijim pitanjima. Aktualna je u svakom pogledu i za sve. Tu se radi o psihologično religijoznom pitanju kod primitivnih naroda. U današnje je vrijeme, a tako bi moralo uvijek biti; religijozno pitanje od najviše važnosti. Naš moderni svijet hoće da bude nadreligijozan, t. j. veli, da ne treba nikakve religije. Ali to je upravo nemoguće, kao što je nemoguće, da se čovjek nečega odrekne, što pripada njegovoj biti. S nadom, da će brzo o tom naši čitatelji imati prigodu na dugo i široko čuti, kako nema naroda bez religije, nije potreba, da se dalje upuštamo. S istoga razloga prelazim preko prvog poglavlja u toj knjizi gdje se govori o postanku problema, o povjesti vjere, o raznim teorijama i metodama u proučavanju religije: tu je pisac već mogao donekle korist iscrpsti po *„R. Pr. d' Apologetique"*. — Ugr. Le Roy biskup i generalni Superior Otaca S. Duha, kao misionar u Africi preko 20 godina proučavao je religiju afričkih divljaka, a knjiga je njegova plod od više godišnjeg iskustva. Knjiga će biti korisna u mnogom pogledu, no svakako prvu korist daje apologetici. Knjigu je napisao predajući lanjske školske godine u Parizu. Danas se želi odgovoriti na pitanje: odakle religija? Koliko glava, toliko mnijenja. Svaki svoje za pisaćim stolom pravi. Danas se to ne smije proučavati kod kulturnih naroda, jer su oni dosta odmakli od početka. Ni ostanci nam od prvih ljudi, ako ih uopće imamo, ne kažu o postanku vjere ništa. Dakle šta nam ostaje? Ostaju nam djeca (osobito koja bi bila u šumi zalutala), *majmuni* i divlji narodi. Proučavanje je djece u velike zanimljivo, ali teško; moderna gospoda majmunsku religiju prave u kabinetu, pa nek im tu i ostane. Ova se knjiga bavi problemom primitivnih naroda u Africi. Pošto se, radi pomanjkanja prostora, ne možemo u opširna razlaganja upuštati, u kratko ćemo upozoriti na probleme u knjizi potaknute.

Primitivni i narav. Najbolje bi bilo, da k divljacim idju naši „napredňjaci" jer i divljaci slobodno misle: vjeruju što se kome svikne. Religija i evolucija; naturalizam i animizam — razne teorije. Obitelj kod primitivnih, razne vrste ženidbe — sve kako iziskuju naši „napredňjaci". dapače poštenije — totenizam. Vjerovanje u nevidljivi svijet, u dušu, u duhove, u Boga; smiješno i zanimljivo. Moral primitivnih; njihovo bogoslužje i magija. U dva zadnja, najvažnija poglavlja, isporegjuje razne religije primitivnih. Dosta sličnosti: svagdje ima religije, a najglavniji joj je stupac obitelj, bez nje ne bi mnogo religija uzdržala. Pisac izvodi zaključke: religija je općenita, čovjeku bitno potrebna; religiju ne može ništa nadomjestiti, pa ni znanosti. Raspreda postanak religije: je li naravni, nadnaravni? Kršćanstvo i religija primitivnih — triumf katolicizma. To su u kratko oznake problema, koji se tu postavljaju, raspredaju i po mogućnosti riješavaju. Knjiga je pisana jasno i posve sa znanstvenim aparatom. Opremljena je sa mnogim ilustracijama, te alfabetičnim kazalom, što olakoćuje porabu knjige.

Da završimo: koga zanimaju ta pitanja — a koga ne zanimaju? — nek si naredi tu knjigu, ne će se pobojati; a konačni boj megju vjerom i nevjerom svršit će se u pitanju religijozne psihologije, u kojoj su do sad katolici bili nazad, ali su sad i oni počeli ozbiljno i na tom polju raditi; jer nije dosta prekrštenih ruku gledati, nego uči, nauči, pa protivnicima postavi dilemu: ili, ili. — I tu će se boj svršiti, kao i drugdje; istina pobjegjuje! — *T. Z.*

* * *

O. fra Leonard Cuturić: Sveti Ljudevit Anžuvinski. Mostar 1909. Tisak i naklada Gjure Džamonje. Cijena broš 1 K 20 fil., tvrdo vez. 1 K 80 fil., po više za pošt. 10 fil. Na sve strane, pa i u Hrvatskoj, sve više nestaje ideala, nestaje idealnih, bogoduhih ljudi, koji bi znali zagrijati svoju okolinu živom vatrom ljubavi i zanosa za sve lijepo i plemenito. Praktični materijalizam,

niska sebičnost, gruba putenost sve više preotimlje mah, pa osvaja već i mlada srca. Treba ta mlada srca očuvati od zaraze, treba ih oduševiti za Boga i za Njegove svetinje. A najlaglje se to može učiniti primjerom, jer primjer vuče. Imamo već na hrvatskom jeziku nekoliko životopisa uzornih Božjih ugodnika (sv. Alojzija, sv. Stanislava itd.). A sad nam evo još jednog životopisa sveca, koji se uz napomenutu dvojicu osobito može preporučiti mladeži hrvatskoj, a i odraslima. Taj prezirač kraljskih kruna, ljubitelj siromaštva, čistoće, poniznosti neka bude ogledalom mladosti, što je zamamljuje bogatstvo, časti, užici. Pisac je vrlo lijepo, s ljubavlju i sa zanosom, prikazao nježnu sliku Božjeg ugodnika. Opisao je rod i mladovanje i prijegor i djelovanje tako privlačivo, te ne možeš knjige pustiti iz ruke, dok je ne dočitaš. Dodao je i razne molitve sv. Ljudevita, razmatranja, litanije itd. Šteta, što još nema podvorbe kod sv. mise. Poželjno bi bilo, da je u knjizi jezik tu i tamo glagji, laganiji. Inače je knjiga O. L. Čutovića zbilja zlata vrijedna. Bez nje ne bi smio biti ni jedan hrvatski katolički mladić.

Kršćanska apologetika: od *W. Deviviera*, isusovca. Preveo *Radoslav Katalinić*, svećenik. Spljet 1909. Naklada knjižare sjemeništa. I. dio. Cijena 2 K 50 fil.

Odavna se već očekivao prevod Devivierova djela, a eto je nedavno i osvanuo. O vrijednosti je prevedenih djela teško raspravljati. Megjutim tu teškoću s obzirom na Devivierovo djelo uklanja već činjenica, da je to djelo na franceskom jeziku doživjelo 18 izdanja; a zna se, da franceska apologetska knjiga nije baš oskudna ni siromašna. K tomu se znade, da su mnogi biskupi i dostojanstvenici pomenuto djelo to odobrili to pohvalili i preporučili. A djelo i zaslužuje svaku hvalu. Nije, istina, omašno kao, recimo, Weissovo, Schanzovo, Hettingerovo. Dosta je maleno, nu skladno i jezgrovito; a prikladno za svakog čovjeka naobražene ruke. Istina je, tu i tamo se osjeća po koja praznina; ali valja imati na pameti, da se u malom opsegu ne da sve izreći.

Hrvatski je prevod dobar, prem bi na mjestima mogao biti bolji, više prema duhu hrvatskog jezika. Tako primjerice vrijegja naše uho, kad zamijeti riječ *isti* mj. *taj* ili *taj isti*; kad dolazi zaredom nekoliko puta *koji* u istoj izreci, mjesto da se gdje gdje uporabi *što* itd. Poželjno bi bilo, da g. prevodilac u II. dijelu malo bolje na to pripazi. I neke bi se periode mogle skratiti, bolje razdijeliti. Hrvatština ne trpi dugih perioda, a teško su probavljive osobito u ovo nervozno doba.

Držimo konačno, da je g. prevodilac mogao citate iz sv. Pisma uzeti ili našega crkvenog starohrv. jezika ili ih naprosto hrvatski navoditi radi šireg općinstva, kojemu je latinština nepoznata. Toliko bez zamjere. Inače to djelo od srca preporučujemo osobito mladosti hrvatskoj. Oprema je dosta ukusna, a cijena je prema opsegu razmjerno dosta malena. (Knjiga obuhvata u vel. 8° 478. str.) Prigodom narudžbe valja dodati 30 filira za poštarinu.

Fr. J. Cpt. Ivančić, R. M.: Život svetoga Franje serafskoga ili asiškoga. Drugo izdanje. Zagreb. 1908. Nakladna tiskara Antuna Scholza. Cijena 1 K, vez. 1 K 40 fil.

Svakako je jedan od najmilijih, najprivlačljivijih Božjih ugodnika veliki svetac asiški. Dan danas svraćaju na nj pozornost i sami protivnici Crkve katoličke i gledaju u njem uzor, da što, uzor drukčiji nego je zbilja bio sv. Franjo. A možemo li mi katolici zaboraviti divnoga onog obnovitelja kršćanskog duha, uzornog zaručnika potpunog siromaštva? Ne možemo i ne smijemo po gotovo danas. Stoga smo zahvalni marnomu trudbeniku, članu reda sv. Franje, što nam je dao pravu sliku utemeljitelja svoga reda. Napisao je „Život“ za hrvatski puk, pa je i zbilja pisao popularno, a k tomu umiljato i privlačivo. U drugom je dijelu knjige nanizao ustanovu i pravila trećega reda. S velikom koristi može Ivančićevo djelo čitati svaki, kojega osobito muče teške i na oko nerješive zagonetke. Odgonetao ih je svetac Asiški. Svojski preporučujemo lijepi „Život sv. Franje“.

Časopisi.

Čas, znanstvena revija „Leonove družbe." L. III. zv. 5. Ljubljana 1909. Tisk Katoliške tiskarne. Vrlo je zanimljiva rasprava Fr. Terseglava: *Sodobna moralna anarhija*, a ne manje je za nas osobito zanimljiva *Hrvaško-ogrska nagodba* (Andrej Veble). Lijepa je i rasprava Ant. Breznika: *Slovanske besede v slovenščini*. Samo moramo podsjetiti i g. pisca i slavno uredništvo „Časa," da naš jezik *nije srbohrvaščina, niti smo mi Srbohrvati*; već smo mi *Hrvati*, a naš jezik *hrvatski*. Molimo prijateljski našu braću Slovence, da nam ne diraju u živac, jer se ovako ne radi za zbliženje.

Luč, list hrvatskoga katol. gjaštva. Izdaje hrv. kat akad. društvo „Hrvatska" u Beču. g. IV. br. 8.

Lanjske je godine uredništvo bilo namijenilo čitav svibanjski broj svibanjskoj Kraljici. I ove se godine urednik Ljub. Maraković zanosno sjeća Nje u lijepom članku: *Visoka škola Kraljice svibnja*. A sjeća Je se i Ljuba Ivić umnom i nježnom pjesmom: *Kraljici svibnja*, pa Brnobalski *Svibanjčicama*, Lj. Maraković lijepom pjesmom: *Tebi da pojem*, V. Blažinčić ugodnim stihovima: *U času jutarnjem*. U ovom je broju obilatija lijepa knjiga od znanstvene. Bit će i tomu svoj razlog. Članak je *„Matica hrv." i dr. Arnold* (Svaštice str. 455.) izazvao u nekih negodovanje. I nama se danas, kad poznajemo bolje prilike, čini preoštar. Nu oni, koji danas prigovaraju „Luči," mogahu prije i „Luč" i „Hrv. Str." izvijestiti potanko o prilikama, pa bi danas sve bilo drukčije. Za sad završujemo, da odriješimo u zgodan čas.

Serafinski perivoj, 5. Osim raznih vijesti i manjih člančića donosi ovaj broj samo nastavke priješnjih rasprava.

Vrhbosna katoličkoj prosvjeti. Sarajevo 1909. g. XXIII. br. 8.—11. Osim nastavaka priješnjih rasprava, pa pjesama, vijesti itd. donosi „V." u ovim brojevima neke nove rasprave i članke. Vrlo je zanimljiva rasprava Msgra dra K. Horvata: *Razvitak papinske kancelarije od najstarijega doba do Inocenta III.* Lijep je s ljubavlju pisani životopis: *Biskup Fra Marijan Marković* iz pera urednika Msgra Dujmušića. Preporučamo osobitoj pažnji raspravu o P. Grabića: *Novo razdoblje*, pa raspravu mladog, ali vrsnog pisca I. Jablanovića: *Patrijarhi i patrijaršije katoličke Crkve*; a isto tako druge članke.

Ateneum kapłańskie, miesięcznik wyhodzący pod kierunkiem Profesorów Włocławskiego Seminaryum Duchownego. Włocławek 1909. R. I. z. 4. 5. U ta se dva sveska nastavljaju neke priješnje rasprave, neke se dovršuju. Imade obilje ocjena, vijesti, svaštica, pa raznih članaka. Napominjemo samo vrsne rasprave: *Zasady i dążności masoneryi pod względem religijnym* (Napisao biskup J. S. Pelczar); *Pierwsze ślady kultu relikwii; Obchodzenie sabbatu w czasach Chrystusa Pana; Bł. I. d Arc* i dr. Očekivat je, da će se krasni taj časopis vinuti naskoro do zamjerne visine.

Časopis katolického duchovenstva. V Praze 1909. L. LXXV. s. 4. Donosi većinom nastavke starih rasprava, od kojih su neke započete još lani. Nova je zanimljiva rasprava: *První legati papežští v Čechách.*

Hristianin, žurnal cerkovno-obščestvennoj žizni, nauki i literatury 1909. Sergiev Posad. T. I. U prva četiri omašna sveska donosi „H." i pjesama i pripovijesti i dosta zgodnih rasprava: Zanimljiva je primjerice rasprava *Sv. Amvrosij Mediolanskij*, pa *Hristianskaja religija kresta, kak religija radosti*, Kniga knig itd. Čudimo se, kako je u ovu ozbiljnu smotru mogao doći neozbiljni *Voplj serbskago arhipastyrja*, ter bljutavi članak: Katoličeskaja neistovstva v Bosniji i Hercegovinê.

Meditace, měsičnik pro literaturu, umění a filosofii. Praha 1909. R. II. sv. 5. I ovaj svezak donosi različitih sastavaka, s veće strane zabavnih. Od rasprava ističemo osobito Dr. J. Kratochvil: *Scholastika*.

Niva, časopis posvjačena spravam cerkovnim i suspiljnim. Ljviv 1909. R VI. č. 8.—16.

Po običaju je obilat i raznovrstan sadržaj. Izmegju svih članaka i rasprava spominjemo najzanimljivije: *Pro viljnodumstvo, Hristianizm či katolicizm, Nik. Vasilevič Gogolj jako hristijanin; Značinje papstva dlja kuljturi.*

Przegląd Powszechny. Kraków 1909. R. 26. T. 102. nr. 305. 306. Od novijih znamenitijih rasprava ističemo: *W 800 letnią rocznicę św. Anzelma*; a osobito *Objawienie i dogmat w teologii katolickiej a w teologii modernizmu.*

Apologetische Rundschau, Monatsschrift zur Hebung und Verteidigung katholischen Lebens und Wissens für Gebildete aller Stände. Cöln 1909. 4 Jhrg 8. 9. Hf. Lijepa je raspravica o znamenitom kat. filosofu: *Otto Willmann*, ein *katolischer ohne Glauben?* A zanimljiva je: *Sind die Gelehrten ungläubing?*

Historisch-politische Blätter für das kath. Deutschland. München 1909. Bd. 143 H. 9.—12. Vrijedne su i zanimljive sve rasprave i raspravice, ocjene itd. Spominjemo samo nekoliko najzanimljivijih: *Zwingli und Glaubensfreiheit*; *„Oekolampad und Glaubensfreiheit*; *Modernistischer Kritizismus*; *Die Lehre der Gegner itd.*

Die katholischen Missionen. Illustrierte Monatsschrift. 3. Jhrg. Nr. 8.—9. Od zanimljivih članaka toga znamenitog i vrlo proširenog časopisa napominjemo samo: *Die höheren Anstalten in Indien*; *Eine Reise nach Kathiawar*; *Religiöse Anschauungen der Massai.* Vrlo su obilate vijesti iz misija.

Der katholische Seelsorger. Znanstveno-praktična

smotra za kler izlazi svakog mjeseca preko 3 arka opsegom. Stupajući u 21. godinu svoga opstanka, promakla je i svoju cijenu za jednu marku, te stoji 5 M. godište. Kako su općenito u Njemačkoj preskupe knjige, ipak 5 M. nije vele prema nepobitnoj vrijednosti. Smotra je i praktična i znanstvena, a svrha joj biti na ruku dušobrižništvu s pogledom osobito na današnju potrebu apologetike; zato i nose svi članci karakter apologetičke tendencije. Nije potreba, da ju dalje preporučujemo: ona se sama preporučuje svojim ciljem, a još ju više preporučuju divni, znanstveni i apologetični članci, od kojih ćemo navesti samo aktualnije za naše prilike. 1909. 1.—2.

P. A. Zöhrer: *Gedanken über das Gloria Patri.* — Krasne ideje, koje nas uče, kako možemo samo tim riječima neprestano Boga hvaliti, te presv. Trojstvo ispovijedati. - Dr. Sawicki: *Idee und Ursprung der Kirche.* Da je to pitanje uvijek savremeno, nitko i ne niječe, zato se učeni pisac odmah laća posla, da označi „*status quaestionis.*" Pitanje je dvostruko, (stoga i donosi riješenje u dva članka): jeli potrebna Crkva u religijoznom pogledu? Ako je potrebna, onda koja je prava Crkva? U kratko i jasno pisac dokazuje potrebu Crkve iz društvene naravi čovjeka pogledom na religiju, iz potrebe staleža, koji osobitu zadaću ima paziti ćudoredno-religijozno vladanje ljudi; inače će čovjek domalo postati gori od živine. Crkva je potrebna i zato, da svi ljudi mogu spoznati pravu istinu objave, da dobiju potrebne nadnaravne sile i milosti, da ljudi imaju valjanih dušobrižnika u religijoznim stvarima o kojima zavisi naše vječno dobro i spas.

Leuchtturm, Illustrierte Halbmonatschrift für di studierende Jugend. Trier 1909. Jhg 1. H. 9. 10. Nijemci imaju više časopisa za mladež, jedan je od najvrsnijih svakako „Leuchtturm." Ima tu obilje zabave i pouke, potrebne mladeži; ima i vrlo zgodnih odgovora na zamršene upite. Preporučujemo mladeži lijepi taj časopis.

Natur und Offenbarung. Organ zur Vermittlung zwischen Naturforschung und Glauben. Münster i W. 1909. Bd. 55. H. 5. 6. Ne možemo nabrajati sviju vrsnih članaka toga znanstvenog časopisa. Svraćamo osobi o pozornost na rasprave: *Ueber den naiven Realismus, Explosionen bei Pflanzen, Die „Progressive Artbildung" und die Dinarda-Formen.*

Pastor bonus, Zeitschrift für kirchliche Wissenschaft und Praxis. Trier 1909. XXI. Jhrg. 8. H.

Osim nastavaka, pa vrlo obilatih ocjena, vijesti itd. ističemo lijepe rasprave: *Ueber die vollkommenste Andacht zur allersel. Jungfrau,* te osobito zanimljiva: *Urkundenkunde in Oberägypten.*

Soziale Kultur, M. Gladbach 1909. Mai—Juni. Krasni taj časopis donosi i u ova dva sveska osobito obilje ocjena i vijesti iz socijalnog života, a i vrlo lijepih rasprava. Osobito se ističe: *Neuere religionsphilosophische Literatur des Sozialismus,* pa: *Der Wertzuwachs am Grund und Boden.*

Stimmen aus Maria-Laach, katholische Blätter. Freiburg i B. 1909. 5. 6. H.

Zanimat će osobito prijatelje umjetnosti: *San Marco zu Venedig,* a sve: *Abwendug des Blitzschadens durch wohlfeilere Blitzableiter.* Vrlo je zgodna rasprava: *Der hl. Irenäus und die römische Kirche*; a osobito je znamenita i lijepa: *Die moderne Entwicklungslehre, Caritas und ihre Gegner.* Ne spominjemo drugih rasprava, ocjena itd. koje su sve popriječno velike cijene.

Studiën. Tijdschrift voor Godsdienst, wetenschap en letteren. Maastricht 1909. Jaarg. 41. Afler. 4. Obilat je sadržaj i u ovome svesku. Zanimljiva je rasprava: *Over allegorische en symbolische kunst,* pa *Een eigenaardig soort luchtpompen,* a isto tako *De vliegmachine.* Lijepe su i ostale rasprave, a osobito su zanimljive ocjene.

Theologisch - praktische Monats - Schrift. 19. B. 4. 5 Heft. 1909.

Januar 1909. *Versuch einer Kritik der Messopfertheorie Dr. Pells* von Fischer. Ovo zadnjih godina mnogo se je govorilo o poimanju žrtve, osobito žrtve u sv. misi. Ovaj nam članak, polemički ili bolje kritički, opet o tome govori. Ima krasnih ideja, ali će biti još kritika i teorija. Dr. Pell odgovarajući na Fischerov članak ima posve pravo kad veli, da bi to pitanje imalo svakog svećenika bez iznimke zanimati. — *Die bischöfliche Gewalt und ihr Ursprung.* Dr. Ludwig dokazuje proti raznim modernim i modernističkim izmišljotinama, da je vlast biskupska postavljena od samog Isusa, te da je prava ne smisao modernog tumačenja tvrditi, da katoličke ustanove potječu iz poganskih ustanova. — *Homiletischir Blumenstrauss,* von Dr. J. Ernst. — *Frankreich und seine „katholische" Presse,* von P. Jordan. Članak poučan i zanimljiv. — *Sozialdemokratischer Katechismus* Pa i oni imaju jedan!? — *Ist die Wallfahrt nach Loreto noch berechtigt?* Mnogobrojne ocjene najnovijih knjiga.

La Civilta Cattolica. Roma 1909. A. 60. Qu. 1403.—1416. Vrlo su lijepe rasprave: *Patriotismo e fede nella beatificazione di Giovanna d' Arco.* — *S. Clemente Romano e il miracolo in uno studio recente di A. Harnack.* — L' esoterismo negl' inizii del cristianesimo secondo la teosofia. — Il diritto alla vita. — *La plaga sociale della delinquenza giovanile.* — *Il trionfo della santità nella recente canonizzazione.* — Il misticismo teosofico.—Unità interna della massoneria universale. — Zgodne su i ostale rasprave, zanimljive su ocjene, vijesti i td.

Ètudes Franciscaines, revue mensuelle, — prix 13 fr. 11. année. 1909.

Znanstvena i krasna smotra, koju uregjuju čč. o.o. Kapucini,

(franceskog jezika) nastupa svoju jedanaestu godinu. Već je kroz to malo vremena stekla svjetovni glas megju učenim svijetom. Uz druge znanstvene članke uvijek donosi i po koji članak o franjevačkim stvarima. Smotra se sama po sebi preporučuje svoji znanstvenim držanjem i katoličkim duhom. Od mnogo članaka spominjemo slijedeće: NN. 121. – 124. P. Bruno: *Choses d' orient: la Révolution en Turquie*. — P. Frédegand: *Les origines de la vie monastique dans le christianisme*. Članak će se nastaviti. Tu učeni pisac proučaje apologetično postanak strogog življenja u kršćanstvu. Da to bude jasnije, najprije govori o ascetizmu kod pogana; zatim prelazi na kršćanski ascetizam i druge vrste strogog življenja. Članak se preporučuje onima, koji žele upoznati jakost i znamenovanje kršćanskih vrlina. — Dobar je takogjer člančić od F. Bénigue: *L' idée de dieu et l' ame contemporaine*, gdje donosi résumê brošure pod istim naslovom. No svakako prvo mjesto zauzimlje članak od P. Hugues: *La théologie biblique*. Tu pisac govori o biblijskoj bogosloviji, koju moderni svijet toliko zlorabi, na temelju dviju novih knjiga: p. Hetzenauera, Kapucina, i Prata, isusovca. Članak je pun razboritih i važnih opažanja o istome predmetu. U II. broju palmu nosi članak: *La théorie de l' Induction — Duns Scot précurseur de Bacon* par P. Ragmond.

Upozorujem na izvrsni članak: *La divinité de Jésus dans le sermon sur la montagne*, par P. Escupère. Članak originalan, gdje pisac dokazuje Isusovo Božanstvo iz govora na brdu. Taj govor sadržaje bit Isusove nauke. Nu tko nepristrano promatra sve, što se u njem nalazi, morat će doći do uvjerenja, da čovjek nije mogao biti onaj, koji je taj govor izrekao; on je morao biti i nešto više, on je morao biti Bog! – Zanimljiva je i nota o megjunarodnome jeziku „Esperanto" —hoće li uspjeti? Željeti je, da uspije pogledom osobito na trgovački promet, a i na znanost!

Nouvelle Revue Théologique. Tme 41. nn. 1.—3. janvier — mars 1909.

Da ne duljimo, spominjemo izmegju mnogo praktičnih članaka, nota i ocjena, juridičini članak o novom ustavu rimske kurije: *La reorganization de la Curie romaine:* II. o kompetencijama pojedinih zborova. No najbolji je i najaktualniji članak: *Lourdes; l' utilisation apologetique des guérisons*, par R. Bronillard. Pitanje je zanimljivo i ne može biti aktualnije. Moderno bezvjerje niječe Boga, niječe čudesa, a čudesa u Lurdu modernom svijetu oči kopaju! Dakle šta vrijede Lurdska čudesa za potvrdu katoličke vjere? — Pisac je imao u rukama najbolju i autentičnu književnost. Dr. Boissarie, Bertrin i Revue Pratique d' Apologétique. Io. Dogagjaji su znanstveno priznati. Postanak im mogu nijekati samo slijepci naši u Hrvatskoj, ali ih ozbiljni ljudi više ne niječu, pa makar i ne vjerovali u njihovu

čudesnost. IIo. Dogagjaji su mnogobrojni: preko 3.803 ozdravljanja i poboljšanja; ti su istraživani i konstatirani u Lurdu. IIIe. Dogogjaji su razne naravi: slijepi, gluhi, nijemi, sušičavi (najviše njih!) IVo. Dogagjaji su čudesni, te se naravnim načinom ne daju protumačiti. Sve moguće i postavljene teorije potukao je učeni Bertrin; osobito za samosugestiju vrijede nerazumna djeca. Oh! kad bi samosugestija mogla povratiti izbačena i gnjila pluća? Pisac razlaže o raznim metodama, kako imamo upotrebljavati čudesa u Lurdu za apologetiku. Na prvi bi mah rekao čovjek: lako! Ali to nije lako! — Čitati knjige, koje nam to opisuju; još bolje otići sam pa ih vidjeti. Tko želi što više, nek si nabavi sam članak. (u. 3. mars. 1909).

Răvasul, revistă culturală ilustrată. Cluj (Jókai 6.) 1909. Anul VII. Nr. 4—5. Osim zanimljivih nastavaka priješnjih rasprava: *Românii la conciliul din Florența*, ter *Stiințele naturale și credința* ističemo osobito: *Ctitorul nouei biserici din Cluj*. Zgodni su i neki životopisi, pa pjesme, vijesti i td.

Razón y Fe. Madrid 1909. A. VIII. Nr. 93.—94. Vrlo je lijepa i suvremena rasprava: *La moral evangelica y la moral del modernismo*, a isto tako: *Transcendencia social del sistema de Raiffeisen*. U horu je osvanula: *El centenario de Darwin y el cincuentenario del e darwinismo*. Zgodan je i članak: *Están sujetos los diarios á la censura eclesiástica previa?* Razumije se, da su vrijedni i ostali članci, ocjene i t. d.

Revue Augustinienne 8e Année — N. 82—84. 1909.

Smotra se često —što je danas u zapadnim zemljama iznimka! — bavi i slavenskim narodima i njihovim životom. Tako ovaj broj na prvom mjestu donosi iz pera L. Baurain: *La vie chrétienne en Russie. Autour du berceau*. Članak zanimljiv o običajima i ceremonijama oko mladorogjenčeta u Ruskoj. Tu se opisuju obredi prije kršćenja, na kršćenju, i dalje što slijedi. Isto je tako poučan i zanimljiv članak: *Le caractere sacramentel*, samo šteta, što pisac protivnička mnijenja točnije ne prikazuje. F. Hubert daje nam skolastičku nauku o mjestu duše u tijelu, koja se bitno osniva na skolastičkoj nauci o materiji i formi, te o njihovu odnošaju kod čovjeka, u članku: *Le siège de l' ame humaine*. Ali je svakako najzanimljivije i najaktualnije ono što donosi pod naslovom: *Bulletin Scripturaire*. Tu nam najprije govori o *postanku kanona N. Zavjeta*, držeći se Mgr. Batiffol-a, Fracassini — čiji su članci našim čitateljima već poznati, — i Harnack-a. Konačno je moderna znanost prisiljena priznati tradicijonalnu nauku, iza mnogo stranputica. To nam potvrgjuju i daljni članci o *tomističkome poimanju* nadahnuća sv. Pisma; zatim o *povjesničkoj vrijednosti* sinoptika. P.—Fr. Merklen: *La modernité de Saint Thomas*.

Revue des sciences philosophiques et theologiques. Kain (Belgique) 1909. III. a. No. 2. Vrlo su uspjele lijepe rasprave: *La Morale des Idées — Forces*, pa: *La Philosophie et la Foi chez saint Thomas d' Aquin*; *Les Origines du Canon ctrétien de l' Ancien Testament* i dr. Zgodan je „Bulletin de Philosophie“ i „B. d' histoire des doctrines.“ Obilata je recensija revija.

Revue Néo-Scolastique. Louvain 1909. No. 2.

Solidne su znanstvene rasprave: *Le temperament moral d' apres Aristote*, pa *Les sanctions* i *L' histoire de l' esthetique et ses grandes orientations* Zanimljivi su: *Melanges et Documents*, pa *Bulletin* i ocjene. To glasilo višeg katol. zavoda luvenskog stoji na pravoj visini.

Revue Thomiste. N. 1. Janv. — fevier 1909.

Kad smo prvi put govorili našim čitateljima o ovoj krasnoj smotri, obećali smo bili o njoj što u dulje govoriti, jer smotra prelazi u ruke novog urednika i u sedamnaestu godinu časnog boja i ustrajnosti na polju za istinu. No mislimo da nas od obećanja odustavlja „Breve“ sv. Oca Pija X. poslano na novog urednika, u kome sv. Otac zahvaljuje na radu ove smotre za crkvenu znanost po nauku sv. Tome. Uz zahvalu sv. Otac reviji šalje časne pohvale i hrabrenje na ustrajni rad. Za smotru ne može biti veća pohvala i preporuka nego je to „Breve,“ dakle je uzaludno da i mi trošimo papir za preporučivanje. K tome je preporučuju i njezini znanstveni, savremeni i krasno obragjeni članci. Evo glavnijih: *R. P. Montague O. Pr. Notre Programe.* U kratko i jezgrovito pokazuje zadaću, koju ima ispuniti „*Revue Thomiste*“ u današnje teško vrijeme. Principe je postavio sv. Toma i drugi skolastici, a nama ostaje, da te principe razborito i vjerno primijenimo na stanje i znanosti naše dobi. — *R. P. Mandoment* ima članak povjesničko kritični o autentičnim spisima sv. Tome. Nastavit će se. — *R. P. Claverie*, O. P. *La Science du Christ.* Taj je članak od osobite važnosti u naše doba, gdje neprijatelji Boga na cinički način navaljuju na presvetu osobu Isusovu, pozivljući se na bajagi nepotpuno znanje Isusovo. Pisac ih junački pobija. I taj se članak ima nastaviti. Pod rubrikom se: *La vie scientifique* donose članci o intelektualizmu sv. Tome i o načinu, kako Škot dokazuje opstanak Boga.

Svaštice.

Nije dosta! Prečasni je nadbiskupski Ordinarijat zagrebački zabranio novinarsku nedostojnu polemiku megju svećenstvom, i to nam je drago. Zabranio je podupirati „Pokret“, i to je u redu. Nu držimo, da to još nije dosta. Prečasni je nadb. ordinarijat iza „Pokreta“ dodao „i dr.“ to jest da ista zabrana vrijedi i za listove srodne „Pokretu“. Naše je skromno mnijenje, da bi svi pozvani morali poraditi, da se pod strogim kaznama zabrani podupirati ne samo „Pokret“, već i „Obzor“, „Novi list“, „Slobodu“ i još neke. Zna se, da „od šta klada, od tog i iverje“. „Pokret“ je iver „Obzorov“. Danas je „Obzor“ mnogo pogibeljniji od „Pokreta“, jer je još uvijek dvoličan bezbožnik s katoličkom krinkom. Kakav je „Novi list“, znade svak, koji promatra prokletstvo, što ga je taj list posijao po Hrv. primorju i po Gorskom kotaru. Ističemo, što moramo istaći kao budni stražari prave hrvatske misli.

Naša osjetljivost. Čudni smo mi ljudi! Često, često puti gledamo velike stvari pa ni makac; a kadgogj spazimo trunčić, pa eto jada i pokora! Vrlo smo osjetljivi kad i kad u nezgodno vrijeme. Subjektivno smo uvjereni da imamo pravo, prem smo objektivno na krivu putu. Šta ćemo? Nervozan je današnji vijek, nervozno je sve mlagje pokoljenje, pa se prenaglo uzrujava, prenaglo sudi i osugjuje. I mi dadosmo povoda kadgod takovu prenaglomu sudu, a to od srca žalimo. Čujemo, da su se neki naši baš dobri prijatelji sablaznili nad onom riječi, što je napisasmo na str. 164. „H. S“. (sv. I. — II. o. g.), gdje okrstismo naš Zagreb pokvarenim srcem Hrvatske. Nije nam do svagje ni do prepiraka, ne bismo rada cjepkati katoličkih sila, a kamo li odbijati od sebe dobre prijatelje, već živo želimo, Bog vidi, da se svi Hrvati katolici okupimo u jedno kolo, u kojem bi naš bijeli Zagreb vodio glavnu riječ. Stoga, ako prozvasmo (priznajemo, preoštro) Zagreb pokvarenim srcem, ne mišljasmo nikoga vrijegjati ni izazivati, već samo upozoriti na žalosnu činjenicu. Zagreb bi morao biti političko i kulturno središte sve Hrvatske, a evo: tu je leglo svagja, razdora, sebičnog politikanstva, niskih sljeparija i spletaka, koje se poput otrova razlijevaju Hrvatskom. Opća je ta bijeda zahvatila i megju katoličke redove i bacila megju njih zublju razdora na radost zakletim neprijateljima svega, što je katoličko i Božje. Taj je razdor u jednu ruku nekim ulio malodušnost i gotovo nepouzdanje u se, a u drugu je prouzročio, te se i u pokrajini glože ljudi istih misli, istih težnja. I eto stoga nazvasmo Z. pokvarenim srcem. Ako koga time takosmo, žalimo duboko; ako rekosmo objektivnu neistinu, poričemo. K jednu molimo sve prijatelje, da nas upozore na sve, gdje po njihovu mnijenju zabrazdismo; pa ćemo razlagati sve, e da se samo ne muti bratska sloga i ljubav.

S drugog kraja pak molimo sve one, koji drže, e smo im protivnici, da nas ne osugjuju na slijepo, radi jedne riječi. Čusmo, da ima naših ljudi, kojima je dosta spomenuti „H. S“., pa odmah planu ko živa žeravica. Ljudi braćo, pratite pisanje naše, uočite naše misli vodilice, pa onda ruku

na srce, ter sudite i osugjujte; a ne sudite onoga, česa ne čuste i ne čitaste. To imamo pravo tražiti od sviju.

Javna sablazan. Tko prati naš dosadanji rad, mogao je opaziti, da s osobitom ljubavlju i simpatijom spominjasmo vazda dične pregaoce u hrvatskim krunovinama Bosni i Hercegovini. Čuvasmo se pri tome, da ne dirnemo nikoga u živac i da ne pirimo osobito one vatre, što je potajno tinjala pod pepelom. Nu sada se radi o načelu, radi se, da se predusretne veliko zlo i javna sablazan, pa ne možemo više šutjeti. Čitasmo nedavno u „Hrv. Dnevniku", da dr. N. Mandić s još nekima i svjetovnjacima i službenicima oltara pokreće novi hrvatski list, koji da će uregjivati dr. V. J. Ako je to potpuna istina, ne možemo se prečuditi koraku mnogo poštovanih sluga Božjih. Javno je poznato, da je dr. J. prije nekoliko godina izdao zbirku „pjesama" pod naslovom „Simfonije". „Pjesme" su bile tako bestidne, prostačke, te se zgrozila sva čestita kritika. Koliko nam je poznato, dosele je „pjesme" dra J. u huli i u bestidnosti natkrilio jedini — Polić Kamov. K tomu je, kako je istakao i vrijedni „H. D.", dr. J. oženjen civilno; a zna se, za što. Službenici oltara Božjeg i — pjesnik „Simfonija"!! U ime javnoga morala, u ime katoličke istine, u ime katoličkog naroda hrvatskog molimo i zaklinjemo sve, kojih se tiče, neka promisle dobro, što znači njihov korak, da ih ne bi proklinjale i kosti hrvatskih pregja u Tvrtkovoj kraljevini.

„Matica Hrvatska". Što se odavno nagoviještalo, česa se bilo bojati, dogodilo se. Dosadašnji se vrijedni i zaslužni predsjednik „M. H." odrekao, a s njime je odstupio sav stari odbor, a došao novi, u kojem je dobar dio pokretaša. Ima ih, koji krive baš „Hrv. Str." radi odstupa dra Arnolda. Već tima rekosmo svoju u I. II. sv. str. 189. Ako smo krivi, žalimo; nu subjektivnog grijeha ne počinismo. Mi smo vazda u velike cijenili dra Arnolda, kojega lično ne poznavasmo, ali slušasmo o njem dobre vijesti. Sada ga cijenimo još više, jer ga bolje poznajemo, jer znamo, da nije plašljivi Nikodem, već odlučni, stalni značajnik, odrješiti Hrvat i katolik. Stoga nam je žao, što je dr. Arnold odstupio po gotovo u kritičnom času, gdje se radi o opstanku „M. Hrv."; a žao nam je osobito zbog toga, što su neki naše načelno raspredanje shvatili kao napadaje na čovjeka, kojega svaki čestiti Hrvat mora samo štovati; kojemu hrvatski patriotizam poricati mogu samo niske duše.

O novom odboru ne ćemo izricati suda prije, nego vidimo njegov rad. Od njega ne možemo mnogo očekivati. Ipak znademo, da u tome odboru sjede i dobri katolici, pa se nadamo, da će ti znati suzbiti svaki pokus, da se „Matica" posve svrne sa hrvatske i kršćanske kolotečine. Tako primjerice (da samo jednog spo-

menemo) držimo, da pjesnik Krsto Pavletić ne će ni za čiju volju odstupati od načela, koja su mu vazda bila sveta, već da će ili po tim načelima u „Matici" raditi ili časno odstupiti kao i dr. Arnold. Dosele smo budno pazili na „Maticu Hrvatsku", odsele ćemo još više. A Bog nam je svjedok, sudit ćemo ko i dosele: *ni po babu, ni po stričevima.*

Ognjište neoskolastike U prošlom se vijeku javiše na obzorju katoličke filosofije sjajni umovi, koji nastojahu zaustaviti i istrijebiti onu poharu, što je prouzročila bezvjerska filosofija. I svjetovni svećenici i redovnici raznih redova, raznih naroda stvoriše neprolaznih, sjajnih djela. Nasljednici Petrovi bijahu tim umnicima vazda na sudu, potičuć ih na ustrajan rad, na obnavljanje klonule skolastične filosofije. Dosta je spomenuti listove Pija IX. biskupu breslavskomu i monakovskomu, pa osobito razne listove i ustanove Lava XIII., koji je izrično pozvao enciklikom „Aeterni Patris" (4. kolovoza 1879.) na proučavanje i njegovanje Tomine filosofije. On je osnovao i „Accademia Romana di S. Tommaso". Na njegov se poticaj uzela Tomina filosofija njegovati u raznim sveučilištima, počeli se osnivati filosofski časopisi. Danas, hvala Bogu, ima dosta ognjišta skolastičke filosofije, ima mnogo smotara, koje se bave ili samo ili pretežno skolastičkom filosofijom. Znamenito je, da, jedno od najznamenitijih ognjište neoskolastike u Luvenu.

Breveom pape Lava XIII. od 25. prosinca 1880. biše pozvani belgijski biskupi, da na katoličkom sveučilištu luvenskom podignu posebnu stolicu za tomističku filosofiju. 1882. bi u listopadu podignuta stolica i povjerena kanoniku D. Mercieru. Uspjeh bijaše vrlo lijep. Stoga veliki papa 1888. odredi, da se podigne još više stolica, koje će zajedno sačinjavati filosofijski zavod, ter obeća veledušni dar od 150.000 franaka. I zbilja već 1889. bi osnovan „Institut supérieur de Philosophie" („'Ecole saint Thomas d' Aquin") Pročelnikom toga zavoda imenovaše biskupi Merciera, a sv. Otac potvrdi to imenovanje.

O institutu se raspravljalo na katoličkom kongresu, koji se obdržavao u Malinesu polovicom rujna 1891. Na tom je kongresu pročelnik razložio svrhu i načela zavoda. U svojem je *Rapport sur les études superieures de philosophie* istakao osamljenost katolika u znanstvenom svijetu i razloge te osamljenosti Ti su razlozi u nekih sustavna opreka proti svemu, što je kršćansko; u drugih predrasuda, da ispovijedanje vjere kršćanske traži, da mu se žrtvuje ljubav i slobodna njega znanosti; u trećih polovično, nepotpuno poimanje znanosti. Stoga treba odgojiti ljude, koji će se baviti znanošću i unapregjivat je u svakom području na slavu Onoga, koji je učitelj znanosti. Kako su pak pojedine znanosti apstraktne, valja njegovati osobito znanost znanosti, generalnu

sintezu, filosofiju. Lav XIII. dade 7. ožujka 1894. luvenskomu zavodu konačnu konstituciju.

Papa ne će, da se „Inst sup. de Phil.“ drži samo nekim nadodatkom sveučilišta, već da bude njegov sastavni dio, ter da mu se dade ono mjesto, koje ga patri i radi papinske ustanove i radi znamenitosti naučnog predmeta. Profesori su izjednačeni ostalim profesorima, a ipak sačinjavaju posebnu okupinu pod ravnanjem svoga pročelnika. Imaju pravo davati bakalaureat, licencijat, doktorat i pripajati školi sv. Tome.

Zavod ima svoje posebne statute, koji opredjeljuju prava i dužnosti profesora, slušatelja, naučne predmete itd.

Pročelnika zavoda imenuju biskupi, a potvrgjuje ga sv. Stolica. I profesore imenuju biskupi na predlog rektora universe i zavodskog pročelnika.

Tko hoće da postane slušateljem, mora zadovoljiti zahtjevima sveučilišta i položiti prijamni ispit, ako to odredi zavodsko vijeće. Studije traju tri godine.

Svi slušatelji moraju proučavat filosofiju. Osim nje se predaju i specijalni predmeti: viša matematika, prirodne i socijalne znanosti, te povjest. Specijalni su predmeti razdijeljeni u sekcije, koje mogu slušatelji izabirati po volji. Naučni je jezik franceski. Teorije se sv. Tome uzimlju iz izvornika. Svjetovnjacima se posebice tumači znanstvena dogmatika.

Za bakalaureat je potreban ispit iz onoga, što se predaje prve godine za licencijat od druge godine, za doktorat od svih triju godina i rasprava o kojem filospfskom predmetu.

Tko hoće da postane članom *škole sv. Tome*, mora imati doktorsku diplomu; tiskati raspravu o kojem predmetu, a tu raspravu mora odobriti vijeće zavodskih profesora; konačno javnò braniti 50 teza.

Zavod ima obilate zbirke, bogatu knjižnicu, a dobiva oko 120 smotara filosofskih socioloških itd. „Societé philosophique des anciens étudiants“ izdaje izvrsno uregjivanu smotru *Revue Neo-scolastique* još od 1894. Ta je smotra donijela dosele obilje izvrsnih filosofskih rasprava.

1896. poče „Institut superieur“ izdavati *Revue sociale catholique* a 1898. *Revue catholique de Droit*. Nu s time nije sve svršeno. 1883.—1887. Mercier izdade priručnike za neke grane filosofske, koje poslije proširi. Kad je pak osnovan zavod, trebalo je misliti na zamašniji pothvat. I zbilja već 1892. izagje prva naklada *Psyhologie*, koja je doživjela više izdanja, a prevedena je na razne jezike (njemački, poljski, portugalski, španjolski itd.)

1894. izdade Mercier *Logique* i *Notions d' ontologie ou de metaphysique générale*, koje prošireno izagje 1902. (*Ontologie*). Četvrti svezak velikoga djela Mercierova izagje pod naslovom: *Critériologie générale ou traité général de la certitude*. 1906. izagje već peto izdanje toga sveska, koji su u velike pohvalili katolici i nekatolici.

Les origines de la psychologie contemporaine takogjer je djelo, što ga je Mercier izdao prvom 1898, ter stekao priznanje i katolika i nekatolika. Nije to samo zgoljna povjest ni puko nabrajanje djela i imena, već zajedno povjest i kritika suvremene fisiološke i positivne kritike.

Znamenita su i druga djela Mercierova, kao: *La définition philosophique de la vie* (2. izd. 1898.), *Le déterminisme mécanique et le libre arbitre* (1884.) *La psychologie experimentale et la philosophie spiritualiste* itd.

Osim Merciera su najznamenitiji radnici *De Wulf* i *Nys*.

Prvi je napisao krasnu povjest filosofije srednjeg vijeka, što ju je suglasice pohvalila nepristrana kritika; a spremio je i ertehiku i još neka druga djela velike cijene. Kritika je u velike pohvalila i *Cosmologié* što je napisao D. Nys. Vrsna su djela napisali i Crahay Defourny, Deploige, Jacquart, Janssens, Michotte, Seutroule i Thiéry i dr.

U razmjerno kratko vrijeme stekao je luvenski viši filosofski zavod neuvelih zasluga za kršćansku filosofiju, a njegovo se blagotvorno djelovanje zamjećuje na sve strane katoličkog svijeta. Već je spomenuto, da su Mercierova djela prevedena na razne evropske jezike. Pisci, što pišu priručnike, obaziru se u zadnje doba u velike na „Cours de philosophie“; a u velike ga cijene i ugledne katoličke smotre. Prvi je pročelnik luvenskog zavoda postao malineskim biskupom i stožernikom, nu on sve jednako dalje radi Moglo se pače nedavno čitati, da mu je dosugjena i nagrada, što je u Belgiji bila raspisana za najbolju filosofsku raspravu. A vrijedno je spomenuti, da je u povjerenstvu, što je imalo, suditi samo pet profesora, i to tri liberalca.

Željeti je, da što više i mlagjih Hrvata željnih znanja pohiti u Luven, da se ogrije na ognjištu Tomine filosofije. Koliko nam je poznato, već neki redovnici borave tamo, al je poželjno, da pogju i svjetovni svećenici i klerici, pa i svjetovnjaci. Osobito bi trebalo, da svjetovnjaci pogju; jer na žalost naši svjetovnjaci slušaju većinom liberalne profesore ateiste, pa se otruju kantovštinom, kojom onda truju i onako bijedni narod hrvatski. Onima pak, kojim nije moguće glavom poći u Luven, ne možemo dosta preporučiti krasni „Cours de Philosophie“, što ga je izdao „Institut superieur“ i lijepu smotru „Revue Néo-Scolastique“.

1000 kruna može dobiti svaki bezvjerac, koji znade naravno tumačenje jednoga lurdskoga čuda, naime časovito izlječenje dvostrukog kostoloma *Petra de Ruddera*. („Hrv. je Straža“ opširno pretresala ovaj u velike zanimljivi slučaj u IV. svesku str. 462. ss.) Prije godinu dana je župnik Antun van der Bom raspisao gore spomenutu nagradu, pa se je odmah prijavio dr. Ed.

Aigner, obećavajući da će to izliječenje po naravskim zakonima tumačiti. Uvjeti, pod kojima bi mogao dobiti tu nagradu, jesu ovi: mora izdati spis, kojim ili oprovrgne činjenicu (koja je potvrgjena od mnogo liječnika i sto tinu svjedoka), ili znanstveno razloži, kako bi se to ozdravljenje moglo naravskim putem dogoditi. Da li mu je dokazivanje uspjelo, o tom ima suditi znanstvena komisija od pet priznanih učenjaka: dvojicu ima odrediti župnik van der Bom, dvojicu dr. Aigner, a ova će ti četvorica izabrati petog člana komisije, koji će joj biti predsjednikom. Pa što se je dogodilo? Van der Bom našao je odmah dva učenjaka, koji su bili spremni, da brane lurdsko čudo: profesora dra Henri-a Bolsius-a i dra L. van Hoestenberghe-a. Dr. Aigner pak morao je pol godine tražiti dvojicu, koji su mu htjeli pomoći, da se pobije čudesno ozdravljenje Rudderovo. No jedan od te dvojice povukao se natrag još prije, nego je izašao Aignerov spis, pa do današnjeg dana nije pozvani klevetnik lurdskih čudesa još mogao naći drugog pomoćnika. Ona dva zastupnika župnika van der Boma pozvali su u veljači ove godine u otvorenom pismu dra Aignera, da napokon ispuni svoje obećanje te pobije ono čudo i imenuje drugog člana komisije. Ali još uvijek mukom muči dr. Aigner, koji se je prije znao mnogo puta razbacivati u liberalnim novinama jeftinim porugama i klevetama proti Lurdu. Mi bismo preporučili i našim hrvatskim bezvjercima, da solidnom znanstvenom radnjom zasluže onih 1000 kruna, n. pr. dr. Hinković i dr. G. Gaj, koji su već toliko psovali na Lurd, pa i poštenjaci oko „Pokreta“. Čuli smo već dosta trivijalnih pogrda, čekamo sad znanstvene dokaze.

Otkrića u Palestini. — Protuvjerski su kritičari sv. pisma mislili, da će auktoritetu biblije zadati udarac proglasujući: Nije istina, da su židovi ulazeći u zemlju Kanaan razorili grad Jeriho, kako to pripovijeda biblija (Knjiga Josua pogl. 6.). Neki su kao razlog proti tome biblijskom izvještaju naveli, da isto sv. pismo poslije tobožnjeg razorenja opet na više mjesta spominje Jeriho kao grad, koji još opstoji. No tim su samo odali svoje krupno neznanje, jer sv. pismo pripovijeda, kako je Hiel opet podigao razoreni grad. (3. Kralj. 16, 34.)

Sad ih je pak sve zastidjela austrijska komisija za arheološka iskopavanja, koja je pod vodstvom prof. dra Sellina kroz dulje vremena temeljito istraživala onaj kraj blizu Jordana, gdje sada stoji selo Er-Riha, pa je našla mnogobrojne ostatke stare kananejske kulture, koja je na jedanput bila potpuno uništena. Tragovi poznije izraelitske kulture slijede onda bez prelaza i miješanja. Jasan znak, da je prijašnji, kananejski grad katastrofom propao, t. j. da se je u istinu dogodilo ono, što pripovijeda knjiga Josua o posvemašnjem razorenju grada Jeriha. —

Tako tjera protuvjerska „znanost“ frivolnu igru sa činjenicama, kad se nada, da se može krivim prikazivanjem uzdrmati vjera u narodu.

Pračovjek i Bismark. Kod Chapelle — aux Saints-a u Francuskoj našla se je nedavno fosilna ljudska lubanja, koja je u učenjačkim krugovima pobudila veliku senzaciju. U svibnju je dr. Edmond Perrier, direktor prirodoznanstvenog muzeja u Parizu, pred mnogobrojnim slušateljima držao predavanje o rezultatu istraživanjâ u pogledu te prethistorijske lubanje. Darwinisti su napeto očekivali taj izvještaj, nadajući se, da se tu napokon našao onaj blaženi polučovjek i polumajmun, kojega su davno tako željno izgledali. A kad tamo — jako neugodno iznenagjenje! Prispodabljajući tu pračovječju lubanju sa drugima iz starih i novih vremena našli su Boule i drugi paleontolozi i antropolozi, da je ta fosilna lubanja najsličnija lubanji — *kneza Bismarcka!* — To je doista nemio udarac za one, koji s tolikim pietetom traže u svim slojevima zemlje lubanju svoga miloga majmunskog pradjeda!

Kancelarija za općenje s duhovima. — Upravo ženijalna je misao poznatog engleskog žurnalista i fantastičkog političara *Stead-a*, da se ustanovi internacijonalna kancelarija za općenje sa dušama pokojnika, jedna vrsta telefonske sveze sa drugim svijetom. Za pravo nije ta misao od samoga Steada, nego — kako on kaže — jedan „sasvim pouzdan duh“, koji se zove „Julia“, pozvao je engleskog novinara na ovo poduzeće. Sada već radi taj „biro duhova“ u Londonu, i — vara svijet u velikom slogu. Kukavni je Stead nasjeo nekim lukavim varalicama, koji zaslužuju kruh kao tobožnji spiritistički mediji, kao što su u svoje vrijeme nasjeli Crookes, Wallace, Du Prel, Richet, Zöllner i množina drugih „slavnih spiritista“.[1]) Jamačno ćemo doskora opet doživjeti slične dogogjaje, kao prije malo godina u Italiji, gdje se je raskrinkao „najveći medij“ Eusapia Palladino, koja je Aksakova, Du Prela, Richeta i mnoge druge vodila za nos,[2]) ili kao godine 1902. u Njemačkoj, gdje je Ana Rothe bila proglašena kao „gotovo jedini pouzdani medij“, a malo zatim je sjela u tamnicu kao bezobrazna varalica.[3])

Ali tako je uvijek bilo: što više propada vjera, to bujnije cvate praznovjerje.

Wahrmund ostavljen od liberalizma. — Kad je Pijo X. nedavno na visoku školu za biblijske nauke pozvao i insbručkog prof. Foncka, pisalo je glavno glasilo liberalizma, bečka „Neue freie Presse“: „Naši će se čitatelji sjetiti, da je Fonck bio onaj, koji je svojom kritikom Wahrmundove brošure prouzročio u Tirolskoj buru proti njemu, koja je svoj glasni odjek našla

[1]) Isp. „Hrv. Straža“ g. 1907. str. 626. ss.
[2]) Isp. ib. str. 510. ss.
[3]) Isp. Horman, Spiritizam 2. izd. str. 136.

i u austrijskom parlamentu. Fonck je poznavalac biblije i egzeget na glasu... Što je Wahrmund iznio, to su drugi davno rekli, pa i bolje od njega. *Wahrmundu nije uspjelo, da uzdrma temeljem crkve, pa i zgrada moralke stoji još kao i prije. Ali nemir u narodu povećao se uslijed nastupa Wahrmundova*".

Tako piše danas onaj isti liberalni list, koji je sâm u svoje vrijeme megju prvima upotrebio Wahrmundovu aferu, da raspali protuvjerski funatizam u liberalnome svijetu, i da tako posije nemir u narodu. Pa danas evo osugjuje ovaj list Wahrmunda, te potišteno priznaje, da mu nije pošlo za rukom, da uzdrma temeljem Crkve. Dakako, ni cijelome liberalizmu nije to pošlo za rukom, niti vrata paklena ne će nadvladati Crkvu.

Stogodišnjica Darwinova. Dne 12. veljače ov. god. slavio je svijet stogodišnjicu Darwina. Ta prigoda potakla je mnoge pisce, i nepozvane, da su iznijeli štošta protiv kršćanstva i to u ime darwinizma. Priroda nam pokazuje silno mnoštvo oblikâ i vrsti u bilinstvu i životinjstvu. Odakle te razne vrsti? Čovječje oko kod kratkog čovječjeg života na zemlji — ta čovječji život je na zemlji jedna sekunda naprama povijesti zemlje — ne opaža promjene i čovjek lako pomisli, da su vrsti bilinstva i životinstva uvijek jednako opstojale kao i danas. To se naziva konstancijom ili stalnošću vrstî. Svrhom 18. vijeka počelo se o ovoj stalnosti sumljati i Lamarch u Franeuskoj i Oken u Njemačkoj ustvrdiše, da su se sve životinje i biljke postepeno razvile do današnjeg oblika. Razlog tome razvijanju postavljali su u vanjske životne odnošaje, n. pr. promjena klime, oseka mora i drugo, da su silili dotične vrsti, neka se prilagode novim odnošajima; te promjene baštinili su potomci. Misao o ovakovoj evoluciji jest velika stečevina 19. vijeka i ako Lamarch nije pobijedio s ovom svojom idejom radi slaboće svojih dokazivanja. Novi pokušaj i konačnu pobjedu ovoj ideji podao je Darwin god. 1859. sa knjigom „Postanak vrsti". Darwin se je rodio 12. veljače 1809. od liječničke obitelji, koje su članovi neki bili i vrsni prirodoslovci, n. pr. pradjed Erasmus Darwin, koji se takogjer ubraja megju prve zastupnike evolucije. God. 1831. putovao je brodom „Beagle" mladi Darwin u geološke znanstvene svrhe; iza petogodišnjeg putovanja (1838—1841) radio je kao tajnik geološkog društva, a zatim se nastanio u pokrajinski gradić Down u blizini Londona i tu je živio za svoj znanstveni rad sve do 1882.

Darwin, da riješi pitanje evolucije, opažao je čovječje djelovanje; opazio je kako n. pr. vrtlar izabere stalne eksemplare cvijeća, eda na njima dobije žugjenu vrst boje. Ako to čovjek umjetno dobiva, zašto se to nebi dogagjalo i u prirodi? kako? U prirodi opstoji neprestana borba za opstanak; životinje služe kao hrana

jedna drugoj; one i biline bore se neprestano protiv podneblja. Zato Darwin — a neovisno o njemu i njegov zemljak Wallace — uze tu borbu za obstanak kano uzrok promjena. Ova borba sili, da se organizmi ili promjene sasma, dosljedno djelomično ili da propadnu, te se samo promjenjeni organizmi dalje uzdržavaju i predaju u potomstvo organe prilagogjene novim promjenama. Po ovome se vidi, da je darwinizam pokušaj, kojim bi se protumačilo i dokazalo prihvaćenu evoluciju. Ovo treba naglasiti, jer mnogi naumice miješaju darwinizam s pojmom evolucije; darwinizam može se potpuno odijeliti od evolucije.

Silno je djelovala Darwinova knjiga. Protiv darwinizma naprije su se podigli teolozi anglikanske crkve i tvrdili su, da je i sv. Pismo za stalnost vrsti. Za tim teologima poveli su se i drugi i ako je Darwin pisao u toj svojoj knjizi, da je Bog postavio klicu života samo nekoličini ili samo jednom životnom obliku. U istinu nema protiv vjere ništa, da su se sadašnje životinje i biljke razvijale. Tekar u Njemačkoj Häckel i njegovi pristaše uveli su u Darwinovu teoriju ateizam, te tu vrijede riječi Roberta Mayer: nebi nikada bilo toliko buke nastalo iz ove stvari, da nijesu vjerovali, e ju se može upotrebiti protiv vjere u Boga. Danas je sasvim druga situacija. Iza Darwinove knjige svakovrsni učenjaci počeše skupljati za i protiv što više materijala. Odmah na početku diže se dosta protivnika. To se moralo i očekivati: ako borba za opstanak morala je promjeniti vrsti organizama i k tome kroz duge vjekove, onda uopće ne bi došlo do sastava kompliciranih organizama. Ta svako biće podnese borbu za obstanak tim lakše čim je to biće jednostavnije; svaka nejednostavnost jest teži teret i time jača pogibelj u toj borbi. A čemu će i služiti nekom individuumu organ koji se tekar stvara? Tako životinje morale su imati svoj instinkt odmah iz početka, jer bi im inače bio bez koristi i vrijednosti. U ostalom ne može se govoriti o borbi za opstanak kod poznatih gorostasnih praživotinja, jer njihov broj iščezava pred drugim životinjama. „Iščezavanje jedne grupe organizama", reče jednom Steinmann u svom rektorskom govoru, „iza Darwine rado se time tumači, da je propala u borbi za jačim konkurentima. Ako se igdje takovo tumačenje pokazuje nedovoljnim, to upravo u ovom slučaju, gdje se radi o izumrlim gorostasima, koji su bili dobro opskrbljeni daleko rašireni, te ih je bilo raznih životinjskih oblika uz razne vrsti prehranjivanja, a konkurenti tih gorostasa jesu malene nepogibeljne grabežne životinje. To je borba izmegju slona i miša". (Usp. Die geologischen Grundlagen der Abstammungslehre, Leipzig 1908.). Dandanas uslijed geoloških i paleontoloških rezultata darwinizam je porušen, t. j nauka o evoluciji vrstâ uslijed naravne selekcije u borbi za opstanak. Sada i oni,

koji su pristaše darwinizma, a dakako nijesu poput Häckela u borbi protiv vjere, popuštaju i ograničili su svoju teoriju čak na jezgrene celule tako, da gotovo ništa ne preostaje od pravog darwinizma.

Darwin nije doživio ovaj rezultat kritike, te je teško kazati, kako bi se ponio prema tome. On je tvrdo držao naravnu selekciju za dio evolucije i hotio je, da u to vjeruju i drugi. Njegov učenik Romanes, koji se je kasnije iz ateizma obratio na kršćanstvo, prekara ga stoga, da je dogmatičar i intolerantan bio.

Darwinizam je bio pokušaj, da se riješi veliki problem, ali ne riješenje. Ipak je mnogo koristio, jer je potakao na opažanje i marljivo sakupljanje materijala, kojim se riješava pitanje evolucije.

„Svetitelj“ Ivan Kronštadski. (*O. Ivan Kronštadski*)

1. Svetost je jedna od glavnih i nužnih biljega prave Crkve, te *katolička* Crkva mimo sve druge konfesije bez sumnje na sebi očito nosi tu biljegu. Onamo od prvih vjekova kršćanstva — od apostolskih vremena — pa do dana današnjega Crkva je katolička rodna i plodna majka velikih i mnogobrojnih Svetaca i Svetica Božjih. Eto prošloga 18. travnja svečano se u bazilici sv. Petra u Rimu obavila beatifikacija djevice Orleanske: *Jeanne d' Arc*, a 20. svibnja Kanonizacija svetoga *Klementa Marije Hofbauera.*

I onamo na hladnom sjeveru, u Rusiji, 2. siječnja o. g. jedan je ruski, šizmatički svetac(!) zaklopio trudne svoje oči. Ime mu je: *Ivan Ilić Sergijev Kronštadski*, Za smrt ovoga svakako znamenitoga muža čulo se i izvan Rusije; talijanski i njemački časopisi o njemu su pisali i publiku svoju upoznali s ovim u Rusiji vanrednim mužem, komu onamo dadoše dični naslov: *„Svetitelj“ Ivan Kronštadski.* Oslanjajući se na izvrsnu i daleko poznatu smotru „Civiltà Cattolica“[1]) i mi ćemo da izvjestimo svoje čitatelje o *ocu Ivanu Kronštadskom.*

2. Život o. Ivana Kronštadskoga nema ništa osobita, te mi ne možemo pojmiti onih divnih pohvala, kojima ga u zvijezde kuju revni ortodoksni Rusi. U t. zv. visokim krugovima bio on vele ugledan, puk ga još živa kanoti „Sveca“ štovao; ne samo seljaci u kolibama, nego i „dame“ u salonima sasma ozbiljno tvrdiše, da je *o. Ivan* i čudesa tvorio. „Novoje Vremja“ nazva ga psihološki centrum narodnoga života, u Rusiji, kano asketičkoga pisca stavi ga uz bok slavnome Tomi Kempenskomu, u svetosti pak usporedi ga sv. Nikoli Barskomu. „Rossia“ ga nazva stup ortodoksne crkve i potporanj narodnosti ruske.

Rodio se god. 1829. u Sury-u (u guverniji Arkangelskoj), a god. 1851. ode u Petrograd na „crkvenu akademiju“. Svršiv tude svoje nauke i oženiv se godine 1855. ode po nalogu sv. Sinoda u Kronštadt, i kako sam veli u svojem kratkom životopisu, odluči sasvim se posvetiti zvanju svojemu i nutarnji si život usavršiti. Rado je propovijedao, a spram ubogih bijaše ljubezan i milosrdan. God. 1874. imenovan za protoprezvitera, god. 1884. za upravitelja katedralke sv. Andrije, god. 1907. za člana Sinoda toliku steče popularnost, te grad u kome on djelovao, postade slavnim prošteništem. Ogroman bijaše novac, što mu dolazio sa svih strana Rusije. Kad bi prolazio ulicama, na tle bi se pred njim bacali njegovi štovatelji; a kad je služio liturgiju, u katedralci sv. Andrije nije bilo dosta mjesta za mnogobrojne bogoljubnike.

3. Ne možemo vjerovati, da se ova *popularnost* ima pripisati njegovu daru govorničkomu ili peru njegovu. Istina on je štampom izdao razne zbirke propovijedi; ali sve je to kratko, priprosto, bez nakita. Ponajviše se znao o. Ivan time zadovoljiti, što je bez ikojega retoričkoga aparata komentirao koji tekst iz evangjelja. Njegova knjiga; *„Život moj u Isusu Kristu“* prevedena je na engleski, franceski, i na druge jezike; nu mi u toj knjizi ne vidimo srca posve raspaljena od ljubavi Božje, kao u knjizi „Nasljeduj Krista“ od Tome Kempenskoga. Tude on razlaže svoja asketička načela, ali koliko li zaostaje iza sv. Ivana od Križa i sv. Terezije!

Što je on toliko slavan postao, ima više zahvaliti svojemu blagoslovenome radu na *socijalnom* polju. Onaj silni novac, što mu ga u ruke utisnula ljubav i darežljivost kršćanska, upotrebio je da podigne radnički dom — prvi u Rusiji, — onda bolnice, sirotišta, pučke knjižnice, škole. Kako je ruski kler rob birokracije on ne može da poda života ovakim blagoslovenim uredbama, koje su dan danas toli nužne, da se u siromašnoj masi naroda uzdrži vjera i na novo oživi onamo gdje je počela malaksati. Kao ispovjednik cara ruskoga umio je o. Ivan Kronštadski poslužiti se ovom službom, te je na socijalnom polju mnogo nova uveo. Kršćani su ga njegovi smatrali za duhovnoga pastira, koji se marno brine za potrebe njihove; koji gleda, kako će im ljutu bijedu ublažiti. Zato bi toliko puta i vikali: čudo, čudo! Oni ga proglasiše *Svecem.* Da je bio o. Ivan katolik, on bi u katoličkoj Crkvi bio revan svećenik, a u ruskoj Crkvi postade čudotvorac(!) i svetac(!).

Hoteći si dobar glas još više podići uzeo je u bogoštovlje i teatralni momenat. Tako je n. pr. uveo u Krondštadtu *javnu* ispovijed. Stotine od seljakâ bacahu se na tle, pa uz plač i jauk moljahu Boga za oproštenje svojih grijeha, o. Ivan pak podigavši ruke prema nebu i blagoslovivši ih svečanim gestima, izmirì ih s Bogom. Tko je taj prizor motrio, nije mogao a da ne bude duboko ganut. Narod je u tome mužu, koji je gotovo po višem nekom nadahnuću zborio rieči

[1]) „Civiltà Cattolica“ 1902. vol. 2. fasc. 1412. pag. 246. ss.

mira, nazirao glasnika s neba poslana; dok opet o. Ivan bijaše vrlo vješt toplim srcem svojim upravljati tim narodom i ljubažnošću ga svojom sebi pribiti.

4. Kad se začulo za smrt o. Ivana, koju žica smjesta javila najprije caru, onda Antoniju, metropolitu Petrogradskomu a najzad generalnome prokuratoru sinoda: nasta prava pravcata seoba iz Petrograda i Orienbaum-a. Na 3. i 4 siječnja (po novom koledaru) bio u katedrali Sv. Andrije svečani „parastos", na koji dogjoše 2 vladike i 20 svećenika (pravoslavnih). Grad je bio kao šipak pun ljudi, što bogoljubnih što onih, koji na svaki način htjedoše da vide „sveca" te se uvjere o smrti njegovoj.

Na 6. veljače u Kronštadtu narastao je broj ovih poklonika do 40.000. Parastos za o. Ivana bio i u Petrogradu i po svim gradovima ruskim. Na 25. siječnja pisa car pismo metropolitu Antoniju, te ga pozva da velikome mističaru ruskome za sva vremena odredi svečane časti. A sv. Sinod okružnicom od 28. siječnja naredi, da se pokojnik ima spominjati po svim crkvama, da profesori homiletike i pastirskoga bogoslovlja u seminarima o životu njegovu predavaju, da ga kanoti izgled svećeničkih krjeposti slave, da mu sliku namjeste u dvoranama, gdje se kler sastaje i ispiti se drže, da se štipendije pod njegovim imenom osnuju; a ženski samostan k sv. Ivanu evangjelisti, što ga pokojnik bješe podigao, neka se uzdigne na dostojanstvo „samostana prvoga reda".

5. O *kanonizaciji* njegovoj za sad nema govora. Pred nekolike godine ruska je crkva u koledar svojih svetaca uvrstila jednoga kalugjera, imenom: *Serafina*. Živio je u samostanu Sarovu, a umro god. 1833. Prema crkvenim predajama ruskim tek onaj je vrijedan, da se kanoti Svetac štuje na oltaru, čije je tijelo iza smrti čitavo ostalo. Ali smrtni ostanci Serafinovi raspali se u prah i pepeo; zato su bili vjerni Rusi silno razočarani i smućeni. Pristaše „raskola" (sljedbenici jedne vjerske sekte u Rusiji, a ne pripadaju ruskoj državnoj crkvi) upotrijebiše to i dok ovamo o novom tobožnjem „*svecu*" ne govorahu baš povoljno, udarahu onamo na bezbožnu drzkost Sinoda, što je „svetački vijenac" dopitao jednome nevrijednome grješniku. Može biti da će isti udes snaći i lešinu o. Ivana, pa se sada još na to ne može ni pomisliti, da o. Ivana Kronštadskoga uvrste u broj Svetaca ruskih.

Nego opet se čuje glasovi o njegovim *čudesima*. „Crkownija Wiedomosti" donose više dogagjaja gdje je po zagovoru jošte živa o. Ivanâ više bolesnika u čas ozdravilo. Ima dapače čitava literatura o o. Ivanu komu osobito rado daju naziv „čudotvorca" pa se puno priča o kojekakvim čudesima njegovim; a sve je to

izmislila živa mašta naroda ruskoga.[1])

6. Megjutim u zadnjim godinama života njegova ima i vrlo tamnih strana. Tako je on, makar i posredno, začetnik čudnoj nekakvoj vjerskoj sljedbi t. zv. *sekti „Ivanovacâ"*. Ovi ga štovahu kao spasitelja, koji da je po drugi put postao čovjekom, a klanjahu se slici njegovoj. Jedna od njegovih pokornica, imenom Kisseleva, bila tako drska, te si u toj sljedbi prisvojila ime Majke Božje. *Orienbaum* bijaše sijelo toj sliedbi, koja je zaista kad i kad čudnovit apostolat svršila.

Tako su n. pr. ovi krivovjerci židovima otimali djecu, pa ju krstili, i nikako je nijesu htjeli da vrate roditeljima. Ova se sekta brzo raširila. Kad je ono god. 1908. bio u Kiewu kongres ruskih misionara, u velike su ovi požalili, što se to praznovjerje sve većma širi, te su ujedno zaželjeli, neka bi o. Ivan bio razboritiji i manje općio s onima, koji mu se toliko dive.

Ruskim glasilima starovjerskim i liberalnim nikako nijesu bili po ćudi najnoviji politički ideali Ivanovi. O. Ivan u prvim redovima ljuto se borio za t. zv. „prave ruske interese", a u istinu bijaše to borba najdivljeg fanatizma. Zabacivši ustav navijestio je rat židovima, koji da su krivi svemu zlu, što mu tišti domovinu. Život Ivanov nije više na sebi nosio neku biljegu strogosti. On bi si znao priuštiti i masne zalogaje i fina vina, rado jeo meso, dao se pozivati na raskošne gozbe, vozio bi se s gospogjama u kočiji. Članci puni jeda i otrova, što ih štampao, znatno su mu zastrli svetački vijenac njegov.

Spomenimo još i njegovu odvratnost od katoličke Crkve, što je na javu izbila zadnjih mu godina. Bio se nekako prosuo glas, da on misli i osjeća na katoličku. Zato ono uloži žestok prosvjed protiv ove „osvade", i žicom javi fanatičnim kalugjerima u Počajev, da on nikada nije primio latinskih bludnja.

Mi ne znamo, koje će odredbe odrediti u napredak crkva ruska glede ovoga svećenika, koji je recimo spram jednoga Don Boska ili Cottolenga kanoti dijete spram gorostasa. Ruska se crkva ponosi vijencem svojih Svetaca, što ih ima preko pet stotina. Pa opet koli je malen taj broj, ako se usporedi s ogromnim brojem Svetaca, što ih ima u katoličkoj Crkvi! Ono 500 ruskih Svetaca, megju kojima je tek sedam svetica, izuzevši rijetke izuzetke, u životu ruskoga kršćanstva nije baš sjajnih tragova ostavilo. O. Ivan bit će bio vanredno darovit i ljubazan, kao što su oni slavni Rusi, koji su živjeli prije njega; ali u žiću njegovu ne nalazimo onih viteških krjeposti, što ih ima jedino u katoličkoj Crkvi. Nema sumnje, da je o. Ivan Kronštadski bio vanredno popularan u Rusiji; no popularnost nije još siguran znak svetosti.

[1]) **Mi tek s nekom „skepsom" primamo ta tobožnja čudesa o. Ivana Kronštadskoga. (Uredn.)**

Lessingova vjerska tolerancija. — Lessing je napisao „Nathan der Weise", gdje pripovijeda o ocu, koji je imao prsten i htio ga ostaviti svakome sinu, jer je jednako ljubio svu trojicu. Stoga je dao napraviti još dva jednaka prstena. Iza očeve smrti svaki sin tvrdi, da je u njega pravi prsten. Ta tri prstena su kršćanstvo židovstvo i muhamedanstvo (Usp. zgodno pobijanje kod Nilkes, Borba proti modernom bezvjerstvu, str. 16). Ne rijetko socijalistički listovi uznose ovo kao uzor tolerancije i usvajaju kao svoje stanovište. Ali je li u istinu bio Lessing tolerantan? On je bio zakleti neprijatelj kršćanstva, kao i uopće svake objave. To je on htio pokazati i u svome Nathanu, kako očito priznaje njegov štovatelj i životopisac Ph. Wackernagel. Sam pak piše bratu Karlu 18. travnja 1779: „Može se dogodit, da moj Nathan malo bude djelovao, ako se bude predstavljao u kazalištu, nu to se ne će dogodit. Dovoljno je, ako ga budu čitali s interesom samo...."

Mogu li stati zajedno vjera i znanost? — U Parizu je umro Albert de Lapparent. Ko je on bio? Bio je sveučilišni profesor geologije u Parizu, počasni član geografskog društva u Berlinu i kraljev. geografskog društva u Londonu, prvi znanstveni auktoritet u cijeloj Francuskoj iza smrti Pasteura i Berthelota. God. 1861. dobio je od franc. akademije znanosti Laplaceovu nagradu, a 1885. počasnu nagradu Delcasseovu. Njegova djela: Traité de geologie, Lecons de geographie phisique, te Notions sur l' ecorce terrestre su poznata po cijelom svijetu. Francuska akademija ima 70 članova „neumrlih", 10 izv. članova, 8 stranih pridruženika i 116 dopisujućih članova, a dugo godina njezin tajnik bio je Lapparent. On je ne samo vjerovao u Boga, nego se je dapače isticao svugdje kao uvjereni katolik, te je takov bio ne samo u duši i srcu, nego i u javnosti. Kad su mu jednom rekli, kako može biti učenjak i uvjereni katolik, on se je nasmijao, pak je odgovorio: „Što zar ne može notar biti izvrstan igrač na klaviru? Vjera i znanost se ne ukidaju, nego pomažu i jačaju".

Umjestan sud o pustinjacima. — Ljudi svijeta i površna duha vide u pustinjacima n. pr. IV. vijeka čeljad, koja bježi od rada i truda, mrzi svijet i ljubi tromost. Ne sude tako ljudi srca i uma, pa i bili oni izvan katoličke crkve, nego sude pravo i redovniku. Čujmo, što sudi o redovništvu poznati baselski povjesničar Jakov Burckhart. On piše karakteristično o pustinjacima:

„Postoji nagnuće u naravi čovjeka, da, izgubljen u velikom uznemirenom vanjskom svijetu, žudi sebe i svoju vlastitost opet naći u samoći. Ta samoća morat će biti tim veća, čim se je više on prije vani razdvojio u svojoj nutrnjosti. Pristupi li k tome sa strane vjere čuvstvo grijeha i potreba trajnog, neuništivog spojenja s Bogom, onda će iščeznuti svaki zemaljski obzir i pustinjak postoje asket .... Pustinjački

život ne pretpostavlja skroz zdravo stanje ljudskog društva i pojedinaca; više spada u dobu krize, gdje mnogi poraženi duhovi traže samoću, a mnoga jaka srca naprotiv lutaju kroz sav svoj zemaljski život. Ko je zaljubljen u moderno poslovanje i skroz subjektivno shvaćanje života i s ovog stanovišta bi htio postaviti rado one pustinjake u neki zatvor, taj neka drži sebe ne baš za zdravo čeljade. Taj bi postupao kao oni ljudi četvrtog vijeka, koji su bili ili preslabi ili previše površni, da bi i slutili bili o duhovnoj moći, koji su pokazivali oni gorostasi u pustinji ... Oni pustinjaci su svemu duhovništvu slijedećih vijekova podali viši, asketični život, ili su ga barem uputili prema tome životu; bez njihova (tih pustinjaka) primjera crkva, t. j. jedino stjecište svih duhovnih interesa (der einzige Anhalt aller geistigen Interessen) bila bi se potpuno posvjetovnjačila i bila bi morala podleći surovoj materijalnoj sili. Naše pak doba, u udobnosti slobodnog duhovnog djelovanja i kretanja, rado zaboravlja, da se brani sjajem nadnaravnosti, što je znanosti podala Crkva u srednjem vijeku". (Priopćeno kod Gelzerova Pro monachis, Ausgewählte kleine Schriften 1907, str. 156—157.).

Credo, quia absurdum. Vjerujem, jer je besmisleno! To je deviza, i to ponosna deviza modernog bezvjerja. Mi katolici vjerujemo u neke vjerske istine (n. p. o presv. trojstvu itd.), koje su iznad našeg uma, a ne proti; vjerujemo, jer znamo, da je Bog istina i da nas neće i ne može prevariti i da nam je On to objavio; dakle razborito postupamo. Moderni bezvjerci tvrde, da oni samo u ono vjeruju, što shvaćaju svojim umom. Oni to tako tvrde i govore, ali je drukčije u praksi: oni vjeruju u stvari, koje ne shvaćaju svojim umom; dapače u stvari, koje su očito protiv zdravog razuma.—Evo par primjera. Hoćemo da sagradimo monumentalnu zgradu. Sve smo snijeli na hrpu: kamenje, klak, pržinu, daske itd. Sada velimo: Iz ovoga materijala mora se sagraditi sama po sebi monumentalna zgrada. To je ludo i protiv zdravog razuma i ljudi će nas sažaljivo gledati kod naše ozbiljne tvrdnje. A ipak ima ozbiljnih ljudi, koji u ime bezvjerstva tvrde, da je ovaj svijet, koji se ne može usporediti s nijednom veličanstvenom zgradom, nastao sam po sebi. Tu očevidno „pro ratione stat voluntas". Oni hoće tako; ali ludost je uvijek protiv razuma. — Umni tehničari mučili su se kroz više decenija, da sagrade ogromni most. Ti bi sigurno skinuo šešir, kada bi susreo tu začetnika tog mosta; sve više bi ga štovao, što bi više promatrao silni upotrebljeni materijal, poteškoće pri gradnji, zaposlenost mnoštva radnikâ i slično. Nu pogledaj ogromno stablo uz most. To stablo pružilo je daleko grane od debla. Vjetar jakom silom puše i grane se savijaju, a netom je vjetar pustio, grane se odmah pruže kao i prije. Može li to

učiniti most? Eto divio si se kod promatranja mosta čovječjem geniju, a kod stabla veliš, da je ono samo igrarija atoma i prirodnih sila. Vjeruješ, a nije li to apsurdum? — Željeznica žuri. Što je to? To je slučajna smjesa gvožgja, jer su se slijepo i slučajno susreli oni gvozdeni komadi. Ko će u to vjerovati? A ipak se vjeruje! Bezvjerci ozbiljno vjeruju, da su se slučajno susreli odregjeni atomi za biljke i životinje i onda se tvrdo zajedno drže, dakako slučajno. Vjerovati u to ne znači li ubiti vlastiti razum? Credo, quia absurdum. Konačno, bezvjerci predbacuju katolicima, da rimski papa gospodari našim razumom. To je dakako neistinito, jer papa ne podaje nam svojih istina, nego objavu Božju, koja je dokončana smrću zadnjeg apoštola i papa je uzdržava cjelovitu. Stoga mi pokoravamo svoj um Bogu, a kome pokoravaju Häckelove pristaše? Prostom čovjeku, koji se ne žaca i falsificiranja, kada mu to služi, da nešto prikaže barem vjerojatnim. Je li išta glede monizma dokazao taj bezvjerski papa modernih bezvjeraca? Lijepo se dakle mogu ponositi ovi tobožnji napredni ljudi sa svojim „Credo, quia absurdum!".

Nova pojava. — Dan danas bez metodičnog rada i načina nema ništa, što bi moglo trajati; zato se učenjaci na sve strane muče, da rad bude uspješniji i bolji, da zgodne metode istraživanja olakšaju. Na prvom mjestu u znanstvenom istraživanju postavlja se pitanje. Gdje je znanost? — Gdje se ima tražiti? — Je li u tvojoj glavi? — Posve ne! Inače ne će biti znanje, nego tvoje imaginacije, koje manje više odgovaraju objektivnoj znanosti i to osobito vrijedi za povjesnička istraživanja.

Dakle znanje se ima tražiti u knjigama. Dakako! Ali u kojima? Sam jedan čovjek ne može si sve knjige nabaviti, ni pročitati. Da se tome doskoči, i da se rad olakša, razna znanstvena društva i smotre izdaju godišnja izvješća o napretku znanosti, bilo jedne, bilo druge. Tu se daje kratki i točni progled napretka, koji je dotična znanost učinila; tu se donose glavni članci i nove knjige o kratkim ocjenama, da istraživatelj bude mogao lako i brzo naći ono, šta traži. Ta se izvješća svake godine umnožavaju i usavršuju. (Malo ih je, u kojima se govori o hrvatskoj znanosti, bilo u kojem god pogledu! dok o srpskoj znanosti govori svako. Kako smo nemarni!)

Tako na primjer u Leipzigu izlazi veliko izvješće bogoslovnih znanosti, sa kratkim izvacima i ocjenama: „Theologischer Jahresbericht", sa sedam odjela za sedam grana bogoslovne znanosti. Djelo sastavljaju većim dijelom protestanski znanstvenici. Koliko se tu truda uloži, teško je pomisliti! Sam IV. odio, za crkvenu povjest, ima 601 stranu in—4⁰. Slično je i s drugim odjelima.

Neograničenom trudu i radu odgovaraju i praktična korist i potreba. Za koji sat može se dobiti opći pregled napretka u go-

dišnjeg; možeš znati površnu vrijednost novih knjiga i članaka, te prema tome se i ravnati, ako želiš sam što pisati.

Kako pako rekosmo, to je plod protestanskog rada; i to nas je pobudilo, da smo napisali ovo nekoliko redaka o „novoj pojavi". Ta se nova pojava nalazi u spomenutom odjelu crkvene povjesti. Tu se nalaze *katoličke* knjige bratski pomiješane *s protestanskim* knjigama. To je nova pojava! Do sad su protestanti katoličke učenjake i pisce samo prezirali i ako bi ih citirali, to bi bilo, ili da im podmetnu nauku, koju nikad učili nijesu, ili da ih pobiju. Eto dani mržnje i razdora prolaze! Protestanti su počeli paziti i u obzir uzimati i katolička djela: sigurno to je velik korak naprijed, da nas razumiju. Ali tome treba još mnogo: treba da nas čitaju ne samo u godišnjim izvješćima, nego i u bogoslovnim prepirkama; pa će doći vrijeme, koje je još daleko, da ćemo biti braća ne samo mirom, nego i činom. — *T. Z.*

Ljepota katoličke službe Božje. — O tome često i dobri katolici nemaju mnogo svijesti. Shvatljivo je, jer „quotidiana" vilescunt i oko se privikne na boju i sjaj i ljepotu. Tu moraju doći drugi ljudi izvana, da kažu katolicima o toj ljepoti kat. službe Božje. Takav je jedan čovjek, pisac Joris Huysmans, koji je umro 1907. i kome je ljepota katoličkog kultusa bila voditeljica, te ga je ona i pridigla iz gliba pariškog života i privela k oltarima crkve. O tome čovjeku izdao je krasnu knjižicu Joh. Jörgensen (u zbirci Kultur u. Katholicizmus kod Kirchheima u Mainzu) i odatle vadimo par zlatnih zrnaca. — Jednom je Huysmans rekao: „Dokaz je katolicizma ljepota, koju je on donio u svijet i koja nadvisuje sve druge ljepote". To su krasne riječi i morale bi mnogo značiti osobito za one, koji se bave estetikom i gotovo jedino obožavaju ljepotu kao neko božanstvo, a ipak se ne obaziru na duševnu ljepotu katoličke crkve, te ostaju slijepi za katolički život. Francuska duhovitost je rekla, da Huysmans nije ušao u crkvu kroz glavna vrata, neko kroz obojadisane prozore. Zgodno i Jörgensen opaža: „Ljepota liturgije učini, da Durtal (junak jednog Huysmansova ramana, pod kojim se skriva isti pisac) osjeti odvratnost zla i da počme hlepiti za ljepotom i čistoćom duše. Neobični je to put k Bogu — ali sigurno je ipak put" (str. 61.) Kako je došao Huysmans na pravi put? „Kroz hladnu finu zimsku kišicu lutao je uz pariške quis-e. Vrata jedne crkve bila su otvorena, on unigje unutra. To je bila crkva Saint Gervais, ona crkva, gdje se čuje krasno koralno pjevanje. U Gospinoj kapeli klečale su skromne siromašne žene. I Durtal (Huysmans) klekne, umoran, s tužnom i beživotnom dušom .... Tada se smjeste svećenici i pjevači, svijeće su bile užežene, a lijepi vitki dječakov glas zapjeva kroz crkvenu tamu rastegnute antifone

mise „Rorate“. Neka tuga zavlada Durtalom i osjećao je, kao da mu se rastvara duša, kada je onaj nevini glas iskreno pred sucem kazivao: Peccavimus et facti sumus tamquam immundus nos. Durtal nije mogao preko toga, morao je opetovati one riječi. Od straha gotovo potišten, razmišljao ih je — da, Gospode, sagriješili smo i postali smo kao gubavac. Tako mrmlje i moli Durtal i iza blagoslova ostavlja crkvu podignutom glavom i ohrabljen, riješen svih napasti i putem kroz ulice opetuje tiho pjevajući antifone mise „Rorate“. (s. 59.) Ljubitelj umjetnosti Durtal dolazi ponovno i opet u crkvu. Tu sluša „De profundis“ i psalme Večernjice za mrtvace, „gdje psalmi padaju poput zemlje na mrtvački lijes“. Dolazi u liturgije velike sedmice. Durtal je osobito zanesen u večer pred Veliki četvrtak. Slušao je musiku i pjevanje „Stabat Mater“. Iz tog himnusa osjetio je paranje srca i bol i sve veće oduševljenje za kotoličkom liturgijom. Napastovanja protiv vjere su popuštala i on više nije sumnjao o vjeri. — Huysmans je zamrzio na dotadašnji pariski život i to je probudilo u njegovoj duši čeznju za Bogom. Preko ljepote ovaj umjetnik upoznao je vjeru, katolicizam.

Srednji vijek i katolička crkva. — Katoličku crkvu neki prikazuju, da stoji još u srednjem vijeku, a ne na visini moderne dobe, te je sramota modernom čovjeku pristajati uz takovu crkvu. U prvom redu naglasuju crkveni „klerikalizam“, po kome crkvenjaci hoće u svemu da gospodare, i slično. — Da ova gospoda malo bolje prouče srednji vijek, ne bi tako govorili. U tu svrhu bi preporučili djelo Alberta Ehrharda „Das Mittelalter und seine kirchliche Entwicklung“ (Kirchheim, Mainz). Tu ovaj vürzburški sveuč. profesor razlaže ovo: Piše se, da je kler uvijek gramzio za vlašću. To je brzo rečeno, ali neda se dokazati pomoću povjesti. Prvi temeljni faktor srednjeg vijeka je *starokršćanski-latinski* karakter crkve, što je crkva usvojila svojim razvitkom za vijekove rimskog carstva, dok nijesu unišli u crkvu germanski narodi i tada se pojavljuje *nacionalno germanski* karakter. Crkva je nositeljica više kulture, koja mora u se tekar primiti germanstvo, a time je po sebi nastala prevlast crkve na svim poljima višeg kulturnog života. Kada kasnije svrhom srednjeg vijeka počima svjetovni kulturni život težiti za samostalnošću, to je bio rezultat odgoja, kojim je crkva odgajala sredovječne narode, i time resultat crkvenog odgoja, a taj resultat je crkva predvigjela. Nitko nemože uvijek ostati ni dijete ni mladić, mora se razviti dobrim odgojem u dobra i samostalna čovjeka. — Što se tiče crkveno političke papine prevlasti, kojom se još dandanas podbada političku djecu, i tu se mora shvatiti prama savremeno povjesničkim odnošajima i ima samo savremeno političko, ne nikakovo apsolutno

značenje. — Istina je, da se od Inocenta III. i dalje osobito naglasuje centralizacija crkvene uprave. Nu to je lako shvatljivo onome, koji vjeruje da je rimskom biskupu od Boga podan primat. Jednako je bilo nužno to naglasivanje u doba, kada su vladari htjeli drugim pravcem zavesti narod glede te crkvene ovisnosti i ćudoregja. Ne rijetko plačljivi biskupi su išli na ruku ovoj decentralizaciji i da nije bilo rimskog pape, crkva Kristova bila bi se raspala u bezbroj malenih crkava, koje bi dakako bile ropkinje zemaljskih vladara. Time bi religiozni i kulturni život bio silno zastao. — Dakle u crkvi srednjeg vijeka treba razlikovati dogmatički dio i povjesničku savremenost. Mnogima je to teško razlikovati u proučavanju srednjeg vijeka, jer umišljaju, da je srednji vijek idealni vrhunac crkvenog života i u svemu apsolutne vrijednosti. To je pretjeranost. Nu treba se istodobno čuvati i omalovaženja srednjeg vijeka. Stoga je opravdano pisao Ehrhard: Ne natrag k srednjem vijeku! Ali niti se ne ocijepimo od srednjeg vijeka! Zahvalno upotrebimo baštinu srednjeg vijeka k daljnom razvitku crkvenih djelokruga, e da vječne kršćanske istine budu plodonosne i za naš sadašnji kulturni život. Iz ovih istina crpio je srednji vijek svoju životnu snagu, a to možemo i moramo i mi učiniti, želimo živjeti mladenačkom snagom.

Glavna skupština „L. D."

Po § 9. ć) ter § 10. društvenih pravila častimo se pozvati p. n. gg. članove »Leonova društva« na godišnju glavnu skupštinu, koja će se obdržavati dne 29. rujna 1909. u 9 sati prije podne u Senju u sjemeništu.

Dnevni red:

a) **Pozdrav pročelnikov i predavanje;**
b) Izvještaj tajnikov;
c) Izvještaj blagajnikov;
č) **„Hrvatska Straža" i „Katolička enciklopedija";**
ć) Predlozi.

Umoljavaju se gg. članovi, da dodju što brojniji, jer će se pretresati vrlo znamenite stvari.

U Senju, 4. srpnja 1909.

Dr. Fran Binički,
pročelnik „L. D."

Nek se bistri!

Držimo, da je „Hrvatska Straža" dostatno nepobitno utvrdila svoje nazore o habilitacionoj studiji dra Barca. Kako je o toj studiji i vrla naša starija družica „Vrhbosna" rekla svoju, a i „Serafinski Perivoj" što šta osvijetlio, gotovo je suvišno trošiti papir i dragocjeno vrijeme, raščinjajuć to pitanje.

Megju tim dobismo dva odgovora na replike gg. dra Barca i Bauera, koje zahvataju to pitanje sa zrenika, s kojega još nije dovoljno promotreno. A čusmo opet, da se g. dr. B. iznovice grozi s navalom, pače da bi rado i uzoritog stožernika Merciera povući u kreševo, a za to da mu je poslao latinski prevod Barčeve studije. No znamo, hoće li g. dr. Bauer biti bolje sreće nego jedan drugi g. dr. kod uglednog časopisa „Civiltá Cattolica", koji nije htio primiti njegove replike. Ne priznajemo ni kompetentnosti suda Uzoritog Merciera, dok se ne ustanovi, da je latinski prevod studije dr. Barca posve vjeran i tačan. Da predusretnome prenaglu navalu dra Bauera i prištedimo mu nepotrebne prigovóre, a razbistrimo pitanje, o kojem se radi, evo prvoga spomenutog odgovora[1]).

Kratak osvrt na Barčevu repliku.

1. *Da se razumijemo!* Ne mogu se ja, a i ne ću, ovdje pozabaviti kritikom cijele Barčeve knjige. Za to bi morao ispuniti jedno cijelo godište „Hrv. Straže", á sigurno bez koristi, jer bi značilo sipati vodu u more ili da govorim sa jednim profesorom i i doktorom bogoslovlja (ne u Hrvatskoj, već u jednoj drugoj monarhijskoj provinciji) značilo bi „deseti put istu kozu derati". Ja ću se zato ograničiti samo na odgovore g. Barca, što ih je objelodanio u „Kat. listu" 1908. u br. 40 do 42. uključivo.

[1]) Oba su ova odgovora pisana oštro, gdje gdje i preoštro. Mi ublažismo najoštrija mjesta, a ipak ostavismo što šta, da se vidi, kako drugi sude o postupku gg. doktora. Ur.

Odmah u početku molim gospodu kritičare, naročito g. dr. Barca, neka ne uzmu ovo par riječi za zlo. Daleko budi od mene dirati u zasluge ili ortodoksnost njihovih osoba. Iskreno izjavljujem da mi je baš osoba g. dr. Barca inače veoma simpatična, jer dobro znam da radi optima fide. Ne ću se ja dati zavesti osobnostima, niti prostačkim psovkama kako je to npr. g. dr. Bauer (upravo kočijaški) učinio, te nas mlagje upravo smrtno sablaznio, već ću mirno i trijezno prokušati i vagnuti nekoliko mjesta iz Barčeve replike. Toliko za uvod, a sada na samu stvar!

2. *Sablazan „Stražine" kritike.* Veleučeni g. Barac veli, da je ovakova kritika *sablazan.* Njemu je taj naziv onako na laku ruku ispao poput još nekih drugih. Pomislite, g. profesore, kad bi zbilja u Vašoj knjizi bilo heretičnih t. j. modernističkih mjesta, pa bi sad netko upozorio upravo na *ta* mjesta, je li onda opravdano nazvati to imenom „sablazan". *Hrvatska* je pak *Straža* de facto ovakovih mjesta i našla. Njena tendencija bijaše na ta mjesta upozoriti. Radi tih je mjesta izjavila još g. 1907. da žali, što je djelo odobrio bogoslovni fakultet. Da, ali g. Barac se je na te riječi spotaknuo i zahtijevao u „Kat. Listu", neka „Hrv. Straža" *stručnjački* utvrdi ovako *prijeki sud*, neka iznese *tvrda dokazala.* „Bude li pak pisac „Hrv. Straže" još i oštriji – *neka ga:* istini čast i pravdi! Amicus Plato, amicus Cicero, sed magis amica – veritas". Tako g. Barac. On je dakle *sam* zaželio neka se iznesu modernistička mjesta. To je dakle bio prvi (?) povod „Hrv. Straže". Drugi važni razlog, radi čega je to „Straža" učinila, bio je taj, što g. Barac tako rado očijuka sa modernom znanošću. Njegove npr. rečenice na str. 78. 101. itd. a naročito onaj *švindel* na str. 96 slj. gdje citira kard. Merciera, duboko će se usjeći u naša miagjahna srca, te bi se lako dogodilo, da bi se mi često puta iz naklonosti do modernih znanosti odrekli katoličkih istina. Da se to osujeti, napisao je oštroumni i duboki „Stražin" stručnjak kritička pisma nama mladim apologetima, e bi nas upozorio na te rečenice. *Principijelno* se je dakle išlo samo za tim, da se istaknu nedostaci i pogrješke Barčeve disertacije, za koje se je bilo nadati da bi nam mogli štete nanijeti. U ortodoksnost Barčevu nije nitko dirao. Dapače sam kritičar veli, da je on „iskreno odan kat. Crkvi" da je dr. Barac „*katolik*; kao takav i on *vjeruje*, što uči katolička Crkva, i o osugjuje, što osugjuje Crkva. *Krivo bi mu učinili, kad bismo i za tren posumnjali o njegovoj ortodoksnosti*". („Hrv. Straža" 1908. str. 234.).

Neka mi g. Barac dozvoli, da i ja njemu jednu prišapnem: *Je li ili nije istina. da imade u Vašoj knjizi više mjesta, koja bi se mogla naopako t. j. u modernističkom smislu tumačiti?* Molim Vas, da svakako izvolite na ovo pitonje odgovoriti.

Za nas čitatelje Barčeve studije stoji neoborivo, da u njoj zbilja imade takovih mjesta. Kad bi dakle sasvim sigurno bilo (što je isključeno), da g. profesor nije napisao ama baš ni jedne jedincate modernističke nauke, već sama činjenica, što bi se više mjesta *moglo* tako tumačiti, dostaje, da se na njih upozori. Trebalo je dakle mirno promozgati i usporegjivati kritiku s originalom, a ne onako nedostojno sipati nepristojne uvrede iz prepune torbe. Pa zar ne kaže sam stručnjak, da njegove teške optužbe nije nitko dužan držati osnovanom, dok je ne obrazloži? (str. 39.) Mjesto da trijezno sudi, izletio je naš g. profesor odmah pred rudo s punom pregršti psovki, kao što i njegov advokat dr. Bauer, a *dokazali nijesu ništa.* Ja sam prasnuo u smijeh pročitavši one kobasice u 40. broju „Kat. lista". Tu vam rasteže i pjeva o „sablazni" kritike, o povredi „hermeneutike" i navodi „sud o kritičaru", Zar je to objektivna i stvarna replika? Tako se piše za stare babe i za prostake!

3. Ja sam mirno usporegjivao sve dosadanje publikacije proti Barčevoj knjizi, te sam došao do uvjerenog rezultata, da *u glavnom „Hrv. Straža" ima pravo.* Kažem „u glavnom", jer mi se *za sada čine* dva tri mjesta prestrogim i nejasnim, nešto radi štamparskih pogrješaka, a nešto radi moga subjektivnog optimizma. Ne želim time reći, da se mnoga mjesta u g. Barca ne mogu i drugojačije tumačiti, ili da mu cijelo djelo ne vrijedi ništa. Nikada! Naprotiv — moje je duboko uvjerenje da u njega ima u istinu i lijepih, upravo zlatnih zrnaca. Ali šteta, da on piše tako užasno nejasno i nestalno, pa se češće potepe, tako da čovjek zbilja ne zna, hoće li nama mladim apologetima Barčevo djelo nanijeti više koristi ili štete.

Mi, naime hrvatska katolička mladež, mi smo već i onako dosta moderni. Nama prija modernost, ali ne neograničena. Ipak će nas čudnovato iznenaditi, kad čujemo jednog našeg učitelja, kato-

ličkog svećenika, gdje nas goni, da budemo i tamo moderni, gdje baš ne bi trebalo. Dosada smo mi radosno slušali, kad nam se je tumačila nauka sv. Crkve o dogmama. Znamo, da su istine naše svete vjere božanskog porijekla, pa zato i nepromjenljive. Poznato nam je i to, da se je Crkva glede izrazivanja objavljenih istina poslužila filosofijom, naročito školastikom, te je kroz vijekove zadržala te formule nepromijenjene. Ali eto najedanput g. Barca, gdje autoritativno traži, neka se promijene. Čujmo ga: „Mi upoznajemo redovno dijelak istine, a rijetko cijelu istinu. Ostat će dakle uvijek još nešto, što bi se savršenijim pomagalima moglo još točnije odrediti". Tako na strani 78. njegove habilitacione studije. No slušajte sada tog reformatora Crkve: *„Sve naše spoznaje* natprirodnih istina *osnivaju* se na više manje podesnim *poregjenjima, kongruencijama, analogijama. Mi izričemo natprirodne istine nesavršenim ljudskim jezikom.* Dogme se osvjetljuju i *utvrgjuju* filosofijom Platona i Aristotela. ***Zar se u modernoj filosofiji ne bi dalo naći možda ljepših misli i zgodnijih pojmova, kojima bi se dale poznate vjerske istine bliže primaći ljudskom umu.*** Zar se u bolje upoznatoj prirodi ne bi moglo otkriti podesnijih *analogija*, nego što su one, koje su skolastici uzimali iz Aristotelove ***fizike?***" (str. 78 i 79. — ja sam pocrtao). Da bude još modernističnije citirao nam je tu i Msgr-a Mignota: „L' Eglise, immuable dans sa foi, n' est cependant pas immobile dans son enseignement".

Sveti Otac Pio X. izričito je ovu nauku osudio. Na str. 9. hrvatskog prijevoda (izašao nakladom „Kat. lista") veli enciklika *Pascendi:* „Treba dakle da su i *formule*, što ih nazivljemo dogmama, podvrgnute istoj sudbini (prilagogjivanja) i po tom promjenljivosti. I tako je otvoren put do nutarnje *evolucije* dogme. Na slijedećoj strani kaže opet: „Budući pako da je ova vrijednost i sudbina dogmatskih *formula* nestalna, nije čudo da su one modernistima na takovu sprdnju i prezir". Isto tako i kasnije na 35. i 36. strani crta nam sv. Otac modernistu kao *reformatora* riječima: „Oni hoće reformirati filosofiju, osobito u sjemeništima: tako da se skolastična filosofija svrsta u povijest filosofije megju ostale već zastarjele sisteme, a mladeži da se predaje moderna filosofija, koja je jedina prava i koja je savremena. Za reformu teologije hoće da ona, koju mi racijonalnom zovemo, ima za temelj modernu filo-

sofiju ..... Dogme i njihov razvitak moraju se složiti sa znanošću i historijom".

To je dakle druga stvar, na koju nam g. Barac duguje odgovor. Molimo ga neka nam malo analizuje svoje netom spomenute rečenice, napose onu: „Zar se ne bi u mod. fil. moglo naći ljepših i zgodnijih pojmova itd." — i neka nam dokaže koje su *analogije novo skolastici* uzeli iz Aristotelove *fizika.* To ga je već i „Straža" lane upitala na str. 380. a i „Vrhbosna" na str. 409. ali on još ni mukajet.

4. Dok se nadalje pravi katolički filosofi trse i muče, kako bi što više po školama raširili silogističnu formu, eto nam našeg *reformatora*, koji bi i tu rado da se promijeni. Mi smo upravo zahvalni „Hrv. Straži" što nam je donijela pretprošle (1907.) godine tako lijepu radnju (str. 593—608) o koristi i vrlinama silogističnog umovanja, o užasnim plodovima antisilogistične filosofije, gdje nas badri, da vodimo mladež u školu silogizma. I tako bi nas mlade mogao na prste nabrojiti, koji smo zauzeti za silog. formu, a kad tamo g. Barac još i *nas* od tog odvraća. Ja sam siguran, da nema zgodnijeg načina, kojim bi čovjek mogao utjerati naše zagrebačke naprednjake u tjesnac, nego li je baš silogizam. Koliko i koliko puta se mladi naprednjački „filosofi" prepiru na zagreb. univerzi, a drugi šute, umjesto da im za odgovor dadu samo mali silogizam. Ali evo g. profesora gdje tvrdi, da *„teški argumenti slome čovjeka ko topuzine, ubiju ili teško rane, no rijetko pridižu i osvajaju"* (str. 51) gdje nas opominje, da motive ne treba oblačiti *„u staro sredovječno ruho"*, gdje nas naučaje da i „raspored dokaza, ***silogistična forma***, *tvrda i suha dijalektika,* latinski jezik, ukratko svi *nedostaci* kasnije skolastike, neka ***odpadnu***". (str. 107.)

I tu ću mu navesti riječi svetoga Oca: „Zato se oni (naime moderniste) svakako izrugavaju skolastičkoj filosofiji i teologiji i preziru ih. Činili oni to zbog neznanja ili od straha ili zbog jednog i drugog, *to je sigurno, da se nastojanje oko novotarija uvijek spaja sa mržnjom na skolastičnu metodu; i nema očitijeg znaka, da netko počima prianjati uz nauku modernista, nego kad počima strah imati pred* (ne pod) *metodom skolastičnom*" (latinski glasi: nullumque est indicium manifestius quod quis modernismi doctrinis favere incipiat, quam quum incipit scholasticam horrere methodum — str. 41. la-

tinskog i hrvatskog prijevoda). O tom je dobio doličan odgovor od „Hrv. Straže“. a ista mirna „Vrhbosna“ u dva mu je maha to spočitnula: prvi put g. 1907. na str. 172. kad kaže da: „pisac govori na toliko mjesta u svojoj knjizi o t. zv. školastici, a rijetko bez znaka negodovanja“, a drugi put 1908. na str. 409. da „u opće gotovo uvijek govori sa nekim animozitetom, kadgod se dotakne ove teme“.

G. profesora vidi se, da je radi toga ljuto pekla savjest, pa je tomu prikazao čitav zadnji odsječak obrane u „Kat. listu“ (broj 42). Ne bi li se kako oprao citira upravo naivno reviju: *Revue pratique d' apologétique* i druge auktore da pokaže, e su i drugi tvrdili, da su školastici neke stvari previše suptilno istraživali i bavili se sterilnim pitanjima, mjesto da je uzeo u šake „Hrv. stražu“ (1908. str. 173) pa si ovo pročitao: „Nitko razuman ne će poreći, da su se i u školastikâ gdjekad iznosila i raspravljala sterilna, prpošna (vorwitzig) pitanja“. Ta tko Vam je to na svijetu zamjerio!?

Nakon što je svršio neposrednu točku a.) došao je na glavnu b.) Ne znam da li je tu lukavije ili... mimoišao svoju citiranu riječ „silogistična forma“. U tom citatu podvukao si je debelo riječi: oblik, ruho, suha i svi nedostaci kasnije... a baš glavnu stvar, radi koje mu se toliko zamjera: *sil. forma* nije podvukao. Tako se onda dogodilo (po običaju njegovom) da je lijepo obašao svoj zahtjev da *„silogistična forma odpadne“*. Zar je to poštena replika? Očekujemo dakle treći odgovor: neka nam g. Barac opravda svoj zahtjev da sil. forma ima otpasti — ili neka to javno opozove.

5. Čini mi se, da je njemu glavna utjeha i dokaz, na što se tako snasladom poziva, auktoritet velem. g. dr. Bauera, koji je kritičara ili bolje da ga imitiram „stručnjaka“ (kako ga uvijek posprdno zove) „Hrv. Straža“ nazvao *banditom*. Na to ću samo ovo odgovoriti: još nikada u svojem životu (doduše sam još mlad, ali sam ipak prilično toga čitao boraveći na naucima izvan domovine) nisam čitao replike, koja bi bila puna ovakovih psovki i tvrdnja, a s druge strane bez ikakovih gotovo stvarnih dokaza. Od g. Bauera se tomu nismo nadali. Jao njemu, kad bi hrvatski svećenici ovako njega kritizovali i titulovali!

Da ne zatežem, stavit ću i velem. advokatu dr. Barca par pitanja: Na str. 179. prošlogodišnjeg „Kat. lista“ napisali ste slijedeće : „Ja *doista neznam* (to Vam na žalost vjerujem!) riječi, kojima bi se ovaj postupak ocjeniteljev valjano označio; *najistinitije* (zar Vas nije sram bilo nas mladiće ovako sablazniti?) će biti, ako kažem: *ovo je pravo pravcato literarno* **banditstvo** (ja sam i tu pocrtao). Da dokažete ovako veliku tvrdnju (za koju, da govorim sa znamenitim *Gutberletom,* treba što je veća, to većih i dokaza) navagjate odmah za razloge: „jer ona tobože „modernistička franc. smotra“ jest „Revue du Clergé Français“, a riječi, koje navodi, jesu riječi glasovitog profesora na Fribурškom kat. sveučilištu B. Allo-a“ onda dalje: „i naš kritićar, ta *nesavjesna neznalica* (šta bi bilo kad bi i drugi Vama i g. *Klijentu* počeli malo čeprkati po savjesti!), usugjuje se ovu smotru proglasiti modernističkom, usugjuje se suditi o stvari sebi sasvim nepoznatoj!“ Na koncu ste još i ovo rekli: „Sad spominjem, da **čitavo ovo mjesto** u Barčevoj studiji *nijesu* riječi dra. Barca, *već su* pod znakom navoda i **točnom citacijom** navedene riječi dra. *Mercier-a.*

Na te tri *tvrdnje* reći ću samo ovo: a) Sramotno je, da velem. g. dr. Bauer uzima uopće u obranu: *Revue du Clergé Français*, taj **arcimodernistički** list (kakav je naime prije bio). Zar Vam nije poznato da su bezbrojni članci u toj reviji potekli baš iz pera A. *Loisy-a*? Zar ne znate, da je npr. djelo Loisy-evo: *La Religion d' Israël* 4. prosinca 1903. došlo na indeks? A baš to je izašlo, ako se ne varam, g. 1900. u Vašem „najsolidnijem“ listu, u kojem suragjuju „prvi katolički naučnjaci“ Francuske. Potonje Vam doduše ne ću sasvim poreći, no primjetiti ću, da su ga suragjivali i prvi franc. moderniste i to najveći modernista što ga svijet pozna *Alfred Loisy* (dakako kradom, sa raznim potpisima), taj izopćeni apostat. Što velite da su „trojica“ od preko 50 suradnika članovi „consilii vigilantiae“, taj Vam dokaz ne vrijedi ama baš ništa. Ta zar niste i Vi član toga „consilii“, pa svejedno branite svom silom i najprostijim načinom modernističku knjigu dr. Barca? b) Što se tiče u istinu „glasovitog proferora“ na Fribruškom kat. sveučilištu o. B. *Allo-a*, sigurno je, da se je u onom članku previše zaletio. Često je on previše moderan. Eto sami Francuzi, koji živu okruženi sa svih strana okuženim modernistima, priznaju, da je istina, što ka-

žem. Oni su sami to prigovorili O. *Allou* prošle godine u odličnoj reviji: *Bulletin de Littérature Ecclésiastique*, a on se sad u istoj reviji kojekako ispričaje i koprca. c) Glede treće Vaše debele *tvrdnje*, da su ono pod „**točnom citacijom**" riječi kardinala *Mercier-a*, već sam prije rekao, da je ta Vaša *točna citacija* pravi pravcati **švindel**. Nabavio sam si reviju *Revue Néo-scloastique* od 1900. te isporegjivao Barčeve *točne citacije*, a kad tamo, uzoriti *Mercier* govori tu o sasvim drugoj stvari. No ne samo da je g. *Barac* ovako preuzetno primijenio te riječi kard. Merciera na *apologetiku* i njene metode, o čem tamo ni spomena, nego ga je još i **lažno** citirao. U tom naime članku („Revue Néo-scolastique", 1900. na strani 325—329.) *nema* ovih Barčevih rečenica: „Nije moguće, da genij XIX. vijeka samo tlapi i sanja" onda „priznajmo dobro u protivnika" i „ima istine (prirodne) i kod drugih, ne samo u katolika!" Eto vidite, kako se tu onda švindlari. „Hrvatska Straža" je upravo na ove rečenice navalila i ne sluteći, da to zbilja *Mercier* nije napisao. Kad bi napokon sve ove riječi *ad verbum* i rekao kard. Mercier, svejedno bi se ovdje moralo g. Barcu prigovoriti, jer ih uvrstio u svoju apologetiku i to nota bene baš tamo, gdje dokazuje, da se odredba pape Leona XIII. i vatikanskog koncila ne treba shvatiti *ekskluzivno* već *„samo pozitivno"*. „O modernoj katoličkoj apologetici" str. 95, 96 i 97.).

Da se ovakov... otkrije, ja bih predložio, neka bi se o svemu tomu informirao sam kard. *Mercier*. On je doduše čovjek veoma zauzet za moderne znanosti, dakako u granicama, ali svejedno ne treba da se mi protivnici gg. Bauera i Barca ičega bojimo, jer je on dušom i tijelom protivnik modernizma. Baš mi je pri ruci njegova divna i oštra pastirska okružnica proti modernizmu, kao što i izvadak iz govora, što ga je držao na univerzi u Luvenu dne 8. prosinca 1907. Nemam originala već izdanje i prijevod od Benzlera, biskupa u Metzu, tiskana u Kölnu kod Bachema 1908. te stoji 80 feniga). Neka bi se dakle uzoritomu kardinalu Mercier-u poslalo Barčevo djelo no dakako „strogo autentički" prevedeno na latinski, a uz to i kritike „Hrv. Straže" i replike, ali naročito i ona prostačka dr. Bauera i nju i sve „strogo autentički" prevedeno. Neka mu se kaže, tko je napisao onu kritiku u „Straži" ili neka on sam iznese svoja mnijenja, isto tako i druga strana. Doduše bit

će malo teško točno sve one domašaje izjava prevesti u latinštinu, jer se moguće mnoge stvari u latinskom jeziku ne dadu onako dvoznačno i nejasno izraziti kao u dr. Barčevoj knjizi.

G. dr. Barac će si i tu opet pomisliti, da tko dira u njegovu savjest. Kako bih ja to mogao ili htio učiniti, kad sam sveti Otac veli o najvećim modernistima, da ne glegje na nakanu srca, „o čemu je Bog suda:", i sam nadalje priznaje, da su oni veoma agilni, da se neprestano i naporno bave svakom erudicijom, a ćudoregje da „im je većinom strogo i pohvalno" (enciklika *Pascendi* str. 2. hrv. prijevoda)? Podmetanje i vrijegjanje neka bude daleko od nas. Radi se bo o stvari važnoj i radi kršćanskih načela. — Sad još par riječi o replici!

6. Svejedno g. prof. Barac *tvrdi*, da je Stražina kritika *sablazan*. Tako isto i g. Bauer — koji još „nigda" nije „s većom boli i s većim osjećajem dužnosti uzimao pero u ruke" — „nije smio čekati, jer je ova ocjena *magnum scandalum za mnogu kršć. dušu*" (dakle mu je ipak malo vremena doteklo, da se je o toj ni jednim dokazom ne dokazanoj *tvrdnji* mogao uvjeriti), pak ga treba što prije ukloniti. Šta ćemo mi sad na to? Evo šta! Sablazan je nama — da se poslužim riječima sv. Tome — „dictum vel factum minus rectum, praebens alteri occasionem ruinae (spiritualis)". Tako sv. Toma (II. II. qu. XLIII. conclusio articuli I^mi — Citujem po izdanju: Thomae Aquinatis, Opera omnia. Parisiis, Lud. Vivès 1895. vol. III. pag. 392—394. sa bilješkom). Mi bismo bili gg. drima zahvalni, kad bi nam rekli *kakav* je to „scandalum", buduć ga mi ne možemo uvrstiti u nijednu drugu vrstu do li u onaj *pusillorum* ili *pharisaicum*. Da je nama ona „Stražina" kritika *sablazan*, to jednostavoo nije istina. Moguće da bi bilo bolje(?) da to „Straža" nikada nije donijela no do toga je moralo doći. Danas već vidimo, da se je mnogo toga raščinilo. Naročito onaj članak g. dra *Bauera* dobrano nam je fotografovao činjenicu, da u nas već ima ozbiljnih i opasnih modernistâ. *Sablazan* i to *užasna sablazan* za nas kat. mladež jest pisac „Kat. Lista", koji se nije stidio ni ustručavao nazvati kritičara „Hrv. Straže" **banditom, glupakom, zlobnikom** čija **prerevnost njuška** da nagje modernistične zablude, **besavjesnim** koji **nepošteno podvaljuje, rabulistom** koji **nesavjesno izvrće** i **izopačuje** tugje misli, tako da ga **nije moći dosta**

oštro osuditi, krutom neznalicom koju *ignorantia*, osobito *crassa ignorantia excusat ab omni haeresi*, *nesavjesnom neznalicom* (to sve. g. prof. *Bauer* u „Kat. Listu" 1908. broj 15.), koga se jedan katolički svećenik (dr. Barac) ne srami titulirati sa „*neznani delija*" i *čengrizalo*, koga *mora poregjivati s Voltairom* (Ispustimo par preoštrih). Sve ovo eto morade prošle godine čitati hrvatsko katoličko gjaštvo te se zgražati što neki ter neki — nota bene učitelji mladeži — puštaju uzde svojemu bijesu i preziranju taktike i discipline.

Šta dakle da učinimo, na to mi *gjaci?* Mi ne možemo ino van sa zgražanjem prezreti ovakovu sablazan. Mi se rado i često molimo Bogu za dobrobit naše domovine, neka nam pošalje dobrih vogjâ, ali će ovakovo postupanje naših učitelja, katol. svećenika izvabiti mjesto blagoslova oštar gnjev i kaznu Božju na sve nas. Neka! *Mi tomu ne ćemo biti uzrokom*, već naši učitelji i vogje; oni koji imaju bdjeti nad Sionom! Dakle uz moderne pogane (mislim pod tim hrvatske *naprednjake*) i *katolički svećenici* će biti grobari čiste katoličke *istine*, discipline i ljubavi u Hrvatskoj! Žao nam je ovakovih svećenika iz svega srca.

Još bih imao štošta da kažem. Za ovaj put neka dostane i ovo. — Mi smo svoju rekli, a sada neka i drugi progovore. Jedino molim g. prof. Barca, neka odsele izvoli svaki put, kad što napiše, prije nego šalje u tisak, najprije mirno pročitati, što je napisao. Na takav će način olakšati nama čitateljima trud, jer se često moramo naprezati da pronagjemo pravu misao i nakanu, a ujedno će biti barem malko manje protuslovlja u njegovim člancima. Čovjek se mora nasmijati, kad čita npr. u njegovoj habilitacionoj studiji gdje ovako protuslovno crta moderne derutne prilike: „*Ne mora* čovjek onako *pesimistički* suditi o modernim prilikama, kako ih *crno* riše duboki i zaslužni apologet *A. Weiss*" (str. 101. — a neposredno na to kaže: „ipak *svak*, tko je zagledao *malo* u svijet, *mora* da prizna, da *mi doista* živimo u religijoznoj *krizi*' (ja sam podcrtao, da se bolje opazi). Pa šta je pater *Weiss* drugo i kazao u *Hist. polit. Blätter* i kasnije u svojoj divnoj knjizi: *Die religiöse* Gefahr (Freiburg, Herder. 2. u 3. Aufl. 1904.)? Ili zar nije konfuzno i protuslovno pisati: „Da je pisac (naime dr. Barac sâm) imao u rukama encikliku „Pascendi", *jamačno bi mnogi problem bio savršeniji i odregjenije postavljen i zaokružen.* Ali razumjet će čitalac, da je pisac uživao dvostruku radost (tako se i drugi moderniste peru), kad je svanula enciklika i vidio, da u ovom labirintu raznovrsnih mišljenja ipak nije pošao stranputice" — a neposredno iza toga: „Da je pisac izdao svoju studiju *iza* enciklike, *ne bi bio mogao* u biti korektnije pisati"? „Kat. list" 1908. str. 486 broj 40). Ne ću da dalje rastežem, jer ne bi bio skoro gotov. To dakle g. Barcu.

Na koncu još molimo i opravdano zahtjevamo od „*Hrv. Straže*" opširnu i točnu protureplíku. Najprije neka kaže, koje su bile tiskarske pogrješke, a onda neka riječ po riječ oprovrgne sve Barčeve i Bauerove *tvrdnje* i uvrede. Stvar je daleko zašla, sad se već ne smije na laku ruku ostaviti. Pitanje je važno, te se mora sve izračunati i izgladiti. „Hrvat. Straža" će javno priznati svoje tiskarske pogreške i ponovno dokazati Barčeve modernističke zablude, a on i g. Advokat ili će ih opozvati ili će ih javno odobriti. Aut-aut! Vederemo![1])

Mladi apologet
izvan domovine.

[1]) „Hrv. je Str." to i učinila. Uvredu, da što, nije mogla oprovrći, već im je ispodmakla podlogu. Kako se vidi, ova je kritika bila pisana prije nego smo počeli donositi protireplíku: „*Hrv. Str.*" *na obranu svoje kritike.*

„Zbor duhovne mladeži zagrebačke“: Znanstveno pučka knjižnica.

1. *Ima li Bog?* (U 16° str. 36. II. izd. 1909.) Cijena 6 filira.

Nije koristi zatvarati oči pred žalosnom činjenicom: i u hrvatski su se puk uvukli vuci razdirači, pa hoće da mu iščupaju iz srca najdragocjenije blago, vjeru u Boga. Ima tih vukova i više, nego se misli. Pastiri ne vide svega, ne dospijevaju svakamo pa mnoga ovca lutajuć zapadne u ždrijelo vuku. Treba stoga misliti i na sredstva, koja će se dati ovcama, da uzmognu laglje upoznati vukove. A takova eto sredstva nugja vrijedni „Zb. d. ml. Z.“ svojom znanstveno-pučkom knjižnicom. U njoj raspreda najznamenitija pitanja, što se nabacuju i u nas. Prvo je i glavno pitanje: ima li Bog? U maloj brošurici zaslužni „Zbor“ posmatrajuć divno nebo i gibanje svijeta, proučavajuć svu divotnu prirodu, pozivljujuć se na velike učenjake, roneć u tajne dubljine ljudske savjesti, ter konačno listajuć povjesnicu roda čovječjega dolazi do neoborive istine: *ima Bog!* Knjižica je namijenjenja najširim slojevima, a posve jeftina. Stoga je valja svojski širiti. Željeli bismo samo, da je u knjižici jezik tu i tamo malko laganji, popularniji; jer gdjegdje ima odviše dugih perioda.

2. *Mozak ili duša.* (U 16° str. 31. 1909.) Cijena 6 fil. Namijenjena je ta brošurica srednjim slojevima. U njoj se pobijaju što kakvi prigovori proti bivovanju duše (veličina svemira, anatomija mozga i živaca, duševne bolesti itd.). U drugom se dijelu positivno dokazuje, da duša opstoji. I ta bi se knjižica morala širiti osobito megju gjaštvo i radništvo.

Isus prijatelj malenih. Molitvena knjižica za mladež XXIII. izdanje 1909. str. 384. Cijena vez. 50 fil., u platno vez. 80 fil., u kožu 2 K, eleg. 3 K. Poznat je dobro taj molitvenik, pa nam ne treba trošiti riječi za preporuku. Najbolje ga preporučuje činjenica, da je „Zbor“ bio prinukan prirediti XXIII. izdanje, a to je još bolje od priješnjih. Dodani su mu neke pjesme i molitve, a k tomu podvorba kod sv. mise staroslovenske (bolje *starohrvatske*). Dvije nam je samo primijetiti ne samo vrlo zaslužnomu „Zboru“ već i svim piscima molitvenika. Trebalo bi već jednom za vazda ustaliti oblike najobičnijih molitava. (Oče naš, Zdravo Marijo itd.), da ne bude ko dosele razlike i nesklada. Držimo, da ne bi trebalo mijenjati starih oblika, koji su se ustalili već u narodu. Tako bi primjerice po našem skromnom mnijenju valjalo i u molitveniku i u katekizmu pisati „Oče naš, koji jesi na *nebesih* (a ne na *nebesima*) . . . *dužnikom* našim (a ne *dužnicima*) . .“; za tim: „Zdravo Marijo . . . Blagoslovljena ti megju *ženami* (ne *ženama*)“ itd.

Druga se tiče nekih oblika staroslovenskih (starohrvatskih). Najbolji se slavisti slažu, da valja naš crkveni jezik prilagoditi narodnom izgovoru. Tako je učinio i vrijedni g. Josip Vajs, prepisujuć Vesperal, što je izašao nakladom „Starosl. akademije“ u Krku. Stoga bi i u otpijevanju misnom valjalo pisati *veselećumu*, ne veseleštumu; *vsemogućumu*, ne vsemoguštumu; *hogju*, ne hoždu itd.

Gg. katehetima preporučujemo osobito lijepi molitvenik zaslužnog „Zbora duh. ml.“.

UREDNIŠTVO I UPRAVA U SENJU.

SADRŽAJ

V. i VI. sveska »HRVATSKE STRAŽE«.